ՇԱՀՆՈՒՐ

ՎԱՂՈՒ ՄԱՆԿԱՆՑԱՆԵՐ

ԱԹԷՆՔ

1947

89.99
2

ՇԱՇՆՈՒՐ

ՎԻՊԱԿՆԵՐ

Ա II 4455

1947

ԱԹԷՆՔ

ԸՆԹԵՐՑՈՂԻՍ

Հաւաքածոյ մը կը թերթես այսօր.

Հասկաքաղն է, տարիներու ընթացքին սիւնակներէ ներս ցրուած երփներանգ վրձնուումներու:

Բազմալար է ան եւ թերեւս տարօրինակ:

Ինտաստանդ կրնայ ըլլալ հանդուրժումէն բան մըն ալ պակաս գուցէ:

Ըսեմ անկեղծօրէն որ ներաշխարհիս արծագանգումին հանդէպ եղած եմ պարկեշտ, եւ արձանագրեր եմ այն ինչ. որ հոն աղերս է ունեցեր:

Մարդկայինը նկատեր եմ գրողին մեծագոյն դրամագլուխը եւ փորձեր եմ միշտ հոն դեգերիլ, հոն որոնել եւ զայն պատկերել:

Կեանքէն ու կեանքէս յուշագիրք մը ունենալու գոհունակութիւնը ունիմ այս էջերով:

Բեզի կը մնայ վերցնել հոնկէ ինչ որ քուկդ ուզես նկատել:

Եւ եթէ գտար, քու եւ իմ մէջ հասարակաց ուղի ունեցող խոհերու եւ յոյզերու աշխարհ մը, այդ արդէն պիտի նկատէի տաւիղիդ առաւելագոյնը եւ իմ ամբողջ բաւարարութիւնը:

ՀԵՂԻՆԱԿԸ

Ա. ՄԱՍ

ԻՄԻՆՆԵՐՈՒՍ ՀԵՏ

ՀԱՅԱՊԱՏՈՒՄ

Երեկոյեան սովորական խճողումը ինքնաշարժէն ներս, ուր բիրտ ու անձնասէր հրմուշտուք մը, փութկոտներուն կ'ապահովէ քառորդ ժամուան նստարան մը:

Պատանիներու զոյգ մը: Ծանօթ դէմքեր դպրոցական ողիմպիականէն:

Ինքնաբուխ հետաքրքրութիւն մը կը մղէ զիս հետեւելու հայաբարբառ խօսակցութեան:

Ընթացաւարտները՝ համեմատօրէն բախտաւոր մեր նախկրթարաններէն մէկուն:

Կը հետեւիմ իրենց վրոյցին, որ կ'արծագանգէ այնքան ներդաշնակ, առանց փոխառութեանը մայթերէ ժողվուած տեղական բարբառի սպրդումներուն, եւ ոչ իսկ վանկ մը մանաւանդ երէցներու Ահվեսապատումէն:

«Զսպանակ, խաւաքարտ, ներկայացուցիչ, դեռ», բառեր՝ զոր կը գործածէ տեղին, պատանիներու զոյգը, դասարանէն դուրս, ո՞վ գիտէ քանի՞ ժամը քալած ստահակի մը գոեհիկ բառակոյտին ուննդիր:

Բառեր, զոր կ'արտասանեն կայանը ապրող զոյգ մը հայորդիներ, ուր կոշկոռ կապած Արեւելքը դեռ տիրական ձայն ունի:

Բառեր, որոնց դիպուածի ուննդրութեան, անբացատրելի բաւարարութիւն մը կը համակէ հոգիս, երբ կը տեսնեմ, թէ ինչպէս, դեռ անպատասխանատու այս զոյգը, մեր շատ խաչուած ցեղային ե՛ւ ուրոյն, ե՛ւ պերճ շնորհը կ'արժեցնէ, հայ հոգիներու կամրջումը ընելով հեզաճկուն Մեծասքանչին թելերով:

Բառեր, որոնք իրենց տառացի իմաստէն դուրս կուգան ցեղահմայ ու յանկուցիչ պատմուճան մը հագնելու: Բառեր՝ որոնց արծագանգումին սովն ունեցող մեր հոգիները կ'ապրին պահիկ մը անորակելի ըմբոշխնումը, երբ այս զոյգը, մէհմէտապատումի, կամ իմաստակօրէն, անպատկառօրէն տոհմիկը նսեմացնելու գոեհկութիւնը ունեցող շրջապատի մը մէջ կը շարունակէ զրոյց ընել այն վանկերով՝ որոնցմէ Նարեկացիներ ու Վարուժաններ ցեղային յաւիտենականութիւններ կերտեցին:

* *

Հայապատո՞ւմ:

Ու տարբեր անկիւն:

Կայանի օձի ճամբաներէն մարդ կը փնտռեմ.

Սրճարան մը ցոյց կուտան իբր սովորական ժամադրավայրը անոնց, որոնք բահ բրիչ շալկած, շուկայի ժամերու սպասումէն յուսահատ, կ'իյնան մգլոտած ու անգոյն սեղանի մը վրայ:

Երիտասարդ հայր մը կը փնտռեմ, որուն մատներուն ճարտարութիւնը հարկադրական դադար մ'է առեր. Առաջնորդս ցոյց կուտայ «հայկական» սրճարանը, եթէ այսպէս կարելի է կոչել այն ախորը, ուր ամէն իր հողի գոյն ունի, եւ ուր, քառակուսի ու թեքած սեղանի մը շուրջ՝ ուս ուսի, աւելի քան տասնեակ մը, աչքերով կը լափէ թղթախաղի չորս հերոսները:

Պատկեր՝ ինքնին. մինչ հիւղակին մէջ, նարօտի մեղքով կին մը ապահովաբար ու լաճեր, հայկական անպատասխանատուութեան բերրի արգանդէն, մին տաք ապուրի մը մտահոգութեամբ, միւսները՝ ներկարարի սնտուկին կանխահաս մասնագիտութեամբ:

Երիտասարդ հայրիկը կ'առաջնորդէ զիս «տուն»:

Շքեղ է պատկերը. ինք կը թոթովէ ոսկեղնիկ մեր լեզուն. իրմէ դուրս սակայն, եւ իր ցանկութեամբ, աղքատ այս խրճիթէն ներս կայ ցեղին շունչը:

Կրակարանին վրայ զբաղ մայր մը, որուն առոգանութիւնն իսկ Մեսրոպ կը բուբէ. հնավաճառէն վերցուած հայելիին քով, Ապրիլեան խորշակահար աստղահոյլին խմբանկարը՝ որուն վրայ աչքերու փնտռտուքս գոհունակութիւն կուտայ տանտիրոջ:

Անկիւնը, սեղանի մը վրայ, ուր քիչ վերջ պղինձէ պնակներու մէջ ոսպապուրը պիտի լեցուի, զոյգ մը, բոյր ու եղբայր, օտարականին տրուած պարզուկ բարեւէն վերջ, այնքան ինքնամփոփ՝ կը սերտեն վաղուան դասը, բրգածեւ տաշուած ու կարճցած մատիտներու մնացածը ամուր գրկած իրենց մանրիկ մատներուն մէջ:

Հիւղակէն ներս, օձի ճամբաներէն, ահվեսապատումի հանապազօրեայ ժխորով, ոսպապուրի բաւարարութեամբ ու մխացող պատրոյգին պլպլացումով, զոյգ մը տատրակ հոգիներ, ցեղին այբուբէնը կը սերտեն, ինչ փոյթ՝ թէ իրենց վաղն ալ այսօրուան պէս կը մնայ անորոշ ու վտարանդի, ինչ փոյթ՝ թէ ատենին նետուած մարդասիրութեան փշրանքներն ալ այսօր զլացուին ու

տակաւին ինչ փոյթ՝ թէ առանց տեսնելու հաւատացողի քրիստոնէական միամտութիւն-առաքինութիւնն ունեցող այս ցեղը, մոռցուած իր ճակատագրական սահմռկեցուցիչ եւ սակայն անըմբռնելի մարտիրոսագրութեամբ, կը նկատուի արդէն քիչ շատ ամէն երկնքի տակ երկար նստող հիւր...

* * *

Պատանի զոյգը իր զրոյցով, երիտասարդ հայրիկը իր տան պատկերով կը պատմեն շատ բան:

Տեւելու շքեղ յամառութիւնը ցեղիս, հոգ չէ թէ ան քալէ հեգնող, կլանող ու պարտադրող պողոտաներու վրայէն թափառուն, անկիւններու մէջ ցանուցրիւ:

Կը թողում խուցը, ուր նիւթի թշուառութեան առընթեր, հոգեպարար պերճութիւն մը, ցեղային յուզումի տուրքով կ'ընկերանայ սեմէն դուրս. կը քերեմ մանուածապատ ուղին վերադարձի մտածումով, եւ ահա, շրջանակի մը վրայ վերտառութիւններ:

Հաւաքավայր մը, ուր անուններ, պիտակները եղբայրացած, կը հանդիպին իրարու երդիքի մը տակ:

Դուցէ ոչ մէկ նոր ատաղձ ցեղային կառուցուածքին, բայց ճիգը գէթ յապաղեցնելու սպառնացող փլուզումը:

Թշուառ գոյութիւն արդարեւ, բայց հերոսական ու բան մը աւելի՝ վճռականութիւնը իմիններուս, որոնք կը յամառին տեւե՞լ տեւել ու մնալ:

* * *

Հայապատումի զրոյց այսպէս, զոր կը պատմեն զոյգ մը պատանիներ, երիտասարդ հօր մը խուցն ու երկյարկանի հիւղակին արձանագրութիւնը, որոնց բոլորէն կուգայ արիւնաքամ բայց տեւող, աստանդական՝ բայց տեսլապաշտ, ճակատագրէն հալածական՝ բայց երբե՛ք դասալիք, թշուառ՝ եւ սակայն հպարտ ցեղիս մտածումը:

Ու ես, իրեն հետ քալող գուցէ վերջին՝ բայց հաւատարիմ ուղեւորն եմ:

1938

ԵՐԲ ԿԸ ՏՕՆԵՆ...

(ՄԱՐՏ 25)

Ազատագրման տարեդարձ։

Դոյութեան տարեդարձ։

Մեր հիւրընկալները տօնեցին իրենց մեծագոյն օրը։

Ցուցահանդէս ամէն ինչի, որ կրնայ խանդավառել մայթեցրէն մինչեւ տանիքները ողողած տեղացին։

Կանուխէն տաքցող Ցունաստանի արեւին տակ մերիններէն ալ խմբակներ, անհատներ խառնուեր են երջանիկ տօնակատարներուն։

Ժամերը կը վազեն։ Անհամբեր ու խանդավառ բազմահազարը կը յամառի, կէսօրն իսկ մոռնալով։

Ու կ'անցնին։ Որակումը կը սպառի երեւոյթին համար։ Ազատագրութեան ու հանրապետութեան զոյգ տարեդարձներու համազգային տողանցքը կ'առաջնորդեն վիճարհներու բաղբին ներկայացուցիչ գեղադէմ սկաուտները, Մահիկով հպարտ։

Ճիշդ այնպէս, երբ Հայ Աբրին, Թուրք մայրաքաղաքին մէջ միջազգային տողանցքը կ'առաջնորդէր, մինչ միւսլիման ոստանը խմբակ մը իսկ չէր կրնար տրամադրել։

Հայ հանդիսատեսի խանդավառութիւնն է որ կը թռչի իր ներաշխարհէն։ Կարմիր Խաչէն մինչեւ ծանր հրետանին երկարող տողանցքը կը կորանցնէ իր հետաքրքրութիւնը, երբ կը մտածէ թէ, մայթերու եւ պատշգամներու ծափողներուն մէջ կան Սաքարիայէն Իզմիր ցիրուցան գերեզմաններու մեռելաթաղեր։

Վէրը, օդանաւերը, կը գծեն պատմութեան հրաշքներէն մին, հեղձէն եւ Թուրք եղբայրակցութիւնը։

Դեղին դիւանագիտութի՞ւն։ Ուրիշ պոռթկում չկայ մեր հոգիներէն ներս...

Տաքարիւնութիւն թող որակեն ծերերը։ Որպէս ոխակալութիւն դատապարտեն զայն բարոյականի անբարոյիկ վարժապետներ։ Բայց մենք կը յամառինք տակաւին յայտարարելու, թէ մըտածելակերպ մըն է այս դարաւոր զրկումներու անդրադարձէն

կոանուած, հաւատաւոր մեր անկեղծութեանը չափ։

Մեր նոր տանտէրերը հաշուեյարդար ունեցան երէկի ոստխաններուն հետ. Այսօր եզրակացութիւն մը ունին։ Իսկ մե՞նք։ Բրիստոսի ցոյց տուած ճամբան իր դարուն իսկ չմարսողներ եղան. մինչ մենք, Հրէաստանի ծկնորսներու այցէն ի վեր մեզի աւանդուած առաքինութեանց գինը ամենէն սուղ վճարողը եղանք։ Մենք պիտի նախընտրէինք Մովսէսը։ Ան շատ աւելի «անեւլիք» ունի մեր ծոցէն ներս։

×

Կը վերադառնամ Գաղթակայան։ Վկայարանը Մահիկի քաղաքակրթութեան։ Աւելի խոհեմներ նախընտրած են չհետեւիլ հանդիսութեանց։ Կը հարցնեմ։ Կը պատասխանեն մեր մտածումէն։

Իրենց մեկուսացման մէջ անոնք խնայած են վերյիշումի եւ հիասթափութեանց յուզումը։ Հայ Սրիներու տողանցքով արբշիռ հայ հանդիսատեսը կը սոսկայ ներկայ անանկութենէն, մինչ հայ բանակի երազով երէկի կռուողը կ'անիծէ քաղաքականութեան անողորմ կատակը։

×

Մայրաքաղաքի սրտին, Անծանօթ Զինուորի հրապարակէն քիչ հեռու, դրացի օդանաւորդներ կ'ողջունեն յունական Ազգատօնը, զոյգ դրօշներ հովին յանձնելով։

Հելլենեւթո՞ւրք եղբայրակցութիւն։

Պէտք է հաւատալ գէթ երեւոյթներու պաշտօնականացումին։ Երէկի ոստխները, խորթ՝ իրարու ամէն մարզի մէջ, այսօր մըտերմութեամբ մը փոխարինուած, որուն քով մեր օրերու ազգակիցներու կապը, իր դառնութեան մէջ այնքան խեղճ պիտի մնար։

Դար տեւած արիւնի եւ սահմաններու հակամարտութիւնն է որ կը գտնէ հանգրուան մը, մինչ մեր բոպիկ բազմութիւններէն ներս բանկալի, վարժապետի ու դիակի շուրջ դարձող պայքարն է որ կը հրահրուի կատաղի մոլեգնութեամբ։ Երբ ուրիշներ կը ծրգտին ծածկել խրամատները, մենք, մեր ճղճիմ «մնացորդաց»ով, խեղճակորոյս գերեզմանափորներ ենք դարձեր մեր սուղ գոյութեան, որուն համար նշխարներու յատուկ գուրգուրանքը պայմանադրական է այս ցեղին անունով խօսող ամէն հոգիի։

Խոհեմները որակեցի անոնք, որ չէին գացեր տողանցքը դիտելու։ Տխուր մտածումներու առընթեր սակայն, Մահիկէն մինչեւ հպարտ հաշմանդամները երկարող տողանցքը, մեր անհաւասարակշիռ ուղեղներուն եւ ուծացած զգացումներուն վերագնահատում պարտադրող շքեղ դասեր ունի, թելադրուած՝ երեւոյթներու համըր լեզուով, առանց բառի, բայց ուժեղ ներհայեցողութեամբ մը։

+

Ու այսպէս։

Մտածումները՝ կանուխ տաքցող Ատտիկեան արեւին տակ, երբ կը տողանցեն բախտաւոր ազգի մը զաւակները, գոյութեան իրաւունքի իրենց պայքարէն յաղթականի արդար հպարտութեամբ, մինչ մայթերու բազմահազարին մէջ, «Մնացորդաց»էն դիպուածի հանդիսականները կը հետեւին ժապաւէնին, խառնարանի վերածուած ներաշխարհով։

1934

ՈԳԵԿՈՉՈՒՄ

Համազգային սգաւոն։

Այսպէս կը յայտարարէ Հայուն սրբազան եկեղեցին։

Այսպէս կ'ուզեն հաւատալ Ապրիլ 24-ին, հեռաւոր ու մօտաւոր զոհ մը հաշուող ամէն ազգակից։

Այսպէս հաւատալու մարդկային պարտաւորութիւնն ունի ամէն Հայ, նոյնիսկ, եթէ իրեն խնայուած ըլլայ անթաղ կմախքի մը վիշտը։

+

Յօշոտուած ցեղին եղեռնատօնն է այս։ Հայկական նոյ. 11ը, որ սակայն ոչ մէկ «Անձանօթ Շիրիմ» ունի ոեւէ երկինքի տակ։

Մեր միակ աւանդապահ ու հմայաթափ եկեղեցին է մնացեր անոր անճար պահակը, որ չի մոռնար «Մեռելոց»ի օր մը յատկացնել, արիւնով պղտոր գետերու, անապատային աւազուտներու եւ մոխրացած երդիքներու խառնուած մեր մեռելներու յիշատակին։

×

Ապրիլեան Սգատօն։

Համոզումս է թէ քաղաքակրթական չափանիշ մըն է երեւոյթը բոլոր անոնց համար, որոնք սրբազան զոհողութիւններու, մեծ մեռելներու, ցեղի պատարագին ոգեկոչման կը հաւատան որպէս մարդկային պարտաւորութիւն։ Ապրիլ 24-ը համազգային այդ դառն, ընդվզեցուցիչ բայց թանկագին թուականն է, ճակատագրականօրէն մեռելաթաղ այս ժողովուրդին. որ սակայն գիտցաւ ողջակիզումին մէջ տալ փաղանգը հոգիի ու մտքի Ասպետներու, ու չամչցաւ երբեք իր մեռելներէն։

Ապրիլեան սգատօն, բայց երբեք սուգի օր։

Պէտք է հաւատալ այսպէս։ Առնական չէ ողբալը, երբ մեր հեկեկանքին ու գեղեցիկ բառերու շրթներգին համար ոչ մէկ մեռել պիտի վերադարձուէր մեզի։

Անիմաստ է լացը դամբաններու վրայ մանաւանդ, երբ մենք հպարտ ենք հոն իջնող հոգիներու չքնաղօրէն ասպետական նուիրումին համար։

Անհրաժեշտ է արցունքը մեր կոպերուն տակ, որովհետեւ զարհուրելի պատարագը եթէ չիրականացուց դարերու անդրմբռնելի համբերութենէն ու երկունքէն ծնած երազը, տուաւ գոնէ հանգրուան մը։

Բունէն պոկուած Գաղթաշխարհը եթէ ճերմակ ջարդի արհաւիրքին մէջ արցունք ունի տալիք Ապրիլեան այս տօնին, մենք պիտի թելադրէինք անոր բիբերուն լաւատեսօրէն յառիլ հայրենի լանջերուն, որոնց վրայէն եկեղեցները ա՛լ չեն կրնար քալել...

Ապրիլեան Սգատօն։ Պէտք է խունկ ծխել մեր զոհերու յիշատակին, բայց եւ պէտք է վերածել Սգատօնը սրբազան հանդիսութեանց, որովհետեւ, Ապրիլեան այս տօնը ցեղը ըրաւ նման այն յուղարկաւորին, որուն պատմութիւնը կուգայ պատմել մեզի քերթողին «Յաջորդոյն Թաղումը»։

×

Եթէ մարդկային է սգալ մեռելները, աւելի քան պերճիմաստ է Հերոսներու ոգեկոչումը։ Ապրիլեան Սգատօնին մէջ ես կը կարդամ այս իմաստը, որովհետեւ մենք, մեր մահասարսուռ թափօրներուն հետ թաղեցինք ուղեղի Տիտաններ, հոգիի Ասպետներ, զոհաբերումէն գինով՝ լերան արծիւներ։

Արցունքէն, խունկէն ու աղօթքէն աւելի, հոգեկան լուռ պաշտամունքի մը պահանջը կը զգանք Ապրիլի այս հայկական եղեռնատօնին։

Տուրք մը՝ ամէն Հայու համար պարտադրական, ի՞նչ փոյթ թէ ան ծնած ըլլայ Ֆամչաթկայի թերակղզին կամ Հրոյ երկիրը։

Անխտիր ցեղին պատկանող Ապրիլեան Սգատօնին աղօթքն ու խունկը, Հերոսներ ծնած ու թաղած ժողովուրդին խանդավառութիւնը եւ ուխտը պիտի չներէինք սեփականացուած տեսնել մասնաւորներէ. ու աւելին, պիտի ջանայինք պարտադրել բոլոր յամեցողներուն՝ մեր մեռելներուն տահմանուած տուրքը։

×

Ապրիլեան Սգատօն։

Պահանջ է զայն ունենալ ամէն տարի։ Այնքան անհրաժեշտ չիճուկը՝ հոգիներ ցամքեցնող մեր մինակ օրերուն։

Շուկայէն ու խավիարէն բաղաքականութենէն անկախ, մենք կը մտածենք թէ կենսական է մեզ համար մեր մեռելներու վիշտէն ու խանդավառութենէն ծնած բաւարարութիւնը։

Ահա թէ ինչո՛ւ մենք պիտի տօնենք Ապրիլ 24-ը նոյնիսկ եթէ մեզի խնայուի ոգեկոչման հրապարակումը։

×

Ու այսպէս։

Ապրիլին հետ յուղարկաւոր, ցեղի մեռելներուն առընթեր, անծանօթ դամբաններու մէջ մտերիմ անուններ ունեցող բիւրաւորներէն մեռելաթաղ մը կու գայ պատմել ուրիշներուն իր ներաշխարհը։

1934

„ԸՆՏԱՆԵՕՔ”...

Ամէն երեկոյ, գաղթականի աշխատաւորութեան հետ կ'անցնինք «շուկայ»էն։ Այսպէս կը կոչեն այն «պողոտան», որ երկուքի կը բաժնէ Թեճէէ Մահալլեճ կամ Տօլուզ—Տաւրը, հայկական Ֆիքսը, ուր պատկերը ձեզ պիտի տանի արեւելեան պազարը, իսկ խառնիճաղանճը, ակամայօրէն պիտի փութացնէ ձեր քայլերը, թմբկամաշկերու խնայողութեան ի խնդիր։

Հայկական գաղթական, հազուագիւտ հայերէնով, Հաւատացէք, չեմ կրցած ըմբռնել, թէ այս մարդիկը, ինչո՞ւ այսքան ամուր կառչած են թուրանականներու ամենէն ործեւէգ հատուածի լեզուին, անոր յամառ գործածութեան մէջ տեւականապէս խորթ մնալով մեր ճկուն «Մեծասքանչ»ին։

Վստահօրէն, մեր գաղթականներէն ներս թուրք մը աւելի մտերիմ պիտի զգար քան արտասահմանեան հայրենակից մը։

Ու այս ցամքեցնող մտածումներու տպաւորութեան տակ էր որ կը տեսնեմ երկու ներկարար պատանիները, զոյգ մը անոնցմէ, որոնք կը քալեն յաճախ մինչեւ մայրաքաղաքի սիրտը, սրճարանէ ճաշարան, փողոցի անկիւններէն հանրային պարտէզ, տունը բան մը բերելու կամ կանխահաս անառակութեանց անհրաժեշտ տրրախմին ապահովելու։ Զոյգ մը անոնցմէ, որոնք վաղը պիտի գան նստիլ գրասեղաններու առջեւ, որպէսզի ժանգոտած ուղեղի մը տարիներու անփութոխ յանկերգին ունկնդիրը դառնան։ Զոյգ մը անոնցմէ, որոնք ամէն Սեպտեմբերին կը խճողեն վարժապետ-տիրացուներու դպրոց-եկեղեցիները, սկսելու համար միշտ սկիզբէն, քանի որ կրթական յարկերէ ջամբուած աղբատութիւնը այնքան շուտ կը չէզոքանայ մեր ընտանեկան ու ընկերային շրջանակէն ներս։

Բայց ուրիշ հարց է այդ, եւ, հայ ընկերային պատմութեան համար շա՜տ լուրջ հարց, որ ցեղինն է իբրեւ ցաւ։

×

Իսկ «ընտանեօ՞ք»ը...

Մեծերու չափ պատասխանատու են տունը հաց բերող լաճները։

Աբհեստակից զոյգը կը քալէ քովէս. Մտերմական հաշուետուութիւն մը օրուան գործառնութենէն: Նիւթը կը փոխուի ու ես կը հետեւիմ մէկուն տանը պատմութեան

Որոշներ են «ընտանեօք օդափոխութեան երթալ». բայց...

Աւելին չեմ լսեր արդէն ու կ'ընդմիջեմ հարցնելով, թէ ղըպրոցակա՞ն են եւ ո՞ւր կը յաճախեն:

Զարմա՞նք: Իր յիշած դպրոցէն ներս, տանտիկին ըլլալու աւելի ատակ քան անգոյ պաշար մը ուսուցանող վարժուհիներ, այդ բառը պիտի չկարենային գործածել նոյնիսկ գոց սորվուած Աղօթք—բարոզներու ընթացքին:

Թրք «բարբառ ու թրքաբարոյ պագարեի քալել ու լսել այս կոկիկ լեզուն, փողոցը աճող իմ ներկարար պզտիկ բարեկամէս,— հոյակապ է իսկապէս:

Ավրաններու, պաճըններու եւ պիրաեհներու գանկ պայթեցնող այս մթնոլորտին մէջ, հաւատացէք. հրաշք է լսել «ընտանեօք»ը, մանաւանդ ներկարարի սնտուկը շալկած այս պատանիին շրթներէն, որուն ապրած թաղէն ներս, շատ հաւանաբար, թրքախօս մնալ ուխտած ազգակիցներ պուլղուր կը ծեծեն...

×

Անծանօթ պզտիկ բարեկամ, կարելի՞ ըլլար քեզի տալ Ջէնով Օհանին ահեղագոչ հագագր ու դուն ծայնէիր ամբողջ թափով, յամառօրէն իր լեզուն չխօսող այս զանգուածի ականջին՝ հայու լեզուն: Պատմէիր «ընտանեօք»ի վիպակդ, Հայու ծնունդով՝ Հայու երէկէն ու այսօրէն աղճատուած ավրաններու եւ պաճըններու ժամանակավրէպ բազմութեան, որպէսզի, գէթ իր անպատասխանատու սերնդագործութենէն, փողոցներու մէջ հասակ նետող նորերը թուրքերու չնմանէին:

«Ընտանեօք»դ, պզտի՛կ բարեկամ, հրաշալի պատմուածք մըն է ալ համեստ Ալպօմէս ներս, ու մենք պիտի ծանօթանանք իրարու, երբ գաս ցածլիկ գրասեղաններուդ առջեւ, լսելու՝ խոհանոցի աւելի յարմար դիպուածի վարժուհիդ, կամ. ծուծէն թէ ջիղէն բան մը վրայ տուած բարոյախօսութեան յապաղած թութակները...

«Ընտանեօք»դ պատմէ շատերուն, պզտի՛կ բարեկամ, ճիշդ այն լեզուով, ինչպէս ունկնդրեց քեզի պէս սնտուկը ուսէն կախ բախտակիցդ:

Շատերո՞ւն պատմէ. որպէսզի շատերը սորվին իրենց լեզուովը պատմել իրենց «ընտանեօք»ը:

1934

ՀԱՅԿ ԴԻՑՈՒԹՅՈՒՆ ՄԻՒ
ՖԻԼԻՊ ԱՍԵՆՅԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ԴԵՂՆԱԾ ԹԵՐԹԻԿ ՄԸ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԱՎԷՊԷՆ

Զոյգ մըն են։ Մայր աղջիկ։

Ճամբորդ։ Մին մեծահարուստի մը խոհանոցէն, միւսը՝ յիմարանոցէն, որոշեր են այս անգամ համախմբուիլ Լոյս-Քաղաքի փէշերուն, ուր «րտահատորներ,հայկական պատմութեան անկիւնադարձի մը թուականին, գացեր են հացի ու մորթի ապահովման ի խնդիր։

Խոհարարուհին կը պատմէ իր երէկէն։ Անուններ, մականուններ, աղաներ, էֆէնտիներ անհատնում են իր շրթներուն վրայ։ Վստահօրէն, շատերու պէս անցեալ մը ունեցող կին, որուն տարիքը սակայն զինք անպատասխանատու է ըրեր հիմա։

Տխուր անակնկալ մը զինք պարտադրեր էր ըլլալ մեր գրասենեակի մոայլ եւ յոգնեցուցիչ այցելուն։ Նաւերը կը մերժեն ընդունիլ յիմարը ու մենք ականատես կ'ըլլանք երբ բժիշկ, բեռնակիր, ոստիկան, զայն անութած կ'իջեցնեն ցամաք։

Ի վերջոյ յուսահատ՝ անոնք կը վերադառնան Ս.Թաթուրքի լքուած մայրաքաղաքը։

×

Ինչպէ՞ս։

Ցիմար մը՝ զոր կը մերժեն փոխադրել։

Մեկնող նաւուն սոյլին հետ ծերունի մայրը անգամ մըն ալ կը փղձկի։ Աղջիկը պիտի ծգուի նորէն հոն, ուր իր նմանները պատուհանի ծողերու ետին, հանդիպողին կը պատմեն սիրոյ մը հէքեաթը, անպատասխանատու բառամթերքով, կամ կը դիտեն անթարթ, ու կը պոռթկան յանկարծ շարքը հայհոյանքներու, վերինին ու վարիններուն, կամ ուրիշներ՝ որ կը ժպտին յաւիտենապէս, ու դեռ ուրիշներ՝ որ կը պճնուին հանդիսած գոյնով ու առարկայով, գալիք փեսաներու ակնկալութեամբ,..

Պառաւը, որուն աչքին առջեւ է հանապազօրեայ այս ողբերգական այլանդակութիւնը, կը մտածէ հաշտուիլ գաղափարին հետ թէ իր աղջիկը ա՛լ կենդանի դիակ մըն է ու կ'որոշէ ապրիլ անոնց համար, որոնք, հատցնող մաչթերու վրայ հասակ կը նետեն, զարիպութիւնը մոռնալով անցորդ ու ծախու աժան մտերմու-

թեանց գրկին մէջ։

Ցիմարը իր վէպը ունի։

Կը պատմէ ներկուած մազերով մայրիկը։

Հայկական եղեռնավէպ։ Երբեմնի գեղադէմ հայուհին, որուն աչքերուն նայուածքը ուղղութիւն չունի հիմա, օր մը, երբ խենէշ ու արիւնարբու հորդաներ կը կատարեն իրենց աւերումի գործը, ականատես կ՚ըլլայ կողակիցին խոխոջման։ Սոսկումը կ՚անդրադառնայ ուղեղին եւ խեղճ կինը հիմա թուագրուած մըն է պոլսական յիմարանոցի մը տոմարին մէջ։

Հայկական պատմութիւն՝ որուն ահաւորութեան աստիճանով հաւանօրէն Հայու ամէն երդիքի տակ կարելի է վկայ մը գտնել։

×

Գացին անոնք։

Մինչ այդ, կը թերթեմ օտար ու տեղական մամուլէն պատառիկները։

Խղճմտանքի ճիչ մը եանքիներու աշխարհէն զոր կ՚արձագանգեն բոլորը։

Շահադիտօրէն եղած առեւանգում մը, եւ իբր եզրակացութիւն՝ մանուկի մը դիակը։

Հարց կուտամ ես ինծի, թէ ո՞ւր էր այսօրուան մարդկային խղճմտանքը, երբ մեծ օդաչուին նման դժբախտացան հազարաւորներ, երբ մայր Լինտպէրկի նման բազմահազարներ բռնադատուեցան իրենց հոգեհատորներու սպանդին ականատեսը կամ մեռելաթաղը ըլլալու, ու դեռ ուրիշներ, հրէշային տնօրինութեամբ մը պարտադրուեցան անկողին բաժնել իրենց դահիճներուն հետ կամ դառնալ դիւահարներ, խելագարներ, մեր ճամբորդ Հայուհիին պէս։

Պատասխան չունի մեր եղեռնավէպին հարցապնդումը. իսկ այսօրուան խղճմտանքի ցոյցերուն ի տես, մենք անբաժին ըլլալէ զատ, արդարօրէն, ընդվզում ալ կ՚արձանագրենք։

Լինտպէրկը որդեկորոյս հայր մըն է, բայց անոր արդարութեան պահանջին կը ձայնակցին չորս ծագերէ, մինչ մեր որդեկորոյս ու որբ «մնացորդաց»ին բողոքի արցունքն ու կանչը արձագանգեց միայն մեր ականջներուն։ Վկայ՝ մեր Սփիւռքը, խորթ ու

այլամերժ մայթերու վկայ: Վկայ՝ մեր յիմարացած, մահացած կամ իսլամացուած հայուհիները թուրանական ոստաններէն ներս:

Կը խնայենք մեր կանչը այդ աղմուկին, որովհետեւ, նոյն աղմկարարները, երէկ, երբ յիմար Հայուհիին բախտակից այս ժողովուրդը հազարաւորներով կ'ողջակիզուէր անըմբռնելի առաքինութիւններու խորանին վրայ, յաղթանակի գինարբուքին մէջ մոռցան խղճի ու արիւնի պարտքը եւ չուշացան՝ խոստումներ թաղելէ վերջ սակարկութեան իսկ նստիլ ազատ շուկաներու ի խնդիր, նետելով զայն չգիտեմ քանիերորդ՝ բայց ապահովաբար վերջինը եղող դառն հիասթափութեան մը գիրկը:

Կը մտածեմ յիմար Հայուհիին համար միայն, իսկ Լինտպէրկին մասին թող սիւնակներ սեւցնեն իր հայրենակիցները, որոնցմէ, տարօրինակութեան ախտէն վարակուած իմաստակ մը, փորձեց մեր ամբողջ քաղաքակրթութեան տո՜ւրքը տեսնել վերջընթեր բանամեակի ջարդի պատմութեան մէջ...

×

Մտածումներ այսպէս, յիշատակին անոր՝ որ հիմա արդէն վանդակապատ պատուհաններու առջեւ հետաքրքիր այցելուներ կը հաւաքէ, կը հայհոյէ կամ կը վռնտէ:

Անոր, որ մինչեւ Նիրվանա՝ պիտի ապրի սայթաքած, խայտաբղէտ բանականութիւններու ողբերգա-կատակերգական համախմբումէն ներս:

Ի յիշատակ անոր՝ վերջապէս որ սուգի օրերէն ազգիս ծրգուած աւանդն է, ու կենդանի վկան՝ մեր յօշոտուած իրաւունքին, բայց արդար պահանջին...

1935

"...ՋԻՄ ԿԻԼԻԿԻԱ,,

Փիրէա:

Եւ ուրկէ՞ ուր...

Տօթակէզ ու քնաբեր կէս օրուան պահն է, երբ ժամերը կ'ըն թանան պառաւի քայլերով:

Հազիւ քանի մը յաճախորդ կը համրէ շուքը ինկած անկիւնի սրճարանը, որուն շուրջ, մայթին եզերքը, երկու պզտիկներ տա-ղտուկ են խճաքարերու շարուածքի մը առընթեր: Ծաղ մը ապա-հովաբար.

×

Ուրկէ՞ ուր, իսկապէս:

Ծանօթ երգի մը վանկերը կուգան ներս, գրասենեակի պա-տուհանէն: «Յաճկաւ տեսնել զիւ Կիլիկիա»...

Անակնկալ մը, անպաճոյճ, հայկական, բայց տխուր:

Խճաքարերով լեցուած բառակուսիներու վրայ գլխահակ հայորդիի մը մոլտուք-երգն է այդ, անտարբեր՝ թէ իր շուրջը գու-ցէ բարի բայց խորթ մարդիկ բան չհասկնան եւ չուզեն ալ լսել խազով ու բառով օտար այդ մոլտուքը: Կը շարունակէ ան ան-տարբեր՝ շուքին նստած, ծովէն ապրողներու ներկայութեան, իր հոգեբուխ, պարզունակ ու աղաղակող երգ—խոստովանութիւնը:

Կը հետեւիմ վերէն: Վարը, մայթերու վրայ հայկական պատմութիւն: Ու կը հարցնեմ ես ինծի, թէ ուրկէ՞ ուր, Փիրէայի քարափին կից, մայթերու վրայ կէսօրուան դադարը ընող այս պատանին:

×

«Յաճկաւ տեսնել զիւ Կիլիկիա»..

Մասնաւորուած հայկական հայրենաբաղձութիւն, որուն նմանը գուցէ ամէն հայ, կիլիկեցիի մը բախտաւորութեամբ, չու-նենայ իր գիւղը, քաղաքը կանչելու: Բայց կիլիկեցիին երգը չի դադ-րիր ըլլալէ Հայուն երգը, ուր Կիլիկիան, Կարինը կամ Երեւանը «տեսնել»ու աղերսը ճակատագրական կանչն է Փարիզէն-Փիրէա եւ արեւի տակ ամէն անկիւն:

Ի՞նչ վէրք է մեր հոգիներէն ներս՝ պատանիին հազագէն փրթած այս կարօտը Բայց եւ ի՞նչ ահաւոր գոեհկութիւն «ազգասիրա՛ն» ելոյթներու մէջ, այդ կարօտի կողքին:

Ցամառող հայրենաբաղձութիւն տակաւին զանգուածներէ ներս, սպառնացող ու անխուսափելի ուծացման դէմյանդիման, մինչ ներքին քաոսը կը դանայ աւելի ու աւելի ճահճային:

Փիրէայի արեւախանձ նաւաստիներուն կից նստած տղեկ մը, հայրենակիցը անոնց՝ որ տասներեք տարիէ իվեր տասներեք հայերէն նոր բառ չսորվեցան. կ՛երգէ Հայուն երգը մինչ իր մօրուսաւորներն ու հաստափորները —թող որ երէկ ալ խորթ էին իրենց ազգային երգին, պատմութեան երկունքին ու նուաճումներուն— այսօր կ՛երթան երգել հացկատա ներու գոց ըրած փրկութեան երգերը. մինչ կը մերժեն տոմսակ մը հայ գութաներգի ոգեկոչման, կամ կը զլանան իրենց՝ շատ ալ չփնտռուած ներկայութիւնը. մեր ոգերգի ու սգերգի համերգներուն:

Փիրէայի հիւրընկալ քարափին, տղեկ մը, հայրենաբաղձութեան «կարապի երգ»ը կը կանչէ, մինչ «մեծ»եր, հրապարակի դէմքեր. շուկայի դէմքեր. որ ծէգ «շրջ սհայեցութեամբ» կը մերժեն խառնուիլ ազգային արդար խանդավառութեանց ու ազգայնօրէն պարտադրական ցոյցերու, բայց բաժնել կը ծեւացնեն օտար թուականներ ու դէպքեր:

×

Պատմութիւն է «Զիմ Կիլիկիա»ն, եւ զայն կանչող պատանին, վաղը պիտի երթայ գրասեղանի մը առջեւ, երգէն վերջ, սերտելու իր Կիլիկիան, հայկական բազմաթիւ Կիլիկիաներ. մինչ իր պեխաւորները. մոռցած հայ երգը, պիտի շարունակեն բանկալի, տիրացուի եւ վարժապետի պղպջակային պայքարը սրճարանէն տուն եւ խանութէն դպրոց, բարբառելով. հայհոյելով ու երգելով՝ միս ու ոսկոր դարձած Մահիկին բարբառովը...

Բայց երանի՞ թէ օտար մայթերու վրայ ինկած մեր բոլոր պատանիները չմոռնային իրենց «Կիլիկիա»ները, օր մը, անպայմա՛ն անոնց սահմաններէն ներս լիաթոք կանչելու, յուսադրիչ ու առնական գոհունակութեամբ:

1935—

,,ՄԻՋԻՆԴ ՔԱՆԻ՞ Է''

Դպրոցական հայորդիի պատմութիւն:

Արգասաբեր հայ արգանդին օրհնութիւնն են անոնք, որ կը ծնին գաղթականներու տխուր պատկերին խոտոր համեմատութեամբ: Կ'աճին՝ ցեխի, փոշիի հարկադրական մտերմութեամբ, տապլտկելու շրջանէն իսկ գլտորուելով, մեր գաղթականներուն համեմատական դպրոցներէն ներս:

Թէ ե՞րբ կը սերտէ մեր դպրոցականութիւնը կամ ի՞նչ դուրս կուգայ տարիներու սպառումին իբր եզրակացութիւն՝ հաւատացէք որ հանելուկ է ինծի, մանաւանդ հոս, ուր սեղմ դրացնութեան մը բարիքին հետ գուգընթաց է չարիքը, եւ ուր, մեր պատանեկութիւնը, կրթական յարկէն դուրս ոչինչ կ'աւելցնէ ջամբուածին վրայ, եղածն իսկ կորսնցնելու անխուսափելի հաւանականութեամբ:

Փողոցն է ան, պոռչտուքով, երբեմն հայհոյանքով, եւ հաճոյքով կ'երթայ ունկնդրել թուրքին համար իսկ ա'լ ժանգոտած իր տարէցներուն կոկորդ քերող ու ծնօտ յոգնեցնող կանչերը, եւ հետաքրքրութեամբ կը հետեւի թղթախաղի կամ ռէչիճայի սեղանին շուրջ անոնց աժան զրոյցին:

×

Դպրոցականներ այսպէս, հազիւ պատանիներ, աւանդական բնոյթ ստացած ներկարարի սնտուկի մը առջեւ փարեալ շինած, կենդանի վկաները իրենց երէկին եւ այսօրուան: Դպրոցականներ բոլորն ալ, բայց դուք յաճախ կը սոսկաք, կ'արգահատիք ցեղին վէրքով, երբ անոնք, գրեթէ միշտ լաճեր, ծեզ դիպուածի ունկնդիրը կ'ընեն իրենց վէճերուն, տասնոցի խաղերուն, այն խորթ ու գռեհիկ լեզուով, զոր կը սորվին ամէն օր, կայանին եւ փողոցներու մտերմութենէն:

Անոնց գունատ, յաճախ աղտոտ դէմքերուն վրայ, աննախանձախնդիր տան եւ անպատասխանատու մայթերու կանխահաս դրոշմը կայ, երբ անոնք կը հայհոյեն պոլսեցի ջրհանկիրի կամ ծկնորսի վարժութեամբ, յաճախ դրամագլուխ - սնտուկն ալ լքելով տասնոցներու կամ տրախմիներու խաղով տարուած:

Արծակուրդի օրեր են: Մայթերու վրայ մեր դպրոցական-

ները՝ իրենց անտուկներու բեռով:

Հացի հարկադրանքը կ՚արդարացնէ անշուշտ այս պատկերը, զոր սակայն պիտի մերժէի այս բազմութենէն ներս բոլորին համար՝ որ կը թուի այս ճամբան իւրացուցած ըլլալ խարճլըխի ի խնդիր, կամ հետեւանքը բազմաթիւ ծնողքներու մեղապարտ անտեսումին, դէպի իրենց նուիրականութիւնները:

Բայց որքա՞ն հոգեպարար է պատկերը երբ յաճախորդի ակնդէտ պզտիկ մը, հանդիպակաց մայթին վրայ կը նկատէ բախտաւոր դասընկերոջ մը անցյը ու կը հարցնէ.

— Միջինդ քանի՞ է...

Տասնոցներու, թրքաբարոյ լուտանքներու այդ խառնիճաղանճին մէջ իսկ մտածումի թելն է որ կը յամառի մնալ դպրոցի նստարաններուն շուրջ, ուր վաղը նորէն պիտի երթայ, անտուկը՝ հիւղակին մէկ անկիւնը տեղաւորելէ վերջ.

— Միջինդ քանի՞ է...

Ներկարար հայ դպրոցականին բազմիմաստ աղերսն է այս, մայթերէն հասած մեր ականջին, որ դիպուածին անցորդ ամէն հայու հոգիէն ներս կը բերէ գիտակցութիւնը այն դժբախտ աններդաշնակութեան, այն ընդվզեցուցիչ խոտոր համեմատականին, որ կայ՝ միջինին մասին մտածող եւ ներկի տուփին քով շա՜տ բան մտածելու պատեհութիւնն ու հարկադրանքը ունեցող պատանիին միջեւ:

Ներկարար հայ պատանիները լաւ է որ խառնուին նոյնիսկ իրենց կայանի ցեխին ու փոշիին, բայց խնայուէր անոնց ցուցահանդէսը փողոցներու իրենց աղմուկին, վէճին, լուտանքին եւ ընդհանուր խաթարումին

«Միջինդ քանի՞ է»ն հարցնող անծանօթ պզտիկին աղերսն է այս պատկերը, զոր կը նկատեմ ե՛ւ բողոք, ե՛ւ վիշտ, ե՛ւ պահանջ իր մեծերէն, որ միջինը հարցնող ու միջին շինելու առաք մեր դրպրոցականութիւնը լքէր ներկարարի անտուկը, դադրէր այսօրուան տառնոցներէն վաղո ան խաղամոլը ըլլալէ եւ լռէր իր գոհհիկ լեզուագարութիւնը, վաղուան կապելաներու մտերմութենէն խուսափելու համար:

«Միջինդ քանի՞ է»ն ալ ինքնադրոշմ պատմութիւն է հայկական այժմէականութեամբ:

1936

ՄԻՆՉ ՀԻՂԱԻԱՆԸ ԿԸ ՔԱՆԴՈՒԻ

Կայանին մտերիմ բարբառովը, հայրենակից մը կը ծայնէ վերի թաղի դրացիներուն.—«Պալթա օրվանա կիրտի...»

Կացինը իսկապէս անտառն է մտեր մեր տարօրինակ ժողովուրդը համոզելու չափ, թէ սերունդներու ծիւրիլն ու աճիլը տեսած եւ իր պատմութեամբը կայաններու ամենէն աղմկայոյզն ու գունագեղը հանդիսացած Ֆիքսը, երբեմնի Յունահայ Արշակաւանը, կ'ապրի իր հոգեվարքը:

Տապարն ու բրիչը, բահն ու երկժանին հասեր են հիւղակներու ցեխէ ու թիթեղէ պատերուն մօտ, որոնց հպումին իսկ կը սարսռայ՝ տարիներ ամբողջ բնակարանի մուրը շալկած այս կըմախք-կառուցուածքներու իրերայեց զանգուածը:

Հող-յարդ-թիթեղ պատեր, երդիքներ, ճարճատիւնի պատրանքը տուող տախտակամածներ, բանտի պատուհաններ, զիրար գտած երկրաչափական անորակելի գծերով եւ քարի դարու ճարտարապետութեամբ,— ահա պատկերը հայ գաղթականային, ուր ժողովուրդի մը տարահալած մէկ զանգուածը ապրեցաւ ամբողջ տասնեւհինգ տարի, Ատտիկեան ասպնջական ու գաղջ արեւին տակ:

Եւ հիմա, կացինը հասեր է՝ աշնանային ծեր ծառաստանի մը մերկութիւնը հագած ու երբեմն եռայարկ իսկ թառած հիւղակներու կայանին քանդումը փութացնելու:

×

Ֆիքսը կը փլցնեն, իր աւերակ-աղբիւրին մէջ թաղելով՝ մէկ ու կէս տասնեակ տարիներու յունահայ կեանքին գուցէ է՛ն հետաքրքրական պատմութիւնը շինած մարդոց վէպը:

Ու մտածել, որ համակերպելու ջլատող ներաշխարհով զբրահուած այս ժողովուրդէն քանի՞ քանիներ արդէն իսկ արահետներու, կրպակներու կարօտաբաղձութիւնը կը փսփսան ի լուր ահազանգին, զոր կը ծայնէ վարի թաղի աղմկայոյզ պտղավաճառը վերի թաղի իր արհեստակից ն:

Ու դեռ քանինե՞ր պարզամտութիւնն ունին իրենց կարիքներու բաւարարութիւնը տեսնել չորս ծագերէ, երբ դեռ ուրիշներ, նպաստընկալութենէ ժառանգուած ամբարտաւանութեամբ, կը

պահանջեն ինքնամատոյց իրաւունքներու գոհացումը...

×

Կաթիլ մըն ալ հայկական ողբասացութի՞ն։

Կոչեր, դիմումներ, յուսահատ կանչեր, 1922 ի վերյիշումներ եւ դեռ ուրիշներ՝ որ կ'երթան մինչեւ 1914—1915, նոր տագնապին հետ բաղդատութեան եզրեր փորձելով:

Արդարեւ ողբալի եւ ընդվզեցուցիչ ճակատագրականութիւն մը կը հալածէ Սփիւռք կոչուած բազմութիւնը: Ամէն ծագի ցանուցիր, ամէն տեղ օտար:

Ինչ չէ թիւը անոնց, որ կացինին՝ անտառը ըրած այս մուտքով կը սրսիան արդէն, վաղուան, փողոցի ցուրտ հեռապատկերով, որովհետեւ, իր իրաւունքին մէջ եղող տանտէրը յանուն մարդասիրութեան տրամադիր չէ երկարելու ճախճախուտի եւ ախոռի այս գոյավիճակը, եւ ստուարաթիւ են անոնք, որոնք չեն կրնար հաշտուիլ պատսպարանի ի հաշիւ ըլլալիք ամենադոյզն վճարումի մը, որոնց ամբողջ եկամուտը տարապարհակ աշխատանքի մը հազուագիւտ օրավարձն է, որ քար մարսող ստամոքսի մը պահանջն իսկ դժուար կը բաւարարէ:

Մէկուկէս տասնեակ տարիներու սեւ ու ճերմակ էջեր ունեցող հաւաքական կեանքի մը պատմութեան հիւղաւան — կոթողն է որ կը տապալէ կացինը, իր հետ բերելով վարագուրումը երէկի մը, ուրկէ մեզի կը մնան խանդավառ ապրումներու, աղիտաբեր ու պղպջա ային յուզումներու, սուղ արժած անհասկացողութեանց, ծրծաղելի իմաստա ութեանց ցուցադրումներուն, թրքախօս փողոցներու արծագանգին և խոպոտ ցայգերգներու յուշերը։

×

Ինչ մըն ալ վիպականութիւն, երբ «անցնելու մօտ» է հայկական գաղթականը:

Վերյիշումը այսպէս, տասնեակներու հասնող եւ անուններով ապրող Միութիւններու, որոնց հասցէն մնաց կամ անծանօթ, կամ աստղային, ընդհանրական սրահէ մը ներս տրուած թէյասեղանով կամ պարահանդէսով մը միայն արդարացուած:

Անհատնում շարքը «շքեղ» ներկայացումներու, որոնց համրանքը չպակսեցաւ բնաւ, մեր աղքատիկ նախակրթարաններու մէջ հազիւ աչք շփածներէն հասցնելով «սիրող»ներ եւ «ղեկավար»նե՞ր...։

Պիտի յիշենք դեռ իշուկի մը պոչին, պատկեր-հետեւողական նուիրեամբ քալող ու կանչող Պետրոս աղբարներու դղումին, կաղամբին կամ լոլիկին գովքը, կամ օտար կանչը պոլսեցի ծկնորսին ու տեղացի պտղավաճառներու, որոնք, աղմուկի մէջ կ'ուզէին ըսպառել, քաղաքի շուկայէն ներս օրերու թափառումին մնացորդը:

Անխուսափելի է տակաւին վերյիշումը հարսանեկան թափօրներու, երբ անոնք, իրենց անցքին ժողվեցին՝ լաճերէն մինչեւ կորաքամակ պառաւներ. գրկին մէջ ու շրջազգեստին կառչած տղեկ մը քաշկռտող բերրի մայրերու բազմութիւններ, առաջնորդուելով թաղին նուագածուներէն, որոնց կլաոիւնէքէն, ուտէն ի՞նչ խաչելութիւններ աեսաւ հայ ռազմերգն ու քայլերգը...

Չյիշե՞լ տակաւին «ոճիր արձած»ի սիւնակներ անհաշուելի կերպով սեւցուցած սրճարաններու Աբշակաւանը, ուր ազգասիրութիւն կամ հերոսութիւն շփոթուեցան նսեմ չաստիներու կողմէ օղիի կամ գինիի բաժակներուն շուրջ, եւ ուր սպանդէն ճողոպրած բեկորներ, անհաւասարակշիռներու վերածուած, դաշոյններ եւ կապարներ մխեցին եղբօր մը կողէն ու գանկէն ներս:

Կը տողանցեն տակաւին այս շաա հետաքրքրական բայց տխուր գաղթականային տիպարները, ինչպէս ջրկիր Անդրանիկը, որուն ղէմքին թախիծը՝ կարծես խորթ եղբայր է մնացեր եւ որ կը սահի փողոցներէն՝ լեցուն թիթեղներու հետ աւելի պարելէն քան քալելէն կամ ինչպէս վայիւնի հանգոյն կանչերով Վարդիվառը, որ կը թուի այս ժողովուրդի ապրած երկունքէն շատ բան պատմել իր աղեխարշ գոյութեամբ:

Կ'անցնին տակաւին խմբակները մայրապետներու ծանրախոհ շուքը կապկած եւ կտակարանին օտարաբոյր թարգմանութիւնը անութած, զերթ «փրկուած»ներ, «ապաշխարած»ներ, որոնք անբանային հետեւողականութեամբ եւ հակամարդկային այլամերժութեամբ, հոգիներու ճան է որ կը սպաննեն ժամանակավրէպ աղօթասացութիւններով:

Այս յապաղած մաքրակրօններուն հանդիսատեսն ու պատկերալից հակասութիւնն է անկիւնի էապագիծ, որ փոխադրած ըլլալ կը թուի Աբեւելքի իր խոհանոցը մինչեւ Ակրոբոլի փէշերը եւ որ այնքա՞ն դիւր կը կանչէ շռնդալից հայհոյանք մը իբր սովորական խօսակցութիւն, ճիշդ այն պահուն գուցէ, երբ պէտարէխաճէի բազմութիւնը բարեպատեհապաշտութեան պատմուճանով

կ՛անցնի իր մխացող կրպակին առջեւէն:

Կը հասնի վերջապէս վերյիշումը սեփականին բոպկո՛թեամբ անանկացած մերիններուն ցայգերգներու, թաղկօներու արձագանգին, երբ դուրս կուգան սա կամ նա հաւաքավայրէն եւ կը թողուն հայկական հագագին ամբողջ շնորհը, ուր կը զգաք թէ պակսած բան մը կայ ներդաշնակութենէն ու կշռոյթէն:

×

Անտառը մտած կացինին ահազանգին ի լուր, սակայն, Ղրիմեանի արտոյտին պատմութիւնը կը յիշեցնէ այս ժողովուրդը, որ տակաւին կը յամենայ վճռապէս չմտածել իր բոյնին մասին:

Նպաստընկալի հոգեբանութիւնն է որ կը նորոգուի ու ես պժգանքով կ՛ունկնդրեմ սա կինը, որ մուշտակեզը վերարկուի մը մէջ լեցուն իրան մը գրկած, թուրքերէնով կ՛ըսէ երկցի մը, թէ երբեք պզտիկներ ունի եւ եթէ «Աստուած ուզէ» չորրորդ մըն ալ գալոց է. ապա ուրեմն պէտք է մտածեն հողի մասին ծեռնարկ ընողները, որ դպրոցէն հեռու չհյնայ: Իբր եզրակացութիւն՝ ան աւելի կը պահանջէ բան կը խնդրէ, որ նկատի առնուի իր գալիքին ալ պարագան հոլին հետ տուներու շինութեան ատեն ալ...

Պէտք է մտածեն այս ժողովուրդի մասին ուրիշներ, մի՛շտ ուրիշներ,— գէթ այս է զանգուածային մտայնութիւնը:

Ես-էն սնանկացած՝ հաւաքաբար ճիգ չըներ կապելու իր վիրակապը, տրամադրելու իր կարելին, բաժնելու իր ժուժկալ կեանքին խնայողութիւնը, կենսականը ապահովելու եւ բոլայութենէ դուրս գալու համար, սպասելով որ ուրիշէն ստանալու ի խնդիր իր գանգատին ու աղերսին կարելի բոլոր արտայայտութիւնները սպառին:

Յետո՞յ...

Յետոյ իմացէք, որ անխուսափելիին առջեւ, այսօրուան ձեր խօսակից բազմաթիւ լալկանները, ձեզմէ առաջ պիտի ըլլան տանտէրեր...

Ճարպի՞կ ժողովուրդ, չըսելու համար չարչի-փերեզակ եւ բան մըն ալ աւելի...

×

Մէկն եմ անոնցմէ, որ տապարի այս այցին մէջ կը տեսնեն նոր մակարդակի մը պարտադրութիւնը ու կը հաւատամ որ կեանքը լաւագոյնս ապրելու պահանջկոտութենէն հերկով ու երգով

նահանջ մը ըրած կայաններու բազմութիւնները, պիտի ստեղծեն նոր տուներ, որոնց առաստաղին մէջ, ա՛լ աղաւնիներ պիտի չծայ-նեն իրենց վու-վուն կամ տախտակամածին տակ այծ մը պիտի չմայէ։

Կը հաւատամ ես ալ, որ ընկերային ճախճախուտը պիտի ունենայ իր բիւրեղացումը եւ «Ազգ»ին մասին մտածողներ մրթ-նոլորտը պիտի գտնեն պայծառացած, գինիի հոտը նուազած, թըր-քական բարբառը անարծագանգ, պէտարէխաճեն գատարկ ու դրո-փակ եւ պուլղուրի վէպը՝ իր հեւացող ու հոլանի տանտիկիններով՝ փողոցէն խոհանոց փոխադրուած։

Կ՚ուզեմ հաւատալ տակաւին, թէ դազէլի մը ի լուր՝ ծայնա-գրին կամ ուտին շուրջը բոլորուող իմ հայրենակիցս պիտի փոխէ իր երաժշտական դրամագլուխը, ծայնասփիւռին առջեւ ունկնդրե-լով Վիեննան, Սալզպուրկը, Պարին կամ Պուքրէշը։

Անտառը մտած կացինը, իր բերած արհաւիրքին հետ կու-տայ նաեւ այս հեռապատկերը, որովհետեւ անոր շեղբը այնքան սուր է՝ կտրելու ամէն կապ մոայլ երէկի մը հետ եւ տարտղնելու կոյտը՝ հոգիներ ցեխոտող հողէ պատերու եւ ժանգոտած թիթեղ-ներու, որոնց յուսահատօրէն աղքատ եւ հանապազօրեայ պատկե-րին ի տես, այս բազմութիւնները իրենց մեծամասնութեամբ իւ-րացուցին, լճացումը փութացնող համակերպում։

Ֆիքսի խանութպանին ահազանգին մէջ ես կը հաւատամ լսած ըլլալ աւետումը՝ մոայլ ու ժանգ կապած հաւաքական կեան-քի մը վարագրումին, բայց միանգամայն սկզբնաւորութինը, բոր-բոս կապած բարքերէ ծերբազատ կեանքի մը։

1937

"ԷՐԱԾ ՍՐՏԻ ՄԸ,, ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Այն տարին ալ, այս օրերուն, Սգատօն էր։ Ու հանդէս կար, տօնին առթիւ։

Հայ մամիկ մը, որ միս-մինակ, հեռաւոր կայանէ մրն էր եւ կեր. կռնծած մատներուն մէջ ամուր սեղմած իր թաշկինակը, քակելու համար միայն, տրամադրուած սրահի սեմին, ուր. «ծախքերու մասնակցութեան համար» պարտադրական մուտքը գանձելու կեցած էին երիտասարդ-երիտասարդուհիները։

Ի՞նչ գիտնայ հակակշռող պաշտօնեան, որ այդ սրահէն ներս մենք ոգերգ, սգերգ, ուխտ եւ խունկ ունինք բաժնելու, ի՞նչ գիտնայ ան, թէ խորաններու պատարագին չափ սրբազան օրհներգութիւն մը ունինք խառնելու մեր հոգիներուն ու տարբեր ենք, շա՜տ տարբեր, սրահին հանապազօրեայ հանդիսականներէն։

Մեր ներաշխարհէն անբաժին պաշտօնեան տոմսակ կը հարցնէ կծկուած պառաւէն։

Ուրկէ՞ ուր սեղմի՝ հայրենի տունը, ծխական սովորոյթը գիւղին ծերերն ու ջահիլները, կոտորածի սարսափը եւ վերջապէս կայանի հիւղակէն զինք սրահ առաջնորդած ճամբան միայն ճանչցած գանկէն ներս, թէ պետութիւնը իր օրինագիրքը ունի յարակից պարտաղրութիւններով։

Մենք թողեր էինք որ ան կամարած քալուածքով գլտորի դռնեն ներս բայց ահա զայն կը վերադարձնեն։ Ու մամիկս կը բանայ մեր առջեւ իր կռնծած ափը եւ նոյնքան կոշկոռ կապած մատներով կը քաշէ հանգոյցը թաշկինակին, ուրկէ պիտի թափէին եր, աթուղիի վէս տոմսակ մը, մատի վրայ հաշուելիք տրախմիներ ու կիրակիի պատարագէն աւանդ կտոր մը «մաս»։

Կը շփոթին բոլորը։

Ինչպէ՞ս գանձել տոմսակի մը փոխարժէքը այս պառաւէն, որուն քով հաշուի է առնուած զինքը մինչեւ հիւղակը հասցնող տաւնոցը։

Կ'ուզէ վճարել, մինչ ունեցածը մուտքի տոմսակին իսկ չի՛ բաւեր։ Մեր տատամսումը կ'ընդմիջուի չունենալուն արդարացու-

մը արտայայտող փղձկումով մը, երբ հայ մամիկը կ'ըսէ իր պարզուկ բառերով.

— «Լսեցի՞ու եկայ... Սիրտս էրած է, տղա՛ս ի՞նչ գիտնամ ֆի փարայով է»...

×

Պառաւը ներան էր արդէն, անկիւնի կապով մաքուր թաշկինակը չորցած ափին մէջ։

Եկեր է վաղազրաւ կհանքերու յիշատակին կուշտ լաց մը ունենալու։

Եկեր էր «էրած» ու քամուած հոգին ամոքելու նորերու ոգեկոչման արձագանգին մէջ։

Ու պառաւը, անցեալին արցունքը աչքերուն եւ ապրողին համար օրհնէնքը շրթունքին, խրճիթէր գնաց նորէն «էրած սիրտը» տարի մըն ալ բաբախուն պահելու հոգեպարար երաշխիքով։

1937

„ԿԸ ՓՆՏՌՈՒԻ՝՝

Նամակատունէն ներս, պատուհանի մը առջեւ անհամբեր եմ։

Մայրիկէն նամակ. տարիներու պատմութիւն, տարիներու յանկերգ. խրատ, տարապոյս, զգացումի ծով, ակնկալութիւններ, բաղձանքներ, գանգատներ։

Յորդում մը՝ այլազան ու այլագեղ իր կողմէ, բաւարարութիւն մը՝ ջերմ ու թախիծ տուող ինծ համար։

Մայր ու որդի այսպէս տարիներ, արդէն իսկ զիրար ժամանակի շղարշին մէջէն տեսնել սկսած։

«Ինձ համար աղօթող մայրիկ»ին դեռ չհասած՝ ուշադրութիւնս կը գրաւէ սեւազգեստ կին մը, որ իր մութ ու աղքատ արտաքինին տակ կր թուի ծածկած ըլլալ վէպ մը։

Արիւնի կանչը գուցէ, որ կը պահէ զիս մինչեւ փարատումը ենթադրութեանց՝ թէ հոն, քանի մը քայլ անդին կապոց մը անութած ու կէս-առնական Հայուհիներու տիպար այդ կինը ազգակից մըն է։

×

Նամակ չունի Շողիկ Պետրոսեանը։ Քառորդ դարու հասնող տարիներ են անցեր այն օրէն իվեր, երբ Հայաստանցի այս մայրիկին կէսը, զարիպ-դուրպէք ու թարմատի պեխ-մօրուքով, Ադլանտեանն է ճոզքեր, անգամ մըն ալ չվերադառնալու համար եանքիներու հրապուրիչ աշխարհէն։

Մեկներ է այնքա՜ն կանուխ, հազիւ ծծկեր մը աւանդ թողած իր օրհնուած մեղքէն։

Անցեր են աներեւակայելի թուականներ ու ճողոպրած զոյգը հասեր է վերջապէս իր բազմահազար բախտակիցներու ապաստանարանը եղող հայկական տխրատեսիլ դաղթակայանը։

Երեխան դարձեր է պատանի, երիտասարդ եւ ապաւէնը՝ յոգնած ու ծերացած հայ մայրիկին։

Ու մնացորդացը բեւեռէ բեւեռ, ծագէ ծագ կը սկսի իր փնտռտուքին։

Տասնեակ տարիներու սպասում, զոհողութիւններ, թղթակցութիւն,— իզո՞ւր...

Արաբական անապատներու պարտադրական այցելութիւնն ու արիւն օրերու լացը, հայ մայրիկին աչքերը տկարացուցեր են կանխահասօրէն: Արժանաւոր զաւակ մը սակայն կը յամառի մայրը չլքել, ի՞նչ փոյթ, թէ մեծ ու տարօրինակ ժողովուրդի մը երկնաքեր շէնքերն ու հեռաւորին հմայքը խայծեր ըլլային համոզելու, կեանքի վերջալոյսը ապրող հոգիներն իսկ:

Իր մեծ ընտանիքին պէս ցանուցիր, այս դժբախտ բունիկն է որ կը դատապարտուի ցմրուր քամել վշտի բաժակը. երբ Շողիկ մայրիկը, մահաստանէն վերապրեցուցած իր մասունքը կը տանի օր մը, այնքա՞ն վաղաժամօրէն, այնքա՞ն անակնկալօրէն եւ այնքան մեծոլի ընդվզումով մը յանձնել, իմաստուններն իսկ սոսկացուցած հեգնութեան փոսին:

×

Հիմա մինակ է ան, միս մինակ, խարխուլ երդիքի մը տակ, բախտակիցներու դրացնութենէ մը ներս: Գուցէ եւ միակ մխիթարութիւնը:

Հարիւր քայլափոխի վրայ պատմուած է արդէն վէպ մը:

Որդեկորոյս ու գրեթէ այրիացած մայր մը, որ կը հարցնէ հիմա, թէ ես ալ մայր ունի՞մ Պատասխանս զինք կ'առաջնորդէ օրհնութեան շարքի մը, երանելով մայրս, որ ջահիլ ունի, մինչ ինք, մէկ օրէն միւսը թոռեր է իրը, այս հսկայ, անտարբեր ու ինքն իրմով զբաղ աշխարհին մէջ մինակ քալելու դատապարտուելով:

Երիտասարդին դագաղը իր հետը տարեր է Շողիկ մայրիկի կեանքին ամբողջ իմաստը: Դեռ ուղղածիգ ողնայարի մը վրայ թեւածող հոգին սակայն կը թուի րլլալ փլատակ մը, երբ տարին անցած, հայ երիտասարդի մը հանդիպումին կը փղձկի ան իր մենութեան անդրադարձումին հետ:

Սրտահատորի մահուան հետ լռեր է հեռաւոր ու օտարացած հայրիկը: Ի զուր ափ կ'առնէ հիմա նամակատան սեմը, բազմաթիւ նամակներու փոխարէն բացիկի մը ակնկալութեամբ:

Անճար բարեացակամութեան մը տուրքը՝ կ'եզրակացնենք դիմել մամուլին ու խնդրել որ փնտռեն մինուճար հայ մայրիկին ամուսինը:

Ու վաղը հեռաւոր Պետրոսեանը գուցէ կարդայ՝ Դողգոթան

մինակ բալած Շողիկ մայրիկի «Կը փնտռուի»ն եւ եթէ դեռ չէսա-թարուած խցիկ մը կայ Նոր Աշխարհեան մայթերու վրայ կեանքը սերտած գեղջուկ հայ Պետրոսեանի հոգիէն ներս, ապահովաբար Շողիկը գտնէ իր փնտռածը:

Ու այն ատեն, պիտի ուզէի առաջինը ըլլալ, կարդալու անոր տամուկ աչքերուն մէջ՝ փնտռուած ըլլալու գոհունակութիւնը:

Այս տողերն ալ, Շողի՛կ մայրիկ, «Կը Փնտռուի»իդ հե-ռաւոր արձագանգին համար:

1937

ՎԱՐԴԻՎԱՌԸ

Օրացոյցի տաղաւարը չէ այս, այլ «Մնացորդաց»էն տխուր ու կենդանի աւերակ մը:

Մեծ մարտիրոսացումէն աւանդ, ընութենէն ու մարդոցմէ հաւաստարապէս որբացած, Յունահայ միջնաբերդին երբեմնի Ուրշակաւանի հանրածանօթ Վարդիվառն է ան. չափահաս, չափազանց ու յաւիտենապէս որբ մնալու սահմանուած մսակոյտ մը:

×

Պատմութի՞ւնը:

Եղեռնապատումի անհատնում էջերէն մին ալ իրենն է: Աչքերը կը շփէ օր մը ու մինակ է արդէն:

Տափաստաններէն կը ժողվեն զինքն ու կը յանձնեն որբանոցի մը սեմէն ներս:

Վերապրողներէն ջերմ գուրգուրանք՝ մարտիրոսագրութեան այս նշխար մասունքներուն հանդէպ, երբ նոր ուրրական մը կը ցրուէ «Մնացորդաց»ը, ընդմիշտ անճիտելով զայն իր բունին դրացնութենէն:

Մինարէներու շուքէն Ակրոքոլի փէշերուն: Նոր երկիր, նոր լեզու, նոր որբեր, որոնք հետզհետէ կը դառնան չափահաս, ակնկալելով որ նկատի առնուին անոնք իրենց տխուր մակդիրով, պեխմօրուքի մտերմութենէն վերջն իսկ:

Կը վերջանայ շուտով գոյութիւնը մարդասիրութեան արհեստաւորներու հաստատութեանց ու Վարդիվառը բացարձակօրէն որբ՝ ափ կ'առնէ զինք լաւագոյնս հասկցող գաղթականի հիւղակներու ճամբան:

×

Հիմա ան բոլորին ծանօթ դէմքն է երբեմնի վրանաքաղաքին մէջ:

Միս-մինակ, բայց բոլորին համար աժան յանձնակատարութիւն մը վերէն վար՝ աղտէն ու արեւէն գորշացած մորթին տակ, կարծէք գիտակից եւ սակայն համակերպած իր ճա-

կատագրին՝ կը քալէ ան կայանի լաբիւրինթեան արահետներէն անտարբեր, օրօրուն, լոյսը նուաղելու վրայ եղող աչքերով, երկաթրող ճամբէն բնաւ չշեղող, որովհետեւ ան, իր մինակ կեանքին զուգընթաց կը նախընտրէ մինակ քալել, խուսափելով ամէն հանդիպումէ: Բարեւ չի տար ոչ ոքի, եթէ չկանխէք զինքը:

×

Կը հանդիպիք անոր տեսակովը այլազան գործերով զբաղ: Երկաթագործի սալին քով, փայտավաճառին խանութը պարպելով կամ լեցնելով, երբ գրաստունակ այդ աշխատանքին փոխարէն, Վարդիվառը, իր անկուշտ որկորին համար հագիւ կրծօն մը պիտի ապահովէ:

Մարդակերպ անասուն մը,— ահա ինչպէս կ՝ըմբռնէ զինք իր շրջապատը, ուր, սակաւաթիւ են անոնք, որ անսուաղ օրերուն փողոցէն տատանումով անցնող այս տղուն ծամոց մը կ՝երկարեն:

Վստահօրէն զինք կառքի մըն ալ լծէին, եթէ Վարդիվառը, «խեննթ»ը, իր շուրջի կէս խեննթերուն հաւաստէր, թէ կրնար չորքոտանի ալ դառնալ:

Կը հանդիպիք անոր անկիւն մը, դիպուածի բարեացակամութենէն շնորհուած պնակ մը լափելու ատեն կամ ճամբուն վրայ, երբ անութի հացին նկանակը կը յօշոտէ:

Կը հանդիպիք, շատ յաճախ, ուշ գիշերներուն, երբ Վարդիվառը, միս մինակ, կ՝ապրի իր ցայգային աններդաշնակ մեղեդին:

Կը հանգուցէ անկիւններ երգ մը շրթունքին, երգ մը՝ որ կը հեկեկայ, կ՝աղերսէ խռպոտ ու ճղակտուր, ուր երիտասարդ ցանկութիւններու տեղ՝ կայ կանչը «աւա»ներու եւ «պապա»ներու: Երգ մը՝ որ հառաչի կը փոխուի կարծես, մինակ ու «խեննթ» Վարդիվառի չոր հագագին մէջ: Երգ մը՝ որ կը դառնայ անկիւնէ անկիւն, կը վերածուի մոլտուբի, կը լսուի հեռուներէն ու կը հատնի գաղթականի լուռ եւ հոգնած երդիքներու անծանօթ խորշէ մը ներս:

Իր կեանքին պէս աններդաշնակ երգ մըն է ան, զոր կը պոռայ քան կ՝երգէ մեր ճնշող շրջապատին ծանօթ «խեննթ» Վարդիվառը, որուն ականջ ծակող խազերուն մէջ կայ վէրքը՝ ամբողջութեամբ որբացած բնկորի մը, կայ վայիլը՝ յամառող կենդանի աւերակի մը, կայ եւ բնազդօրէն զգացուած պահանջը վինք ծնողնե-

իրու։

×

Դէմք է Վարդիվառը իմ տխուր ու երփներանգ շրջապատիս մէջ եւ կը պարտադրէ որոճալ զինք այսպէս, երբ ինք, արեւածագէն մայրամուտ, քրտնաշաղախ ու հեւասպառ, սալը կը ծեծէ չոր հացի մը գնով, կամ կը յօշոտէ փուռէն նոր վերցուած նկանակը ու մանաւանդ, երբ ան կ՚երգէ իր ներաշխարհը, հերոսուհի չունեցող ուշ գիշերներու ցայգերգը։

1936

ՀԱՅ ԵՐԳԻ ՄԵՍՐՈՊԻՆ

Կը թերթեմ տմոյն հաւաքածոյի մը երփներանգ արձանագրութեանց էջերը, ուր կը գտնեմ, բազմաթիւ խորագրերու առընթեր հայ կարեվէր հոգիին ամենէն օրհնաբեր ապեղանին շնորհած վեղարաւոր անզուգական գուսանին յիշատակին՝ սրտաբուխ մրոտումի մը գունատ թերթիկները։

Գրեթէ տասնամեակ մը այն օրերէն, երբ հայ գիրին, հայ բեմին ու մանաւանդ հայ երգին մէջ իմաստ գտած բազմութիւն մը, Վիլ Ժուլիֆի ջլախտաբուժարանի երբեմնի սուղ հիւանդին, հայ երգի նախակարապետ վեղարաւորին, կենդանի նահատակութեան հարկադրական հանդուրժումին լուման տալու էր եկած «Բենթրիքոն»ի սրահը եւ հազիւ առաքումի մը ստացագիրը ի ձեռին, Հայկական Փարիզը կը գուժէր գերահանճար հայ գուսանին՝ դէպի Նիրվանան անվերադարձ անկիւնադարձը։

Կեանքեր կան սակայն, որոնց անցքը երկրայիններու շարքերէն, կը նմանի գիսաւորներու, իրենց թողած լուսացնցուղ ծիրէն՝ անրջային զգլխանքներու արբեցումը շնորհելով մնացողներու եւ բոլոր գալիքներու։

Հայ կեանքին համար, Մեսրոպէն յետոյ, ամենէն լուսայորդ գիսաւորն է Կուտինիոյ երբեմնի մելամաղձոտ ու մեծասքանչը թոթովելու անկարող պատանի Սողոմոնը, որ բնագաւառէն կը հեռանայ, տոհմիկը յաւերժացնելու ուխտով մը կարծէք։

Վանքը։ Հոն ուր կ'աղօթեն ի պաշտօնէ, անըմբռնելիին մերձեցումին ի խնդիր՝ ան աւելի կը մերձենայ ի'ր ժողովուրդին, ու կ'որոճայ, կ'որոնէ, կը կաղապարէ ազգապահպանման ամենէն թովիչ, բայց եւ ամենէն անդոխ մնացած հիմնաքարը։

Բոլոր վսեմ առաքելութիւններու սահմանուած անհանդուրժողականութիւն եւ տատասկներ ճամբու վրայ, բայց երիվարը կը սուրայ, ու հայ վեղարաւորը, մոգական մատներով կը պարտադրէ ի'ր մէջ, իրմո'վ ունկնդրելու, լուսաւոր ոստաններէ քամահրանք միայն տեսած ու Արեւելքի մէջ հեւասպառ, անդրանիկ քրիստոնեայ ժողովուրդին տաղն ու բառը։

Ծափե՜ր, ծափե՜ր, երբ կը հասնի շկահինը եաթաղանի

շեղբերու, ու մեծ վեղարաւորը, գերզգայուն նահանջով մը իր իմացականութիւնը ցրիւ կուտայ չորս հովերուն, որպէս խունկ՝ հայկական արիւնաքամ պատարագին:

×

Ու հիմա, անմահութի՞ւն,

Անմահութի՞ւն եարոջ երգերու, սիրոյ գանգատի, կալող գեղջուկի, գութանավար հողվարի, աղօթաշունչ մեղեդիներու։

Վերադարձիդ պահանջը չունինք այլեւս վարդապե՛տ, կաս արդէն, իսկ անդորրդ հայրենի կտուրին տակ, ապրած կեանքիդ համար արդարագոյն հատուցումն էր:

Տո՛ւր որ երգենք, տո՛ւր որ բոլորս մէկ երգենք նշխարաւանդ հայ երգը:

1944

ԵՐԳԻ ՃԱՄԲԷՆ

Ֆանի մը մարդիկ, «Ազգին համար աշխատող, մտածողներ»էն թաղի մը ներկայացուցիչներ, հեռաւոր ծանօթութենէ մը առաջնորդուած, կ'առաջարկեն հետաքրքրուիլ Ֆ. միութեան երիտասարդ-երիտասարդուհիներով եւ երգչախումբը կազմել:

Կը բաժնեմ մտածումը, ու կը խոստանամ զայն փոխանցել երաժիշտ բարեկամիս:

Պատրաստակամութիւն ու խանդ կալուածին պատասխանատուէն, եւ ես հաճոյքով կ'առաջնորդեմ գինք բացատրուած հասցէին:

×

Գաղթակա՞յ հայոց, ուր ամէն այցիս, պարտադրուած ճակատագրականութեան դառն համակերպումին ցաւը կուգայ կոտտալ հոգիէս ներս:

Գաղթահայ ո՞ր ընթերցողին անծանօթ են օձի համբաները թիթեղածածկ երդիքներու, գորշ ստուերները իրերայեց տնակներու, ուր ննջարան-խցիկներ, կրպակ-խանութներ գիրար կը լրացնեն, ուր հաւնոցն ու ննջախուցը իրենց մուտքերով կը շփոթուին, ուր հնադարեան ճեմիշի մը դուռը ձեզ կ'ողջունէ, բակ նկատուող քառակուսի հողի շերտի մը վրայ:

Չէ՞ք հանգուցեր ոլորապտոյտ իրերանման անցքերը փողոց նկատուող գաղթականին, ուրկէ անպակաս ճախճախուտի սեւ առուներ, տարուան բոլոր եղանակներուն, կը պարտադրեն անցորդը որ ռունգերը գոց՝ փութայ ճողոպրիլ:

Հայրենաբաղձ ու տնազուրկ զանգուած մը այնտեղ կը յամառի գոյութիւն մը քարշ տալ:

Պարտադիր «նահանջ»ին դէմ կարելիովը ծառանալ փորձող մինուճար ժողովուրդիս սեւ ու ճերմակ հայելին է գաղթականը, ուր, տեւելու փորձէ մը հասնող առաջարկ մը տարեր է մեզ այդ երեկոյ սրահի մը դուռը:

Մեր Աւետարանական ադբrsիֆին միջնորդութեամբ, Նոր Աշխարհեան նորելուկ Քրիստոնեաներու՝ հայ «Հոգիներու Փրկութ-

եան» ի խնդիր տրամադրած ժողովարան-դպրոց-հանդիսավայրն է, թաղին ժառանգ մնացած եւ իր «ապաշխարած» կամ «փրկուած» տէրերէն ամայացած այդ իրիկուան մեր ժամադրավայրը:

Հաւաքուեր են քանի մը տասնեակ հոգի. հայուհիներ բոլորն ալ, գաղթահայ ծնունդ, գաղթահայ սերունդ: Յատկանշականերչն մութ աչքեր, գունատ մարթեր, քիչ մը շուարուն, քիչ մը գեղջուկ:

Կարելի մտերմութեամբ զրոյց կ'ընեմ իրենց հետ մեր այցին շուրջ, որուն կը յաջորդէ երաժիշտ բարեկամիս ձայները փորձելու նախնական աշխատանքը:

Կը մերժեն, կը խուսափին, կը շիկնին, ու վերջապէս, անոնց հագագին ձայնալարերէն կուգայ ճղակտուր թրթռացումներու արձագանգը:

Իմ կրտսեր բարեկամուհիներս կ'երգեն «փորձի համար», իրենց շատ համեստ պաշարէն քանի մը երգ, ոլորուն, ճապաղ ու երկարաձիգ:

Ստեղնաշարէն տրուած ձայն մը ի զուր կը փնտռէ իր թըրթռացումը կրտսեր հայուհիներու ձայնալարերուն վրայ:

Խորթ են անոնց ականջները երաժշտական նախատարերքին անգամ, մինչ պատանեկութեան չհասած տեղացի լաճեր, քանի մը հոգիով բազմաձայն երգեցողութիւն իսկ կը փորձեն ներդաշնակօրէն:

Մոայլ անդրադարձումներու հետեւա՞նք արդեօք, որ զարերով տարահալած ազգակիցներս, իրենց պարտադրուած վայրենով թաղած ըլլան երաժշտական ըմբռնումը:

Երաժշտութիւն մը մերը եւ երգեցողութեան եղանակ մերիններուն՝ ուր ակնբախ է ողբասաց բոնը, եկեղեցական հին մեղեդիներու եւ յորդորակներու երանգաւորումը, քայլերգն իսկ շարականի վերածելու տկարութեամբ:

Բայց այս բոլորէն վեր կայ իմ կրտսեր բարեկամուհիներուս մտահոգութիւնը այնքան հոգեթով՝ երգչախումբ մ՝ունենալու, երգելու աղուո՞ր մտածումը:

Կա՛յ սրտագրաւ պատկերը, գաղթակայանի ճախճախուտին մէջ հասակ նետած իմ՝ յաճախ գունատ եւ մութ աչքերով կըրտսեր բարեկամուհիներուս, որոնք հացի փնտռտուքին մէջ աժան

ծախուած ժամերէն բաժին կը հանեն երգ ու երգել սորվելու, եւ զայն լսելի ընելու իրմէ աւելի խորթ իր երէցներուն:

×

Եւ այսպէս՝

Երգ-երգողի փնտռտուքով երբ կը հանգուցեմ գաղթահայ կեանքի երիներանգ պատմութիւնը գրած կայանին ոլորապտոյտ ու նեղլիկ ճամբաները, անոնց գոյութեան ճակատագրականութիւնը անիծելէն, չեմ դադրիր հիանալէ ժողովուրդիս համար, որ ճախճախուտի կրկոցը կ'ուզէ չէզոքացնել երգով, որ դարերու իր լացիմաստ տաղտապութեան կ'ուզէ խառնել երաժշտական նոր հասկացողութիւն:

Ու վերջապէս

Հիացում ու գորով իմ կրտսեր բարեկամուհիներուս, որոնք ծայնալարերու՝ հոգ չէ թէ ճապաղ իրենց թրթռացումներով, կը փորձեն դարիպի իրենց վերջին կանչերը արձագանգել.

Երգելով հայ ապրելու՝

Հայ ապրելով երգելու համար:

1946

„ՊԻՏԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԻ ՄԻՆՉԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ՄԱՐԴԸ"

Դարերու երազ հայ պետականութեան. եւ խորքին քով այժմ բոունցք ունեցող հայրենիքին ներկայացուցիչները լսելու չի գացեր այդ օր գաղթականային համեմատական հաւաքավայրը. ուր հայիմաստօրէն աննախընթաց ազգահաւաքի զոյգ առաքեալները, իրենց ազգակիցներուն հետ հրապարակային անդրանիկ շփումը պիտի ունենային:

Հայկական խանդավառութիւն, խճողում, աղմուկ, յանպատրաստից պատրաստ յայտագիր. կանչ ու խօսք իրար խառնուած:

Անհամբեր եմ տեսնել հայրենիքիս հայ բաղաքացիներ. կարօտաբաղձ ու յոգնած զանգուածին կողմէ ակնդէտ սպասուած բանքեր կոունկները:

Եւ ահա, յատկանշականօրէն հայկական դիմագծերով կաշմրուն երիտասարդ մը, ծափողջոյններու կ'ընկերանայ տաքուկ ժպիտով. իր ափերն ալ ծեծելով եւ կը սկսի պատմել երէկի ու այսօրուան հայրենիքէն, պարզ, պատասխանատու, անվերապահ, ճըշմարտութեան հաւաստիքին շունչով:

Թիւեր. անուններ, համեմատական եզրակացութիւններ, ու ի լրում ն ամենայնի առնավայել հրաւէր մը Մեր Տուճը փութալու:

Այո, մեր տունը փութալու, բայց առանց փերեզակային ցըներքներու, առանց Ծապլվարեան հեռանկարներու, առանց երկնաքերի մը բնակիչը դառնալու ընչաքաղցութեան, այլ նմանելու անոնց, որոնք ճախճախուտէն ոսկի ցորեաններ կամ սպիտակազարդ բամպակի արտեր են ստեղծեր, նմանելու անոնց, որոնք փոշեթաթաւգիւղաբաղաքէն շիներ են մաքրամաքուր «Անոյշ Երեւան»ը. նմանելու անոնց, որոնք համատարած մթութեան մէջէն, զերթ նոր Պրոմեթէները, լոյսն են գողցեր հոսանուտ Զանգուի ջրերէն, մեր մագաղաթներէն, մեր աւերակներէն, մեր Օրբելիներու, Սճառեաններու, Ալէքսանեաններու, Խաչատուրեաններու ուղեղով:

Առնավայել ու անպաճոյճ հրաւէր մը սրբազան աշխատանքի, դարերով մերժուած ըղձանքին ընծայաբերման փոխարէն ափ մը շաղախ նետելու Մեր Տաճ կառուցումին:

×

Ուզեղն ալ սիրտ փոխադրած բազմութիւն մը շուրջս, մեծամասնութիւն մը ականջալուր ու ակնապիշ, մինչ անոր կից սովորական պատկերը հայ անպատասխանատու հանդիսականին որ չունկնդրելուն՝ չի լսեր, որ չլսելուն համար կ'ենթադրէ, եւ քիչ յետոյ կը փորձէ քեզի հաւատացնել։

Լաճերու բազմութիւն մը ծծկեր երախաներու ընկերակցութեամբ «փոքրերու մուտքը խստիւ արգիլուած» բակէն ներս, ու անոնց քով խմբակներ, բեմէն քիչ մը հեռու ինկած, գլանիկի մը շուրջ շինուած զրոյցով, ու մէկը անոնցմէ, յանկարծական կեդրոնացումով մը կը լսէ Հայաստանի արտադրութիւնը եղող չորս հարիւր տեսակ կենսամթերքի մասին — հաւատացէք ճշմարտութիւն մը ըլլալուն— ու կը դառնայ քովինին, տեղեկացնելու համար թէ չորս հարիւր տեսակ ծիթապտուղ(զէյթին)կ'արտադրէ մեր երկիրը։

Մշակոյթի հիւսքանչ վերելքին արձանագրութիւնը հազիւ ծափել կուտայ իմ հայրենակից բազմութիւնը, ու ես, անգամ մըն այ կը յիշեմ պատկերը երբեմնի Մայր Աթոռոյ Նուիրակ այժմ Կաթողիկոս Անթիլեասի, ծերունազարդ ու բազմահմուտ Գարեգին Արքեպիսկոպոս Յովսէփեանի «Օլիմբիա»յի բեմէն տուած հոգեշունչ ու բազմալար ճառը, երբ հազիւ արտասանած «Երեւանի խաղողը...» սրահը կը դղրդար, մինչ լուռ կը մնար այն պահուն, երբ թուումը կ'ըլլար պետական մատենադարանի հատորներու յարատեւ աճման։

Բայց ինչո՞ւ զարմանալ երեւոյթներու այս յայտնաբերումին, մակերեսային, անպատասխանատու այս մօտեցումներուն ի տես սա շատ թարմ պատահարին, որ երբ պատասխանատու հանգամանքով, շա՜տ պարզօրէն շա՜տ յստակօրէն կը յայտարարուի, թէ «ներգաղթը պիտի շարունակուի մինչեւ վերջին մարդը» հայ ունկնդիրները, բարեմտօրէն գուցէ, քա՛ օր չանցած, մինչեւ մայրաքաղաքի պողոտաներուն վրայ կ'եզրակացնեն թէ «Մինչեւ Մարս» միայն ներգաղթ տեղի պիտի ունենայ

Հաւատա՛ հայրենակից, որ պիտի ներգաղթեն բոլորը, «մինչեւ վերջին մարդը» եւ այդ, առանց սպասելու «մինչեւ Մարտ»ը։

1946

ՆՈՐԱԾԻՆԻ ՄԸ ՏՈՒԱԾ ԽՈՀԵՐՈՎ

Նուէր՝ բոլոր Մայրերուն

Ատենէ մը ի վեր, խուցէս ներս կ՛արձագանգէ ճապաղ ու ձիգ կանչը մանրիկ արարածին, որ մութ խորշի մը մէջ, հրաշքի համազօր յամառութեամբ գոյութիւն մը ազատուցանելէ յետոյ, եւ կաւ իր պզտիկ մարդու կերպարանքով մեր բունիկին թիւը աւելցնել:

×

Գալիքէն աւելի ներկայի գուրգուրանքը ունեցող ներաշխարհը, տրամաբանութեան ու խղճին համաձայնութեան մէջ հաշտուեր էր նորեկին բացակայութեան հետ:

Պիտի ըլլայինք, շատերու պէս, մենք մեզի:

Մինչ այսօր, շա՜տ շատերու պէս ունկնդրութիւնը անանուն եւ ինքնատիպ երաժշտութեան մը որ բարբառ է՝ հացի ու լացի կանչերով:

Երաժշտութիւն մը որ երգ է, հեւք-մռլտուքէ մը մինչեւ երկարածիգ ու զիլ կանչը մանրիկ հագագին նուրբ թելերուն վրայ:

×

Դիտեցի, կենդանի միսի այս օրհնութիւնը երբ բարեկամ բժիշկ մը ցոյց կուտար իր նմաններուն խառնուած, փակ աչքերով եւ երանգապնակի ճոխութիւն մը պտտցնող նորածինը:

Դիտեցի՝ մտածումներու հաճելի փոթորկումով՝ որոնք ոչ անուն ունին, ոչ մեկնակէտ եւ ոչ ալ հանգրուան:

Դիտեցի մայրն ու մայրերը իր նմաններուն, որոնց աչքերէն կը յորդի գերագոյն բաւարարութիւնը:

Աստուածի՜մ ատ ու աստուածաշնո՜րհ անասուններ:

×

Կը դիտեմ հիմա այս մանրիկ արարածը որ յանդգնեցաւ գոյանալ ու գալ թիւ առնել մարդերու անհաշիւ համրանքին մէջ:

Կը դիտեմ այս ասուն-անասնիկը իր լացը կանխող դիմագծային ծամածռումին մէջ, երբ շրթները կը կախուին դէպի ծնօտ, ու աչքերը կը կորսուին փակուող կոպերուն տակ:

կը դիտեմ զայն միշտ նոր գիծ մը գտնելու մտածումով, ու կը զգամ թէ հետզհետէ իմաստ կը ստանայ մեր խուցին նորեկը:

Պատրաստակամութիւն մը իր շուրջ որ կը դառնայ վայելք-աղապատանք: Հետաքրքրութիւն մը իր մասին որ կը մերժէ ուրիշ փնտռտուք:

Անթագ գահակալ մը՝ որ կը պարտադրէ իր անբարբառ պահանջներով, որ կը գերեվարէ իր քմայքներու առինքնումով:

Առանցքը վերջապէս երդիքի մը տակ, որուն մօտ շուրջ-պար ունին յանձնակատար երէցները:

×

Կայ հիմա:

Ան՝ որուն ներկայութիւնը կը զգամ մտածումներուս հետ ունեցած իր յարաժամ շաղկապումին մէջ:

Ան՝ վերջապէս, որ իր գոյութեամբ բան մը գտած, բանի մը տիրացած ըլլալու պատրանքը կուտայ իրեններուն:

Այս երփներանգ բաւարարումին մէջ սակայն մտածում մը աւելի հեռաւոր, աւելի իրատես ապահովարար բան զգացական աշխարհի մը խաբկանքը՝ տուն կուտայ պատասխանատուութենէ յառաջացած խոհերու:

Վաղը, մեր գուրգուրանքին հակոտնեայ անհանդուրժողականութիւն մը կը սպասէ ապահովարար այս նորեկին:

Մենք, հիներս, գիտենք այդ մեր հանապազօրեայ դիմագրաւումով:

Վաղը - իցիւ թէ յոռետեսութիւն ըլլար - կը սպասէ անոր մարդկային ընկերութիւն մը, Սէֆխսօճել եան հմայքով:

Վաղը, վտահօրէն, հացի փնտռտուքի հանգրուանին, դէմ յանդիման գայ մարմանդի առկ պահուած ճախճախուտի մը, որ աստուածատիպ մարդոց ճարտարութենէն շինուած ապրելու երկունքն է, կամ այլ բառով, գոյութիւն մը երկարելու մղձաւանջը:

Վաղը, յաւերժական մութէն ձերբազատելու ճիգով երբ փորձէ բանալ հոգիին լուսամուտը, ստահակի մը հաւատալէն, գուցէ ապրի կեանքին դառնագոյն հիասթափումը, ծնողները անիծելէն:

Եզրակացութի՞ւն.

Օր մ'ալ իր կեանքի կոչուելու պատրանքէն դառնացած, պիտի չպոռթկա՞յ արդեօք զայրոյթը, զինք ծնելու մեղքը գործող իրեններուն:

Ո՞չ ապաքէն, որդիներ, զիրենք ծնողին երեսին են պոռացեր պահիկի մը անասնացումին տուրքը եղած ըլլալնուն նողկանքով:

Եւ փոխադարձաբար, ծնողներն, բնազդային ըմբոշխնումէ մը արբշիռ՝ յանկարծ չե՞ն ապրեր, վշտերու դառնագոյնը եղող որդեկորոյս ըլլալու ցաւը:

Կեանք կոչուած խաբկանքը ապրելու համար սակայն լաւ է անգիտանալ այս էջը:

Ու վերադառնալ ստեղծագործութեան հրաշքին.

Մայրերուն:

Երկար տարիներ, հեռու մօրմէ՝ սորվեցայ մայրերը գնահատել: Տասնեակ տարիներ մայրիկին գրելէն ճանչցայ մայրերու գերմարդկայնականութիւնը:

Ու քառորդ դար ամբողջ մօր մը բացակայութեան մէջ մըտերմացայ մայրական ներաշխարհին:

Եւ հիմա, աշխարհի ամենէն տաք գոգը, ամենիմաստ մտուրը, մօր գիրկը իմ առջեւ, որուն մէջ նորեկը գտեր է օրրան-խորանը:

Օտար մ'եմ կարծես մօր ու զաւկի պարուրումին ի տես, ուր աղապատանքը այնքա՞ն հարազատ է, այնքա՞ն հոգեգրաւ եւ այնքա՞ն յորդուն:

Ամենավճիտը մարդկային գիրկընդխառնումներուն եւ միակը որ պիտի տեւէ մինչեւ դամբան:

Մայրը, սփոփանքի բիւրականեան աղբիւր, որուն մոգական մատներու հպումն իսկ կը դառնայ սպեղանի, որուն ճապաղ ու ինքնագիր օրօր-տաղասացութիւնները կը հնչեն սրբասացութիւններու հանգոյն:

Որուն խանդաղատանքը պիտի տեւէ երբ որդւոյն գլխուն եղեամ է նստեր:

Պիտի գան հարսեր, պիտի գան թոռներ ու մայրը իր զաւկին մէջ պիտի յամառի տեսնել անճար նորածինը:

Մայրը, հոգեպարար նուիրում, աստուն-անաստունի աստուածաշնորհ տիպար, գերմարդօրէն մարդկայնացած էութիւն, որուն մէջ արարչագործութիւնը անծնաւորեր է գերմարդը, եւ ինչո՞ւ ո՛չ

Բոլոր մայրերու մէջ աստուածամայր մը,

Եւ բոլոր մայրերէ՝ մէկ մէկ աստուածամայր:

1947

"Ո ԹՈՒՐՔՈՍ ԿՐԷԿՈՐ„

Շաբաթներէ ի վեր զրպանս ունէի «Ջէֆիրոս» անուն զբօսավայրի մը յայտագիրը:

Տղեկ մը, ձեռքին մէջ ունեցած տրցակէն հատ մըն ալ ինծի էր երկարեր խանութի սեմին հանդիպելով:

Ուռուցիկ բառերու եւ քանի մը տասնեակ յունական թեթեւ թատրոնի դերասաններու ցանկին վերջաւորութեան, թռուցիկը աւելի ակնբախ դարձնելու մտածումով աւելցուցեր էին եւ «Թուրքոս Կրէկոր»ը:

Լսեր էի, թէ ամրան եղանակին, բացօդեայ ծաղարանի մը մէջ, հայ միւռոն տեսած այս երիտասարդը թուրք ներ ւայացնելու փորձ եղած էր գործատիրոջ կողմէ, ու իբր թէ լինք ունեցեր էր շատ բնական եւ արդար առարկութիւնը:

Թռուցիկը ափիս մէջ, երգէն, կեանքէն ու հայութենէն ըմբըռնող բարեկամիս սրտցաւօրէն հեռաձայներ էի, հին բաներ մը վերյիշելով, եւ ահա նոր պատկեր մը:

Հանդիպեցաք գուցէ, պատերու վրայ Բիկոլի (մայրաքաղաքի ծանօթ հաճոյավայրերէն միոյն ապահովաբար) խոշորատառ ու գունաներկ յայտարարութիւններուն, որոնք կը յիշեցնեն «Թուրքոս Կրէկոր»ին ներկայութիւնը այդ սրահէն ներս, ուր յղփացում կը փնտռեն, առհասարակ անաշխատ վաստակի չասպետներ:

×

Գանկէս ներս մտածումներ ծայր էին տուեր:

«Թուրքոս Կրէկոր»ը մէկ էջն է միայն այն տխուր նահանջին որ ափիւռքը կ'արձանագրէ ամէն օր, միշտ աւելի արագացնելով մայրենի դրոշմէն իր խուսափումը, կամայ եւ ակամայ:

Իրմէ առաջ, մեր քթին տակ շատեր փոխեցին իրենց խանութ խորանին ցուցատախտակներու եաւը, գաղջ շրջահայեցութեամբ:

Անուշակիօրէն հայկականութեան տուած իրենց ողջերթին ի պատասխան, քամահրանքով լեցուն անգիտացում մը միայն մեր կողմէ:

«Թուրքոս Կրէկոր»ը սակայն չէ կարելի պարտկել այդ լուռ

արհամարհանքի սահմաններէն ներս, ու պէտք կ՛ըլլայ յիշեցնել իրեն, թէ այս ժողովուրդը, ի՛ր ժողովուրդը, դարեր ամբողջ ծառացաւ իրեն պարտադրուած խորթ դրոշմին դէմ։

Դարեր ամբողջ «Կրէկոր»ին արեւնակից ժողովուրդը, մահմետական հորդաներու կեռ եաթաղանին տակ տրամադրեց իր պարանոցը իր ազգանունին համար։

Ու հա՞րկ է յիշեցնել իրեն տակաւին թէ սերունդները թրլփատուեցան ստիպողական նոր անուանակոչումներով, որոնք սակայն պժգանքով լքեցին լեղի ունեցող կարագ-մածունի առատութիւնն ու սպիտակամորթ եւ վաւաշոտ թրքուհիներու զգլխանքը, որբահաւաքի անդամ ներու քղանցքին կառչելով։

Եւ տեղին չէ՞ յիշեցնել, թէ սերունդները գերեվարուեցան մահիկով երդունցողի մը պատուոյ տիկինը րլլալու համար, որոնք սակայն իրենց գրկին մէջ վրէժ-վրէժուհիներ դիեցուցին, կանուխ արեւածագի մ՛ալ ապաստանելով հայ եկեղեցւոյ բակը, յղփացնող հարէմներու անէծքը շրթներնուն։

Ու մտածել, որ «Կրէկոր»ը, մեր հայ Գրիգորը, քանի մը տասնեակ թղթադրամ խոստացող մարդուկի մը հետ գլուխ գլխի, հաշտուեր է, որ խնայեն իրեն, լուսաւորչեան սրբազնութեամբ նուիրական, էջմիածնական միւռոնին օրհնութիւնը տեսած մեր ազգանունը։

×

Հպանցիկ ծանօթութիւն մը միայն այս նորահաս երիտասարդին հետ, աղուոր առաջադրութիւններով ճամբայ ելած երգչախումբի մը օրերէն, երբ թուխ եւ անհանդարտ աչքերով համակրելի այս տղան եկեր էր իր հագագին շնորհը խառնել Կալերգի եւ Կուբացեւրգի մեր կանչերուն։

Գրաւման վերջին տարիներու խժդժութիւններէն ցամքած հայ կեանքը սկսեր էր վերընծիւղիլ, եւ ահա օր մ՛ալ, մեր անզուգական վեղարաւոր Գուսանին անունը շալկած խմբակ մը, իր «երաժշտական» յայտագրերուն Տիգիսր—Շանթիսրճ էր գտեր յանձին Գրիգորին.

Ցետո՞յ.

. . . . . .

կապիտոլը հեռու չէ Տարպեան ժայռէն, ու մենք այսօր ունինք «Թուրքօս Կրէկոր»ը։

Երէց եղբօր զրոյց մը միայն պիտի փորձէի որպէս եզրակա-

ցուքիւն։

Մէկն էի անոնցմէ, որոնք հաւատացին խոստում մը գտնել մէջդ վաղուան համար, ինչո՞ւ չէ, հայրենիքի բեմերուն համար, կամ ամէն տեղ ժողովուրդիդ համար։

Հագագ մը. որ կրնար «Աման»ներէ եւ «Ֆիլիա»ներէ դուրս, տեւող ու ա ժող թ, թոացու մնել ու շնու հը բաշխել բոլո ին։

Հագագ մը ո ապահովաբար պատուանդան մը ապահովէր, ինչպէս ըրե , են ու իշներ։

Բայց հիմնական նուաճումները կը պահանջեն նաեւ քրոտ նաթո ճիգ, ներքանը ծակ կօշիկի մը քաշկռտուքը գունատ բաճկոնի մը հարկադ անքը եւ օծանուտ մազերու տեղ վա սայ դարը չտեսած գլուխ մը։

Կատարր միշտ շքեղ է, բայց վե ելքը տաժանելի, իսկ դիւ ին ճամբանե ու հանգ ուանը անխուսափելիօրէն պիտի ըլլայ, ջլատող հիասթափութիւն մը։

Իսկ հայածին Գ իգո ին համար կրկնակ է իրեններուն հանդէպ ունեցած բա ոյական պատասխանատուութիւնը իր նոր անուանակոչումին համա ։

Գ իգոր է ո Լու աւո իչը.
Գրիգոր էր Նարեկացին.
Գրիգոր էր Մագիստրոսը.
Գրիգոր էր Զօհրապը, եւ հայ Գրիգորներ էին հազարաւորներ անոնցմէ,որոնք նախընտրեցին Գրիգոր մնալ եւ երթալ անապատներու մէջ ոսկորէ բլուրներ ծեւացնել իրենց անէացման մէջ սակայն ազգանունին իմաստն ու հմայքը ւրբագործելով։

Ոչ մէկ տարակոյս որ քու ամիջական շրջապատէդ անթաղ մեռել մ՝ալ դո՛ւն ունիս, հայանուն Գրիգոր։

Ցիշէ՛ որ գացողներու մեղքը հայ մնալու պարկեշտութիւնն էր. միայն։

Այնքան ճղճիմ ու նսեմ է շուկայիկ այս նահանջը։

Հայ գրիգորը ջող ըլլայ, եթէ կը հանդուրժէ՝ Փոխզիացի, Փղշտացի կամ Փիւնիկեցի։

Ու պատիւ իրեն, եթէ փորձէ ըլլայ փերեզակ, չհրչի, հնավաճառ, ներկարար, հացին արդար վաստակով։

Բայց հայ Գրիգորը թող չըլլայ,

Ո՛չ, թող չըլլայ «Ո Թուրքօս կրէկոր»ը։

1946

ԱՐՏԱՍԱՆԵՑԻՆ... ՄԵՆԵՐԳԵՑԻՆ... ԲԱՆԱԽՕՍԵՑԻՆ...

Տարօրինակ խորագիր, բայց հանապազօրեայ պատմութիւն մեր մամուլի «Ազգային կեանք»ի կամ «Ազգային Լուրերու» սիւնակէն ներս:

Կը կարդամ.

«Արտասանեցին պարոններ...եւ օրիորդներ...»թիւով 9 հոգի:

«Մեներգեցին ..» թիւով եօթը հոգի: Ու գոնէ կէս տասնեակ ուղերձ, բանախօսութիւն, յարգանքի խօսք:

Հայկական յայտագիր, ճո՞խ, յորդումի աստիճան, Ազգային ու խանդավառ, որ ծափել կուտայ ծաւարէն զատ ոչինչով զբաղ թրքախօս ու թրքաբարոյ հանդիսատես ծերուկին կամ պառաւին, տղեկին ու պարմանին երբ իբր դիտող կուգան սրահները լեցնել:

Օրերու իսկ բաւող ճոխ յայտագիր. իսկ դղումի համ՞ը...

×

Սգահանդէ՞ս:

Դիրքերու պատմութիւն, հերոսներու ոգեկոչում, զոր մարդկօրէն պիտի յարգենք որքան ալ կրկնութեան ու արտայայտութեան աղքատութիւնը նսեմացնէ նպատակը:

Սգահանդէ՞ս:

Պատեհութիւն մը դէմք դառնալ որոշած սնանկութիւններու: Շարք մը ահա բեմբասացներու, ամէն պիտակէ, մինչ հանդիսականը Ցոքի համբերութեամբ պատարագ ու սգահանդէս կ'ունկնդրէ ամբողջ հինգ ժամ:

Թէեւ, ժողովուրդը կը մեկնի «գոհ ու խանդավառ տրամադրութեամբ»:

Եւ ուրկէ՞ արդէն գոհ մեկնած չըլլալու մասին կարդացիր, հա՛յ ընթերցող:

×

Վէրք է եւ այս պատկերը մեր բազմերանգ հանդէսներուն, որոնք դղումի համ ու աժան ասպարէզ կուտան իմաստակներու:

Կ'արտասանեն ծայրայեղ յուզու՛մով, հոգ չէ թէ պոռչտուքն ու դիւահարութեան մօտեցող շարժումները հեռու ըլլան բառերու իմաստին համապատասխանելէ: Ու հաւատացէ՛ք, գաղթահայ բե-

մերու վրայ ասոնք արդէն «սիրուած, ծանօթ դերասան»ներ կը դաւանին իրենք վիրենք, կը բանախօսեն: Ամէն բեմ Ակադեմիա մը եղած ըլլար կարծէք, ուր կը շինուին նոր բառեր, եղածը հնչելու ապիկարութենէն ծնած, կը կրկնեն, կը սոսկացնեն ունկնդիրը գիւտերով, անտարբեր՝ թէ մեղանչումներ կ'արձանագրուին Մեծասքանչին ի վնաս: Ու բանախօսներ տակաւին ճառ կարդալով, որուն ընթերցման վարժուելու աշխատանքը միայն իրենցինն է. .

Մէկ հանդէսի մէջ կը մեներգեն եօթը հոգի, որոնցմէ ապահովաբար ոչ մէկը գաղափար ունի ծայնանիշի եւ չափի մասին բայց կը լեցնեն մեր բազմանուն յայտագրերու բոլոր բաց թիւերը:

Սնանկութիւն մ'ալ հոս, որուն վրայ աւելցուցէք ցնորական յաւակնութիւնն ու համեստութեան աղիտաբեր պակասը «Ցանուն ազգասիրութեան», «Ցանուն արուեստի»: Պղպջա՜կ, պղպջա՜կ...

×

Ամբոխի վերածուած մեր ժողովուրդն է որ կը գինովցնենք աղմուկով, մինչ արժէքներու նժարին մէջ գրեթէ ոչինչ հրամցնելով:

Հարկ է մաղել մեր լեզուն ու հագագը, հարկ է կշռել մանաւանդ մեր մակերեսային ուղեղները:

Մեր յոգնեցուցիչ հանդէսներով ժողովուրդը վերածեցինք պահանջէ զուրկ համակերպող ամբոխի մը, որուն ներաշխարհը կը սպառնայ ամէն օր դառնալ աւելի մակերեսային, թաղելով հետզհետէ շինիչ դժուարահաճութիւնն ու նորի մը ի գին ըլլալիք փլուտուքի պահանջը:

Կաչաղակներ կը մեներգեն, թութակներ կ'արտասանեն կամ կը բանախօսեն, ու ժողովուրդը, որ արդէն մշակութային ոչ մէկ կապ ունի զինք հիւրնկալող արեւներու տակ ամէն օր արծանագրուած նուաճումներուն, կ'ունկնդրէ «յանուն արուեստի», աժան ազգասիրութեան հագագներ, որոնք երգի երկրորդ տունին բառերուն հետ կը փոխեն ծայնագրութիւնն ալ:

Ան, մեր ժողովուրդի ստուար զանգուածը, որ դեռ կը հետաքրքրուի ազգային թուականներով, կը լսէ բանախօսներ խորտչեցնող անճարակութեամբ, «կար ու չկար» կուսակցութեանց ներկայացուցիչներ, որոնց քով հաւատացէք, կը պակսի երբեմն հայու առոգանութիւնը, որոնք կը թոթովեն իրենց խմբակին անունը արտասանելու ատեն:

Սակաւաթիւ բացառութիւններով այս է պատկերը գաղթահայ ոստաններէն ներս:

Անտարբերութիւն մը դէպի որակը, որ դառնօրէն կ'անդրադառնայ մեր ժողովուրդի հասցողութեան եւ ճաշակին կազմաւորման վրայ: Մեր խայտաբղէտ յայտագրերով կուտանք անոր աղքատ մակարդակ մը, ժամանակակից դժուարահաճ ըմբռնումներու խոտոր համեմատող չափ ու հշիռ որոնցմով ան կը շինէ իր աշխարհայեացքը, որուն անանկութենէն պիտի խորշի արդարացիօրէն մեր գիտակից զանգուածը:

Թողէք որ արտասանեն, մեներգեն, բանախօսեն խանդավառութիւն ստեղծելու արդարացումով, բայց մի՛ թողուք որ բազմատեսակ անուններով հայ կեանքը աղմկող մեր խմբական ձեռնարկները դառնան յոգնեցուցիչ ու խրտչեցնող նորերու համար, որոնց նախասիրութիւններու արդար պահանջը անտեսուած է յաճախ ամբոխային խանդավառութիւն ստեղծելու ճիգին մէջ, մարդոց կողմէ, որ երեկուան են, եւ ոչինչ ունին տալիք վաղուան:

Թող երգեն երգը բանաստեղծական ու փիլիսոփայական սպեղանին է կեանքի թախիծը չէզոքացնելու տեսակէտով: Բայց թող չերգեն, երբ բեմերէ մանաւանդ կ'ուզեն հայ երգին համար կարօտաբաղձ այս ժողովուրդին նշխարներ հրամցնել այնքան աններդաշնակօրէն եւ անպատշաճ համարձակութեամբ: Թող չերգեն, երբեմն երգին բառերուն իսկ անտեղեակ տիրացուներ, որ իրենց մեղանչումներուն մէջ կը բթացնեն ժողովուրդին՝ արդէն իսկ խլնայուած արուեստի հասկացողութիւնը, թողլով զայն իր աղքատ մակարդակով:

×

Թող ճառախօսեն ու արտասանեն:

Դաղթահայուն համար մեծասքանչի ահաւոր սով կայ ամէն երկնքի տակ: Ամէն արեւածագի զիջում կայ մեր հայկազեանէն՝ ի գին օտար մէջբերումներու, հետեւանք՝ երբեմն հարկադրական տուեալներու, յաճախ իմաստակութեան, երբեմն անփութութեան, բայց անխուսափելիօրէն յարաճուն սպառում ամէն երեւոյթի որ տոհմիկ է: Ժամանակի ամեհի գլանն է որ կուգայ նոյնացնել ոստաններէ, սահմաններէ ներս սպրդած մեզի պէս համայնքային խորտուբորտութիւններ: Խուսափիլ անմիջական ենթարկումէն՝ գերագոյն ճիգի կարօտ է:

Թող բանախօսեն, կարելի եղածին չափ շատ հնչեցնելու համար մեր լեզուն մեր ականջներուն, բայց մեր անաղարտ լեզուով: Մեր բեմերը պէտք է խնայել անոնց, որոնք կը շփոթեն զանոնք

ճարտասանական դպրոցներու հետ, ուրկէ դժբախտաբար հեռացած է ունկնդիրին անպաշտօն հակակշիռը։

Հոն խորթ է լսել մեզ համար շուկայիկ ու չակերտաւոր հայրենասէրներ, հոն խորթ է լսել տակաւին, վճարուած ըստեղծագործութիւնը ջոջի մը անհարազատ շրթներէն, հոն կը մերժենք լսել գոց եղած ճառեր, ու արկածախնդիրներու վնասակար աղմուկը, որոնք դեռ դար մը պէտք է մտիկ ընեն ունկնդիրներ ունենալէ առաջ:

Որակ կ'ուզենք: Կը հաւատանք թէ այս է մտածումը եկող ու գալիք սերունդներուն: Ով որ ըլլաք, վարձկան թէ վարձակալ, ամէն անգամ որ կը մտածէք խօսքը արտասանել երգել կամ գրել այս ժողովուրդին լեզուով ու անոր հաշուոյն, մաղեցէք դուք ձեզ:

Պահանջ-աղերսն է այս նորերու, որ դուք խանդավառութեան ու ամբոխավարութեան մէջ չանտեսէք յղկումը այս ժողովուրդին, որ կը սպառնայ օրէ օր աշխրէթի վերածուիլ, մայրենի սահմաններէն դուրս: Տուէ'ք անոր սուղ պատեհութիւններ որ ան մակարդակ ստեղծէ բարձր հասկացողութիւններու համար, որ կոկէ իր ընկերային ու հոգեկան աշխարհը:

Եւ դուն, ճառախօս, դերասան, երգիչ կամ բանաստեղծ, ակնածանքով մօտեցիր բեմին: Ինայէ, խորքէ ու պատրաստութենէ զուրկ խանդավառ աղմուկը, որովհետեւ, անոր մակերեսային անդրադարձումն է որ արժէքաւոր բարեկամիս յանկերգով խմբակցական ու ամբոխային հակումներու խառնարանի մ'է վերածած մեր ազգանունով ապրող համայնքները:

Դերասան, բեմբասաց, մեներգու, երիտասարդ կամ ծեր անծանօթ, կշիռի ու ներհայեցողութեան արդիւնք ըլլան ելոյթները, որպէսզի, հոգիէն մաղես, կոկես, ի պահանջել հարկին դրժուարահաճ ընես այս ժողովուրդը, որպէսզի ան հարկադրուի գիտակցիլ իր ժանգոտած մտայնութեանց, նախասիրութեանց, ու փնտռէ նոր ճամբաները, նոր նուաճումներու ի գին:

×

Ահա թէ ի՛նչ կը մտածեմ երբ՝
Կ'արտասանեն,
Կը մեներգեն,
Կը բանախօսեն:

1934

ԵՐԲ ՀԱՑԻՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆԸ Կ'ԱՊԱՀՈՎԵՆ

Մտածումս կ'երթայ յածիլ այսօր հայուհիներու այն բազմութեան, որ կայանի օձի ճամբաներէն դո րս կուգայ զերդ «գործի մարդ», տոպրակ-պայուսակ մը թեւէն կախ, ու կ'ատպաւորէ զայն տեղաւորել քաղաքի առեւտրական կեանքին բազկերակը հանդիսացող փողոցներու ւնկիւներուն:

Բոլորն ալ սկսեր են փայտէ հաւկիթի մը, գաւաթի մը հետ իրենց դրամագլուխը կազմող քանի մը կանգուն ձեռագործի եւ գուլպայի փախչող «աչքերը բռնող» ասեղով մը:

Հասած ու հասնող սերունդն է ան, որ տասնեակ տարիներէ ի վեր, իր բազմաթիւ ժամերն ու աչքերուն լոյսը, շահուն տասնորդին փոխարէն տրամադրելէն ընդվզած, կը փորձէ անծամբ հացը փնտռել, առանց միջնորդի, ուղղակի փողոց իջնելով:

Եւ այսպէս, օր մըն ալ կը հանդիպիս անոր տոպրակով մը, գուցէ աթոռակ մ'ալ ներսը,երբ կըսկսի տեղ փնտռել, ու իր շիկնոտ երեւոյթով եւ կայանի յունարէնով խանութպանէ մը արտօնութիւն կը խնդրէ տեղաւորուելու համար ցուցափեղկին վերջացած անկիւնը:

Սկիզբը եղած է, ու մինչեւ կէսօր, ապահովաբար պիտի անցնի մէկը, հետզհետէ մայթերը լեցնող այն փաւիկաւոններէն, որ իր շպարին գոյներն ու բոյրերը պահող պայուսակէն պիտի հանէ նեխած գուլպայ մը, հոգ չէ թէ անոր վճարած ըլլայ մեղապարտ մատուցումի գին՝ աշխատաւոր հօր շաբաթականին չափ:

Առաջին յանձնառութիւնը, վաղն իսկ վերադարձնելու խոստումով եւ ահա իմ հեռաւոր բարեկամուհիս, երփներանգ դպրոց՝ շուկայի դասընթացքն սկսած է արդէն:

Օր մը, եւ բազմաթի՞ւ օրեր ես ալ փողոցի մը անկիւնը առուծախ ըրի, ու ճանչցայ այս կալուածը շատ մօտէն, ուր միշտ աճող նորաբոյս վաճառորդուհիները տեւող շարժանկար մըն են:

Օտար մայրաքաղաքի բանուկ պողոտաներէն մինչեւ տեղացին ծանօթ թաղամասի մայթերուն վրայ ցրուած հայուհիներ կան, բոլորն ալ մրջնաշխատ, գլխահակ՝ ամրան պայուսակի մը

կամ մետաքս գուլպայի փախչող թելը հանգուցելէն։

Օրերը, շաբաթները, ամիսները եւ ահա գործունեայ հայկականութիւնը կոփեր է արդէն արեւելատիպ առեւտրականը, եւ ծրէկի մանրիկ պայուսակին յաջորդեր է սնտուկ մը, կանացի իրեր ու դէզերով, եւ իր շուրջ, պատը զարդարող՝ լաթի կտորներու այլազան երանգաւորումով։

Հին գայլերը, անոնք, որոնց մազերուն եղեամ նստաւ, տասնեակ տարիներու շուկայիկ փորձառութենէն, շատ ալ չեն մարսեր նորելուկները, որոնք աւելի ճկուն, կը նուաճեն նոյն կալուածը ծրէցները չէզոքացնելով։

Հետաքրքրական է զրոյցը այդ հիներուն, որոնք յամառօրէն, ու տեղացիին իսկ հաճելի այլանդակութեամբ կը խաչեն Ատտիկեան բարբառը, յաճախորդուհին քրտնցնելէ վերջ հասկնալով, ու մանաւանդ տարօրինակը՝ անկէ հասկցուելով, առուծախէն մինչեւ ընտանեկան զրոյցի հասնող մտերմութեամբ ...

Կրտսերն անոնց քով, երէկի շիկնող ու թեթեւուն հայուհին չէ։

Կեանքն էր պարտադրեր շուկայ իջնել կանխահասօրէն, անբնականօրէն,

Այդ նորաբոյս վաճառորդուհիները առուծախին հետ սորված եւ հիմա շա՜տ բան ...

Մայրաքաղաքի փողոցները եթէ ոչ լայն՝ հարուստ են սակայն որպէս ընկերութեան կենդանի վկայարան, ուր առեւտուրի նուիրականացած խաբեբայութենէն մինչեւ նորելուկ բարքերու ամէն ցուցադրութիւն աղ ու հացի սովորականութիւն ունի։

Եւ ինչո՛ւ զարմանալ, որ երբեմնի շիկնող հայուհին, ժամանակ գտնէ մակերեսային հովուերգութեան, սա դրացի կառքին գրուխը կեցող, կամ սնտուկը պահ դրուած խանութի աշկերտ նորադարձին հետ։

Քաղաքը մեծ է, փողոցը երկար, տունը հեռու եւ ծրղաքիները մեր շրջապատին օտար ...

Արդարեւ ինչո՛ւ զարմանալ որ իր հացն ապահովող հայուհին, հոգ չէ թէ սեփական երդիքին խորթ՝ ստեղծէ իր կեանքը, ունենայ անձնական հաշիւ ու սորվի սակարանի ճամբան, ոսկիի գին հարցնելու։

Կրնաք հանդիպիլ անոնց ինքնաշարժի կամ հանրակառքի մը անկիւնը, եւ կամ իրարու դրացի՝ երբեմն խմբակներ կազմած ի-

րենց բացօդեայ «խանութ»ներուն քով, երբ շարժումը ցանցառ է, ուր կ'ունկնդրէք բազմալեզուեան ու բարձրաձայն զրոյցը...

×

Երէկ անոնցմէ շատեր, օրուան մը ժամերու կէսէն աւելին ասեղնագործութեան սպառիչ աշխատանքին տրամադրելէ վերջ բաժին կը հանէին երկու տողի ընթերցման, հայիմաստ ճիգի մը փորձերուն։

Մայթերու մտերմութենէն յետոյ երէկի աղբատ, բայց նեղաշխարհով հարուստ հայուհին է որ կը նահանջէ հայաշխարհէն։

Մանր առեւտրականներ են անոնք հիմա, քիչ մը. ևս լաւ, քիչ մը չհոչի, որոնցմէ ոմանք սկսած են մտածել բազմաթիւ «ազգասէր»ներու պէս՝ թէ նախընտրելի պիտի չըլլա՞ր հոս «ազատ» ապրիլ, փոխանակ հոն «պարտադիր աշխատանք» ունենալու ...

Վերագնահատութեան աղերս կ'ուղղեմ ծանօթ-անծանօթ հայուհի, որ նախընտրես երդիքի տակ «ազատ» չըլլալու ցնորքդ, մայթերու վրայ քարշ տուած այս շուարուն եւ սպառիչ ազատութենէդ ...

Որ նախընտրես աւանդավէպ «պարտադիր աշխատանքը» հայրենիդիդ, վաղն անծանօթ սա առօրեայէդ։

Բայց նախընտրես մանաւանդ ըլլալ հայրենիքէդ ներս մանրանի մը աշխատաւոր, մանկանոցի հոգատար, այգեկութքի հաստկաքաղ, փոխանակ փողոցի մը անկիւնը պատկերազարդ առուծախ ընելու, կոկոզավիզի մը պայուսակէն նեխած գուլպայ մը սպասելու, եւ հանդուրժելու, որ օտարը, վերեն միշտ քեզ վարօ տեսնէ եւ դո'ւն, անցորդի մը երեսը նայիս վարեն դէպի վեր, մայթի մը բարձրութիւնն ունեցող աթոռակէդ ...

Նախընտրէ՛ երկիրդ հայ եսիդ համար, մաղկայի'ն եսիդ համար։

Այսպէս կ'եզրակացնեմ սիրելի հայուհի, ամէն անգամ որ կը հանդիպիմ քեզի գլխահակ աշխատելուդ, կամ վարեն վեր անցորդի մը հետ զրոյցիդ։

1946

ԲԱՌՕԼԱ

Կը խոստովանիմ որ կ'անգիտանամ հսբհրաճքօյի իմաստ ունեցող այս բառին ճշգրիտ հայերէնը, ու կ'ենթադրեմ թէ առաւելագոյնով կը մերձենամ, երբ զայն նկատեմ տեսակ մը ծածկագիր արտայայտութիւն, կամ գաղտնի կարգախօս:

Մօտենանք սակայն դղումի համ տուած սա մեր օրերու բառօլային սրտբացօրէն:

Ձեզմէ ո՞վ չյիշեր իր երջանիկ անպատասխանատուութեան օրերէն պատմող պահուտուքի խաղը երբ մեր մանկունակ հոգին եւ պարզուկ ուղեղը լեզու կը շինէին, կանխաւ իրարու հետ համաձայնելէն, խաբելու համար մեզ գտնել հարկադրուած, աչքերը գոց մինչեւ հարիւր եւ աւելի համրող վանաց, որուն ականջին տակ կո ձայնէինք՝

Տանձ ըսեմ՝ ելիր,
Խնձոր ըսեմ՝ մի ելլեր,

×

Ականջալուր կամ ընթերցող, շաբաթներէ ի վեր, մերիններուն բերնին մէջ չքնա՞ղ աղաւաղումներէ այլանդակուած այս բառին՝ ինքնաթելադեր մղում մը կ'առաջնորդէ զիս յետագայ զրոյցին:

Վհց դար, դռնէ դուռ սլքտացող, վեց դար՝ համրանք ու դրոշմ վրայ տալէն արիւն թքած, վեց դար խղճմտանք մուրացող, մերթ առնականօրէն ծառացող, մերթ ներքինիի պէս ափերն իրար զոդած եւ վիզն ուսին մէջ պահած կամակատար, ու վեց դար գրեթէ իրն ունենալու պատրանքը միայն ապրած անհայրենիք ազգակից, հրաշք թուականներու շնորհիւ երբ ինքզինք կը գտնէ հայրենեցիս, ի՛ր տան սեմին, գաղջ. չհրչիական վերապահութեամբ բառօլա կուտայ կ'առնէ: Կ'արծագանգեն առաւելապէս անոնք՝ որոնց ցամաք հոգիին հայաշխարհը դիպուածով գտնուեցաւ հայրենիքէն ներս եւ որոնց ներաշխարհի ամբողջ աստղածը եղան քանի մը չըմբռնուած ելոյթներ իբր բարոյական դրամագլուխ:

Արծագանգը տիպարներու որոնք, թրքաբարոյ կենցաղի մը կամաւոր յաւերժականութիւնը ապրեցան եւ անբովանդակ ազգասիրութեան մը պիտակին տակ թրծուած՝ շայլօֆն իսկ գերազան-

ցող ընչաքաղցութեամբ:

×

Բառոլայի ի՞նչ գիւտեր մերիններուն քով, զոր սերտեր են քառորդ դարու իրենց թիթեղածածկ երդիքին ու կայանի ճախճախուտին դրացնութեան օրերուն, մեկնող-մնացող, ամսեղուկ համաձայնութեամբ:

Եւ հիմա, կանխորոշուած այդ ծածկագրութեան ուղիներէն կը թղթակցին մերինները չքնա՞ղ ելոյթներով:

Զլսեցի՞ք թէ տիպարներ անունցմէ, որոնք դեռ երէկ աժան մունետիկներն էին իրենց հոգիին անծանօթ պարզուկ՝ բայց շուտով «դրախտավայր» դառնալու սահմանուած մեր հայրենիքին, որոնք այնքան ցոյց ու աղմուկ խառնեցին իրենց երթին, կը գրեն հիմա մեռելներու բաւեւելէն, հսկումի կարիք զգացնող՝ խունկ պահանջելէն եւ 1941-ի փնտռած ու չգտած իշու միսին ու կաղամբի կոթին տեղ իրենց՝ իբր թէ ճաշակած անուշեղէնի ափսէները յիշելէն:

×

Տարօրինակ ժողովուրդ:

Անորակելի ազգակից բազմութիւն, որ ա նքան շուտ կը մոռնայ անհանդուրժելի դարձած իր երէկը օտար կամարներու տակ:

Որ ա,նքան շուտ կը թաղէ քառորդ դար տեւած, թրքաբոյ շրջապատով կայաններու իր կեանքը ուրկէ, ճիշդ է թէ թիւ մը, հայկական ձեռնե,էցութեամբ յաջողեցաւ յղփացումի ճամբան գտնել, կը մոռնայ սակայն որ սկսեր է այդ ուղին վրանի մը տակ, հացի կարօտ ու կիսամերկ:

Մոռցաւ արդէն, որ ուշ կամ կանուխ, հայրենիքէն դուրս, իր բոլոր սեփականութիւնները տեւականութիւն չունէին եւ իր կողմէ բարձրացուած ամէն երդիք, օր մը, օտար մը պիտի հիւրասիրէր:

Մոռցաւ, որ օրինականացած գնջուի անցագիր մ'ունէր գրպանը, ու տեղացի լաճերն անգամ կը համարձակէին ազգանունին հայհոյել:

Մոռցաւ, որ կայանի ճախճախուտէն մինչեւ մայրաքաղաքի պողոտաները, օրեր ու ամիսներ թափառեցաւ, առեւտուրին փեբզակութիւնը փորձելէն, բահն ու բրիչը ցուցադրելէն, ներկարարի անտուկը կրելէն:

Մոռցաւ ազգակիցս որ հազար կաղապարի մտաւ, բարեգոր-

ծուխիւն վաճառող եւ մարդկային եսը նսեմացնող պիտակներու մօտ, գունատ փողկապի մը, մաղի վերածուած տափատի մը, քաշ մը ծէքին ու խաշած լուբիայի պնակին համար աղերսը կոխւի իսկ հասցնելով:

×

Կը մտածեմ հայրենակից բառօլայէդ աւելի անոր տուն տը-ւող հոգեվիճակիդ համար:

Հոն կը տեսնեմ, հայիմաստ գաղափարականութեան սնանկու-թիւնը:

Հոն կը տեսնեմ, դարերու կռանումէն շինուած հայ լարերու աղճատումը:

Հոն կը տեսնեմ, անողնայար աշխարհաքաղաքացիի մը պատկերը որ պնակ մը ոսպապուրին հոգն ունի միայն, որ կը հան-դուրժէ ամէն սեմէ ներս ըլլալ անբաղձալի եւ արհամարուած եկւոր, բայց կը սակարկէ, այնքան պահանջկոտ ձեւով, երբ հարցը իր տան համար է:

×

Ոչ, հայրենակից.

Բառօլադ օտար, թշնամական նկատուելու չափ օտար ե-րանգ մ'ունի հայ հոգիներու համար:

Հայրենիքն ու իր զաւակները այս գաղջ ու անառնական ձե-ւով չեն խօսիր իրարու հետ:

Հազար անգամ նախընտրելի է քար լռութիւնը յայտնաբերած այս խաբեպատիր ելոյթէդ:

Գրէ՛, փողոցը ձեռնակառքով բեռնակրութիւն մուրացող ու ժամանակավրէպ եւ օտարամուտ աղօթասացութեան մարզանքնե-րէն գիջացած ուղեղով սա ծանօթին, որ չես կշտանար:

Գրէ՛, Աթէնքի մայթերու վրայ սա այր ու կնոջ, որ վարեց վեր նայելով առեւտուր կը հայցէ անցորդէն՝ թէ Հայաստանի մէջ մերկ են:

Գրէ՝ տակաւին սա միւսին, որուն ապրելու երկունքը տա-րեր է զինք խափուսիկ որոնումներու գիրկը՝ թէ մեր Հայրենիքին մէջ անօթեւան կը մնայ գացողը:

Գրէ՛ հայրենակից որ հոն բան մը չունինք, ու ես պիտի հա-

Եւտամ թէ բան մ'իսկ չունինք, որովհետեւ մոխիրէ յառեալ տունը իր կառուցումը կ'ընէ հիմա:

Մի' մոռնար սակայն հայրենակից, թէ ուր որ գացիր բան մը չունէիր, եւ ինչ որ ունեցար ունենալու պատրանքն էր միայն:

Դուն որ գիտես չունեցածդ պարկեշտօրէն ունենալ. անպայման պիտի ունենաս քուկդ, իսկ ունեցուածներուդ վաւերականը պիտի ըլլայ տունդ, հայրենիքդ, հոն՝ ուր քո'ւն տանտիրոջ իրաւունքդ է որ պիտի տիրանաս:

×

Եզրակացնե՞նք հայրենակից.

Դադրեցո'ւր անողնայար մարդու բառոլաղ որ վատութեան երանգ ունի, մինչ հայրենիքին ու զաւակներուն միջեւ վերապահութիւնն իսկ մեղանջում է:

Խնայէ մանաւանդ այլանդակուած արծագանգը այդ գաղջ մրոտումներուն, որոնք տեղական դարբնոց մով աւելի չափազանցուած, դէպի հայրենիք՝ հոգիներու կամրջումը կը քանդեն.

Ու գրէ' առանց ծածկագրութեան:

Այլապէս նախընտրէ առնավայել ու մեծիմաստ լռութիւնը:

Բառոլայն, մարդու՝ մանաւանդ հայ մարդու գործ չէ:

1947

ՀԱՍՑԷՆԵՐ ԳՐԵԼԷՆ

Ամէն տեղ հայը որոնում է ապաստան,
Բացի այն երկրից որ կոչւում է Հայաստան.
ԱԿՆՈՒՆԻ

Հին ու նոր ծանօթներու թիւ մըն է ան, որ բարեւելով ափ կ'առնէ խանութին դուռը, պահարան մը, եւ յաճախ պահարաններ ի ծեռին, հասցէ մը մրոտելու խնդրանքով:

Որքաշխարհը յիշեցնող երեւոյթ մըն է ան, երբ պատանեկական օրերու լատինական այուբենի մեր ծանօթութեան ապաւինած որբանոցի յղփացող խոհարարը, պարզուկ լուացարարուհին կամ հայաստանցի գեղջուկ ղիշերապահը, իրենց հեռաւորներուն հասցէն գրել կուտային, շերտ մը հացի կամ քաղցրեղէնի մը վարձատրութեամբ:

×

Կը գրեմ հասցէներ, բեւեռէ բեւեռ երկարող հոգիներու փընտտուքին ի խնդիր:

Կը գրեմ հասցէներ, օտար ու գաղջ բարեգործութեան մարզանքներէ նպաստընկալ ու յաւիտենականօրէն ակնկալող դարձած տիպարներու:

Ու գրեմ հասցէներ, երբեմն ներփակեալն ալ մրոտելով այն խնդրարկու այցելուներուն, որոնք հեռաւորին դուռը ափ կ'առնեն, աստանդականութիւն մը յաւերժացնելու մտածումով:

×

Կը բաժնեմ ներաշխարհը առաջիններուն, որոնց մօտ մտերիմի կարօտը բնական եւ հոգեգրաւ երանգ մ'ունի:

Ջամահրանքով կը լեցուի հոգիս սա երկրորդներուն հանդէպ, որոնք խղճմտանքը սակարկելէն, թշուառութիւն կեղծելէն, ծովեր անդին, քարեմիտ-քարեսէր մը զոհիկօրէն կը խաբեն . . .

Ցաւով կը հետեւիմ սա երրորդին որ սերունդէ սերունդ ապրեր է ճիճաթին սարսափը, որ գետահոսան տուեր է արիւնի տուրքը, հաւրենիք մը չունենալուն, որ դարեր ամբողջ աշխարհացրիւ, տասանորդուեր է իր երդիքին տակ՝ եաթաղանով, հիւրընջ-

կալուած կամարներու տակ՝ առանց երգի ու հերկի, վազող ձա-հանջով:

×

Հասցէներու այդ մրոտումին մէջ կը կարդամ ժողովուրդիս պատմութիւնը, որ դա երէ ի վեր փնտռտուք ունի, ծովէ ծով:

Կ՝ անդրադառնամ վէպին անոր՝ որ գոյութեան մղձաւանջով կը թափառի ծագէ ծագ, հացի պատառի մը, դրոշմի յամեցումին ի խնդիր:

Բոլոր պարագաներու տակ ալ այս հոգեւարքը եեկարելու երկարելու ճիգ մը լոկ, հանգրուանին՝ անէացման անխուսափելի ճակատագրականութեամբ:

×

Թափառում մը այսպէս մեր իններուն. որ կը յիշեցնէ, վսեմ խենդութեանց հին օրերէն հասնող բողոքի կանչը երբ կը գանգատի թէ՝ հայը ամէն տեղ արոնում է ապաստան բայի այն երկրից որ կոչւում Հայաստան:

Արդարեւ, իմ մրոտած պահառաններով, եւ ուրիշներ, ի ննց սեւցուցած էջեր ով. յաճախ կ՝արձանագրեն հայրեն, fեւ դուրս հայրենիքներու փնտռտուքը:

Կը փնտռուի հացէն՝ մոռցուած դէմքի մը. ուրկէ ապահովէր մուտքի պաշտօնագիր մը, հոգ չէ թէ այդ ափեր ը ըլլային Ամազոնէն մինչեւ Ափրիկեան հասարակացի դ ացնութիւնը:

Որոնում այսպէս ապաստանի մը որ ըլլայ ամէն տեղ, որ յաւերժացնէ ազնուականացած գնչուի աստանդականութիւն՝մը, ուր կարելի ըլլայ շինել. պարապ մնալու սահմանուած խարխուլ մատուռ՝ կամ նոյնիսկ քարաշէն տաճար մը, ուր կարելի ըլլայ հայապահպանման պատրանքը ապրիլ, հոգ չէ թէ ամէն օր, հոգիէն ու միսէն համրանք վրայ տալով:

Որոնում մը վեջապէս, որ հակասէր շեփորուած հայրենասիրութեան. ու խառնէ անոր, կրեստոսեան մտահոգութիւն փերեզակային հաշիւ կամ գգացական աշխարհի աստւպային պատնէշներ:

×

Բայց թող հանգիստ նիրհէ Ան, որ իր բողոք-ցուցմունքին մէջ, մեր թիւ մէկ պարտականութիւնն է թեւաղրէր:

Հայաստան կոչուող երկրին համար որոնում կա՛յ այսօր, եւ այնքա՞ն զանգուածային, այնքան միահամուռ։

Կա՛յ հիւանդ երկմտութիւններու յաջորդող առնավայել ու հայիմաստ եզրակացութիւնը։

Կայ. միշտ աւելի հոսանուտ դարձող սահանքը «դէպի երկիր»։

Կա՛յ վերջապէս, ամէն տեղ վիրաւոր հայ ես ին միակ ըսելեզանի՝ հայրենիք մը ունեցած ըլլալու հաւատք-իրականութիւնը։

Եւ այս բոլորին գոյութեան հաւաստիքը կուտան ինծի, հայրենիքին ուղղուած պահարանները, զոր կը յանձնեմ թղթատարին, հասցնելու համար զանոնք Երեւա՞ն Էջմիածի՞ն, Դիլիճա՞ն, Նո՞ր Հաճըն, Նո՞ր Սեբաստիա, Նո՞ր Արաբկիր.

Ու բոլոր այս անուններու տակ, լեցուած սոնքով, բոլոր անոնց նման որ սեփական երդիք մը ունին, կը գրեմ. համաշխարհային հասկացողութեան համար խոշո՞ տառերով ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

Ճիշտ է թէ հայը ամէն տեղ որոներ է ապաստան, բայց հայը, ա՛լ չորոնէր ապաստան բացի այն երկրից որ կոչւում է հայաստան։

1947

ՍՏԱՑԱԳՐԻ ՄԸ ՏՈՒԱԾ ԽՈՀԵՐՈՎ

Խանութէն ներս, ուր երկրորդի մը հաշուոյն, առեւտուր կոչուող օրինականացած աւազակային փոխանակութիւնը կ'ընեմ, մարդ մը, կամրջակներու վանդակորմին յեց, ճամբորդ-զբօսաշրջիկներ յիշեցնող գլխարկ մը գլխին՝ ներս մտաւ:

Ազգակից մ'ըլլալուն մասին ունեցած շատ աղօտ մտապատկերս համարձակութիւն չտուաւ բարեւով մը զինք կանխելու, մինչ ան, ինքնամատոյց մտերմութեամբ, բարեւելէ յետոյ գնաց տեղաւորուիլ, տրամադրելի միակ աթոռին վրայ:

×

Պատկերը հին է, վերջին ամանորի գիշերուան չափ, բայց կը կրկնուի ամէն ամիս:

Ծանօթներ ենք հիմա, քիչ ու շատ վստահութիւն ներշնչած իրարու, եւ գանձումի ու վճարումի մեր հանդիպումները կը վերածուին երբեմն կարճ ու սրտցաւ զրոյցներու:

Ազգային տուրքի հաւաքիչ այս մարդը, համայնքիս հանդէպ ինծի բաժին սահմանուած փշրանք մը կուգայ ժողվել ամէն ամիս, ազգային ծով կարիքներուն որպէս դարման.

Կը ցրուէ ստացագրերու կապոց մը բավմաթիւ հասցէներու, եւ ամէն հանդիպելուն, դառն հիասթափումով կուգայ հանգչիլ նոյն աթոռին վրայ՝ մարդու եւ հայու ցաւէն բան մը պատմելով:

Ժամերու թափառում, խանութէ խանութ, եւ ան, երբեմն ցաւումով ցոյց կուտայ թղթադրամ ներու նիհար դէզ մը ափին մէջ, որ աւելի չէ փերեզակի մը օրուան շահէն եւ որուն տասնորդն է ապահովաբար իր մաշեցուցած ներքանին վարձատրութիւնը:

×

Դաղթահայ պատմութենէն էջ մ'ալ կը պատմէ Ազգ. տուրքի ստացագիրը:

Արտասահմանի համար նամակի մը փոխարժէքը հազիւ լրացնող թղթիկ մը, որուն վրայ կը տեսնեմ տպագրական գործ, ձեռագիր մրոտում մը, ժամեր տրամադրած ազգայինէ մը, կնիք մը, թուղթը ինքնին, եւ մարդ մը, հոն մատնանշուած գումարին գանձումէն իր ծառայութեան վարձքն ալ ապահովելու ակնկալութեամբ:

Կը մտածե՞մ . . .

Կը մտածեմ, հնավաճառներու շատ մօտիկ կրպակէն եկած շուկայիկ հաշիւով մը, թէ գումարը որ կը վճարեմ, այս թուածնեւ-րուս հասնելէ վերջ, դժուար թէ բաժին հանէր Ազգ. անտուկին, ո-րուն անուան կ'ըլլայ, ցուցադրութեան հանգոյն այս դրամահաւաքը։

Մարդ մը, կամ մարդեր, վստահաբար շուկացիներ, իրենց ծանօթութեան խոտոր համեմատական եզրակացութեամբ մը նշա-նակեր են գումարներ հասցէներու՝ որոնցմէ պահանջուածը օրուան մը գլանիկի փոխարժէքն է միայն։

Դիտել կուտամ հաւաքիչին, ու ան, ցաւումով կը պոռթկայ երեւոյթներէ, երբ սահմանուած տուրքի բաժիններու ցանկին ակ-նարկ մը կը նետեմ։

×

Ընդվզեցուցիչ արդարեւ։

Մէկը հոս, որ տասն անգամ կը հաշուէ նպարավաճառին կամ կօշկակարին այցելելէ առաջ, ուշացող ամսագլխուն մտալլկու-մով, կը վճարէ քիչ պակաս այն կոկոզավիզէն, որուն ծխամորճին քմայքը կրնայ ընտանեկան սեղանի մը ժումը վճարել։

Ուրիշ մը հոն, որ «հրապարակի վրայ խանութ» չունի եւ չէ բախտաւորուած իբր դէմք եւ «վեցնիծ» մարդ գաղութը վարելու չափ, համեմատականօրէն աւելի կուտայ սա սուիեստէն կամ չէրչի-էն որ կը վճարէ պաշտօնեային ամսականը այնքան միայն, որքան պիտի տրամադրէր կեղծ ու պատիր բարեկամութեան շապիկ՝ Թրղ-Թախաղի շուրջ—պարը կանխող գինարբուքի սեղանին։

Վճարումը յամեցած ստացագրերու տէրերն են այս տի պարները, որոնց լուման ապահովելու համար, հաւաքիչը ի զուր ափ կ'առնէ փերեզակամիտներու խանութ-խորանները, ուրկէ ներս պաշտամունքը կը յիշեցնէ շայլօքի ներաշխարհը . . .

Բայց աւելին։

Անուններ կան, միշտ բազմագբաղ, որոնք բրտօրէն դուռը ցոյց կուտան մարդուն, որ հայ դրոշմին սատար կեդրոնին ի նը-պաստ հկեր է, մուխի գին տուրք մը ապահովելու «պատուաւոր ազգային»ներէ։

×

Հաւաքիչին գանգատին ունկնդիր եւ համաձայն, մտածումս կ'երթայ յածիլ նման երեւոյթներու վերյիշումին։

Օր մը, Առաջնորդ հայրը կարծեմ, նմանցուցեր էր հայ ժողովուրդը ալիւրի պարկի, որ քանի թօթուես ալիւր կը թափէ։

Արդարեւ, քանի փորես հայ քսակը բան մը դուրս կուգայ եւ քանի յամառիս կորզել՝ բան մը կ՚ապահովես։

Կուտայ իսկապէս այս ժողովուրդը, հնարամիտ Սկովտիացիին ձեւովը սակայն։ Կը վճարէ շպարին, կը վճարէ անխնայօրէն, բագոսով աղմկայոյզ սեղանի մը, եւ կը շպրթէ դրամատոմսեր, պարահանդէսներու ընթացքին, նոր Կրեսոսի մը պատրանքը ապրեցնելով։

Կը դառնայ սակայն գործերու ծախորդութիւն դիմագրաւող խանութպան, երբ ներգաղթի հանգանակութիւն կայ։

Կը դառնայ մերկ ու պահանջկոտ, երբ մեր թշուառութեան բարձրախօսի աղմուկէն խելակորոյս հեռաւորներ հակեր կը փութացնեն։

Կը դառնայ բարեպաշտ, (կամ պատեհապաշտ) աղօթասաց, կարմիր կամ սեւ շապիկաւոր, երբ հասցէին խոստացուած կապոցի մը հեռապատկերը կայ։

«Ծանօթ ու պատուաւոր» ազգայինը կը մոռնայ հայութիւնը, երբ հայատառ հրատարակութիւն մը կ՚երկարէ իրեն ցրուիչը, որուն կը պատասխանէ։ «Մեցի հայերէն չիցի կարդար, տղաս զաղը հայերէն չիտէ»։

Փլատակ հայ դպրոցին համար տոմսակ կը գնելու ատեն կը ջանայ հասկցնել, թէ բարերարութիւն մըն է ըրածը, ու վա՜յ եթէ առաջին կարգէն աթոռ կամ օթեակ ապահովուած չըլլայ այդ վե՞ցծ շնորհին փոխարէն . . .

Եւ կուտայ հայ ժողովուրդը իսկապէս իր ուսուցիչին, հիւանդին, գրողին, դերասանին տուածին տասնապատիկը... այլուր, ինչ փոյթ, թէ ան ըլլայ բօքէրի մը սեղանի շուրջ, նորոյթի ու մեր օրերէ պատմող աժան պարբերաթերթի մը, անհոգի խրախճանքի մը, օտար վարժարանի գոնէ հնգապատիկ ուսանողական թոշակի մը, եւ ապահովաբար ազգին համար իրմէ պահանջուածին հարիւրապատիկը որպէս տեղական տուրք.

×

Ու երբ կը յիշեմ այս բոլորը, շատ ալ չեմ զարմանար, ճամբորդի գլխարկին մէջ գլուխը կիսաթաղ այս մարդուն, որ գանգատ

ունի դրաց բացէիբ իմաստ ունեցող եւ «պատուաւոր Ազգային»-ներու խանութին մթնոլորտը խանգարող իր այցերուն գտած տրամարդի հիւրասիրութենէն...

. . . . . .

Ինչ մը եւս.

Եւ արդէն, քու եւ քեզ նման շատերու առաքելութիւնը վերջ պիտի գտնէ հոս ու ամէն տեղ:

Շպրտուած կամ մերժուած Ազգային տուրքին տեղ պիտի հարկադրուինք վճարել Ազգային Պետական Տուրք, որուն պիտի յաջորդէ ծերբազատումը մեր փերեզակային մտայնութեանց, մեր ախտավարակ նպաստընկալութեան, մեր սնամէջ այլասերումին, դէպի մերը՝ մեր անարդար եւ անպատկառ ստորագնահատութեան:

Եւ աւելի վերջ, մենք զմեզ ճանչցած, մենք մեր մէջ բիւրեղացած, պիտի դադրինք գանգատ ու աղերս ունենալէ, եւ գիտակցօրէն պիտի վճարենք մեր պետական տուրքը, խանդավառօրէն պիտի փնտռենք հայ թատրոնին տոմսակը, պիտի դիմենք Շնորհալիին ու Մեսրոպին գրակարդաց մանուկներու տաճար-դպրոցները, ու պիտի սպառենք օրուան մը մէջ, լոյս տեսնող Հայ Գիրի ամէն հատոր:

Մինչ այդ, Ազգային տուրքի անունով խունկի տեղ ծուխի գին ժողվող հայրենակի՛ց, կը մաղթեմ, որ տատասկոտ առաքելութիւնդ բերէ իր օրհնութիւնը, յաւէտ դատարկ գաղթահայ Ազգային տուրքին,

1946

"ՊԱՏԻԻ ՈՒՆԻՆՔ...,,

Հայու դիմագիծ չունէր ան.

Ճակատագրական օրերէ եկւոր մը՝ զոր ծեռք էր ծգեր որբահաւաքի ուռկանը, բազմաթիւ մոռցուածներու, անհետացածներու փոխարէն:

Մեր ծանօթութիւնը կը սկսէր այն օրերէն, երբ, սքեմին տակ ապաստանած մեր երբեմնի կրօնքի վարժապետը, ափէն անպակաս գաւազանին սպառնալիքով կը պարտադրէր ունկնդրել հէքեաթը՝ Յակոբի երազին կամ Եսաւի ոսպապուրին:

Մեծդի գանկին տակ հաստավիզ այս տղան, Միհրանը, կանխահասօրէն աճած մարդու տպաւորութեան առընթեր կը թուէր ըլլալ նաեւ փորձ ըմփշամարտիկ, որուն հետ սովոր էին չափուիլ երէց որբեր ալ:

Դասարանէն ներս բանտում մը կը զգար Միհրան, ու շատ անգամ, անոր ցամաք արտայայտութեամբ լեցուն աչքերը կը պաղէին պատուհանէն դուրս, հանդիպակած բլուրներու կողին արածող հօտերու կամ ճռնչող սայլի մը ետեւէն:

Խոպոտ հագագի մը զուգընթաց, Միհրան մնաց բոլորին համար այն անհրապոյր դասընկերը, զոր չէինք փնտռեր, թէեւ ակնածանքի եւ խուսափումի խառն զգացում մը մեզ կը պարտադրէր նկատի ունենալ Շարայի համբաւով այս տղան, որ իր լափած բազմաթիւ պնակներու փոխարէն կրնար շատերու ուսը գետին բերել:

×

Մարդասիրութեան նուազուրդի օրեր էին. բազմահազարի մը հետ նոր ափեր շռայլ խոստումներով, յանգելու համար «եղբայր Թովմասի տնակը» յիշեցնող օրերու, երբ «որբահաւաք»ի տուրքը կը ցրուէր Մակեդոնական տափաստաններէն մինչեւ Ֆրանսական ագարակներն ու Եգիպտական շուկաները:

Համեմատօրէն չափահաս, Միհրանը ղրկեցին օր մը Ճիքօքի տերեւ կտրելու:

Մնացողներս ոչինչ զգացինք Միհրանի մեկնումով, մենք որ քանի՞ քանի կարաւաններ ճամբելու ատեն, քարափէն հեկեկացեր էինք «Տէրն Ընդ Ձեզ»ը, զայն մեզ սորվեցուցած փրկուածէն ան-

համեմատօրէն աւելի զգալով ու տառապելով, ամէն անգամ որ ինքնամատոյց «մարդասիրութիւն» մը, խումբ խումբ կը տանէր հայկական սուղ աւանդին այս մասունքը առանց հաշուետուութեան։

×

Շատերու պէս մոռցուած մըն էր ան ալ, երբ տարիները վերջ, կայանի դրացնութենէն հանդիպեցանք իրարու։

Թիկնեղ ու խտացած մարմին մը, ցուլի վիզին վրայ համեմատական գանկ մը պտտցնող նոյն տղան, որուն աչքերուն երբեմնի կովու_նայուածքէն բան չէր փոխուեր, հոգ չէ թէ դարձեր էր վաւերական «ընկեր» ու «ժողովական»։

«Ազգային մարդ» վերջապէս, որ կը մտահոգուէր հայկական հանդէսներու յայտագրերով մանաւանդ, եւ քիչ չէր թիւը այն հայրենակցական միութիւններուն, որոնք ի նպաստ իրենց տըրուած «շքեղ» ներկայացումներու հաշուեփակին, չէին մոռնար շնորհակալութեան տուրքը արծանագրել տալ, նկարագրականը գրպանն ունեցող եւ ձեռնարկէն ապահովաբար բացակայ թղթակիցին։

Սորված էր նոր բառեր, մանաւանդ անոնք որ շինուած են մեր ազգանունը հոլովելով, բարդելով, ածանցելով կամ անկէ շինելով բացայայտիչ-բացայայտեալներու, յատկացուցիչ-յատկացեալներու բառակոյտը, որոնց ունկնդրութիւնն ալ ապահովաբար եղած էր իր ամբողջական դասընթացքը։

Մինակ էր ան, մեր օրերու հայոց պատմութեան կենդանի վէպը հիւսող գաղթականէն ներս, ուր հասակ նետած երիտասարդութիւնը դեռ կը պահէ, նահապետական բարի օրերէ ժառանգ՝ հայուհի մը գտնելու փութկոտութիւնը։

Հարսենական աղմկայոյզ տողանցումներու պատկերը կայանի օձի ճամբաներէն, որոշ զարթնում մըն էին տուած Միհրաններին, ու ան, ցածլիկ պատուհաններու ետին, ուշացած փեսաներու սպասող հայաչուիներու փնտռտուքին էր սկսած կարծես, ու չէր խրտչէր, երբ Գլառիճէքեն պայթող «Հեռաւոր Երկիր»ին կամ «Լուսին Ձկար»ին գալարուն եւ սուր խազերու արծագանգին հետ Տարօն կուտայինք իրեն։

Անակնկալ մը չեղաւ իր ընկերներուն, երբ օր մըն ալ կայանի մանուածապատ ուղիներէն, թուխ ու նրբակազմ օրիորդի մը հետ կ՚անցնէր թեւանցուկ, հանդիպելէ զգուշացողի յայտնի խուսափումով։

Մինակ տղայ՝ խնայուեր էր իրեն խնամախօսութեան ժամանակավրէպ տաղտուկը. կայանի բեմերու վրայէն հրամցուելիք թատերական փորձերուն գողունի քանի մը բառ, երկու ժպիտ եւ փութկոտ եզրակացութիւն մը, որուն նպաստեր էր նաեւ երէցնեղրու «հայրական» եւ «ազգասիրական» միջնորդութիւնը, որ կը դառնայ այնքան փութկոտ, երբ ճամբու վրայ նաւօտէ պատմութիւն կայ «ընկեր-ընկերուհի»ի միջեւ մանաւանդ:

Իր այս նախաքայլին մէջ ցոյց տուած վերապահութեան համար մեզմէ լաւ քաշքշուքին իբր հատուցում, ան խոստացաւ հարսանիքը վերածել ընկերային խրախճանքի մը, ուրկէ կարելի չափով պիտի խնայուէր նորաբոյս ազգականներու եօթը պորտը:

Արդարեւ, Միհրանը ունեցաւ առաւելապէս իրեններուն յատկացուած հարսանիքի գիշեր մը, ուր ժամադիր էին եղեր, ծխախոտի դաշտերու հին բախտակիցներէ մինչեւ նորաւարտ ուսանողները, «գաղափարի ընկերներ», սիրողներ, Թօսբանինիի նմանող գանկերով ծաղիկն ու աղջիկը բերթող բանաստեղծներ, համեստ ու բարի տղաք:

Մինչեւ առաւօտ սպառեր էր «գեղարուեստական» Արեւելա-Ազգային յայտագիրը, ուր հանդիպողը բան մըն էր թոցուցեր բերնէն, Բագոսին դրդումով, երբ պորտախաղէն հօյ-ճագաճ իմ, բանկո ու բաւառա լրացուցեր էին պատկերը, հայկական հարսանիք նկատուող չինական երանգաւնակին:

Գինարբուքէն խժացող հագագներու պոռչտուքին ընկերակցութեամբ, հիւղաւանի ճախճախուտ ուղիներէ հարսնեւորներու մնացորդը կը կատարէր վերջին թափօրը կիսահալ մոմերու եւ քընատ նուագածուներու առաջնորդութեամբ, հուսկ ուրեմն յանձնելու նորապսակ զոյգը առագաստի հրաշագեղ, այլ՝ հանգրուան մեղանչումին:

×

Ցայտագրերու անհրաժեշտ կարկտան այս դրամագլուխը փնտռուած պակաս մըն էր հիմա, երբ Միհրան, հայր ըլլալու հեռապատկերին հետ հաշտուելու իր ճիգին մէջ հազիւ թէ կը կարդար հանդէսներու յայտարարութիւնը, առանց շատ ալ ցաւելու, որ այնքան մեծ անձանօթներու քով իր անունը երեւալէ դադրած էր. ինք՝ որ հայկական բարձրաւանդակի բոլոր հայրենակցականներուն եւ ընկերա-բարեսիրական ծով խմբակցութեանց յայտագրերու մէջ

անխուսափելիօրէն դեր ունէր վերցնելիք:

Համրուած ամիսներ, եւ ահա, հոգիով ցամաք այս տղան տարօրինակ յուզումով մը կ'ունկնդրէր օրրանէն հասնող ափ մը միսին ճիչը:

Ճակատագրականութիւն մը սակայն կանխեց, հօր ու զաւկի միջեւ արդէն իսկ գոյութիւն չառած հասկացողութեան թելը, եւ այդպէս իրարու անծանօթ, օր մ'ալ, փոքր դագաղ մը անուն թած, անակնկալէն աւելի շուարուն քան վշտաբեկ, անցաւ կայանի ցած երդիքներու տակէն:

Հիւղակի այն գետնամած սենեակը, ուր հազիւ երկրորդ ւած Յունիսի մը, Միհրան իր մեղրալուսինն էր ունեցեր, Տէրտէր մը հիմա, որուն քիմքին ու ծնօտին միջեւ անդենականի ապառիկ գովքը եղող շարական մը կը գալարուէր՝ եկեր էր նոր ապրիլ սկսող զոյգին տալիք օրհնութեան տեղ, կեանքէն շատ փութկոտ, եւ գուցէ ատով աւելի երջանիկ փախստական մը ճանապարհ դնելու:

Տարօրինակօրէն Միհրան մնաց չոր աչքերով, մինչեւ փոսին փակուիլը, ուր ծածկեցին, կեանքը շարունակելու իր փորձին պարտութիւնը, ողջերէ աւելի մեռելներու մտերիմ՝ զոյգ մը վարժ գերեզմանափորեր:

Նոր փորձ մ'ալ այն փութկոտութեամբ որ արենակիցս ցոյց կուտայ ամէն երկինքի տակ, լեցնելու համար գուցէ ճակատագրականօրէն պարտադրուած կարմիր ամայացումներու եւ չորս ծագերու ճերմակ սպանդին բացած մեծ պարապը, Մոսկէսի Մորենիին պէս անմար ժողովուրդիս ծոցէն ներս:

Ու Միհրան կը յուսայ օրրանէն ճիչեր լսել:

Հայը ըլլալու օրհնութիւնը սակայն պիտի մերժուէր իրեն:

Մեղքի տունէն ժառանգ՝ ան անզօր էր իր նմանը ստեղծելու, ու պիտի վերջանար իրմով սկսած կեանքը իր վերջին հեւքին հետ:

Համրուած ամիսներ եղան միայն միջոցը, անդրանիկ դամբանի մը մտերմութենէն մինչեւ երկրորդ պարտադրական այցը Աթենական Մեռելաքաղաքին օձապտոյտ ճամբաներուն, ուրկէ ընկերներ կրեցին դագաղը երիտասարդ հայուհիի մը, որ անմեղօրէն նարօտի օրհնութիւնն էր հայցեր թաղին Տէրհօրմէն, հայ երիտասարդի մը հետ նշխար-ընծան բերելու իր ընտանիքին:

Հաստավիզ ու կովու նայուածքը աչքերուն մէջ այս տղան, զարմանալիօրէն հանդարտ կը թուէր, իրմով բարձրացած զոյգ

դամբաններէն հասնող լուռ բողոքին, ու մենք, մերձաւոր երէկի մը դագաղակիրներս, դառնութեամբ լսեցինք գանգատը, զոր Միհրան չէր խուսափէր հրապարակելէ, թուելով առանձին կեանքի մը դժուարութիւնները ու շեշտելով կնոջական ծեռքի մը անհրաժեշտութիւնը ամէն սեմէ ներս:

Անտարակոյս, որքահաւաքին այս վրիպած տուրքը չէր սոսկացած զոյգ դագաղներու անցքին:

Ոչ ոք ներեց իրեն այդ համարձակութիւնը, ու Միհրան օր մ'ալ դադրեցաւ հանդիպելէ այն կրպակը, ուրկէ սովոր էր ամէն երեկոյ գլանիկի տուփ մը գրպանել ու փոխարժէքը անցնել տալ ապառիկի յաւիտենականօրէն առկախ սիւնակին:

×

Անակնկալը եղաւ ընդվզեցուցիչ, երբ մանրավաճառ ծերուկը, սովորականէն մեծ պահարան մը երկարեց օրաթերթին հետ:

Հարսանեկան հրաւէր մըն էր:

Հեռաւոր թաղէ, այրի տիկին մը, պտհանջկոտ փեսացուներու այս օրերուն, չէր տատամսեր դուռը բախող թեկնածուն փութով ընդունելու, ու կը յայտարարէր թէ պատիւ ունի հրաւիրելու իր դստեր «Սուրբ Պսակի Արարողութեան» ու անոր կողքին, ով հեգնութի՞ւն, ոսկեզօծ զարդագրերու մէջ փռուած ու ամիսներ ամբողջ իր շուքն իսկ մեզմէ խնայած Միհրանը:

Ան ալ կը յայտարարէր թէ «Պատի՞ւ» ունի . . .

Հրաւիրագիրը ափիս մէջ, աչքերս երկար ատեն յառած մըննացին պատիւը սեփականացուցած, գանկէն ու հոգիէն բռպկացած այս մարդակերպ արարածին անուան ոսկեզօծ տառերուն, որոնց մէջէն սահեցան պատկերները կայանի մեր գինարբուք-հարսանիքին, օրօրոցէն հասնող ճիչերուն ի լուր շուարուն Միհրանին, զոյգ դագաղներու մեր ընկերակցութեան, ու այս բոլորէն յետոյ նոր հրաւիրագիրը, դամբանի մը տարեւիցին իսկ անհամբեր փեսացուէն:

×

Անբացատրելի փոթորկումով մը ափ առի դուռը այն կրպակին, ուր սովոր են ամէն երեկոյ զրոյցի նստիլ իր երէկի հարս-

նեւորներէն մինակ ու բարի տղոց խմբակ մը:

Բարձրաձայն կարդացի հրաւիրագիրը . . .

Համաձայն էինք բոլորս ալ, որ փուճկոտ ու «Պատիւ» ուսնեցող փեսացուն այս անգամ ողջունէր խարանուած առագաստի գիշերը, առանց իր երէկի մտերիմներուն ծափ ու կանչի արձագանգին, մինչ հրաւիրագիրը, կրպակի լամբարին բոցավառումէն կը կոնծէր, մինակ ու վսեմ տղոց արդար դատաստանով:

1938

ԵՐԲ ,,ՄԱՔՈՒՐ ՏՈՒՆ'' ՄԸ Կ'ԱՅՑԵԼԷԻՆՔ

Երիւներանգ տիպարներու մեր խմբակը «հասարակաց գե-տին» էր ապահովեր այդ գիշեր. կապելայի մը սեղանին շուրջ:

Մայրաքաղաքի բազմաթիւ վողոցներէն, ամէն տասը քայլի, ճենճի ու այրած ձէթի հոտը ռունգերդ լեցնող, հողամած կամ ընդ-երկրեայ ճաշարան-գինետուններէն մին էր մեր ժամադրավայրը, ուր տեղաւորուելու համար հարկ է իջնել, ցից ու խոնաւ սանդը-խամատներ:

Անբացատրելի տկարութիւն մը, կապելայի յաճախորդներու մօտ՝ կը փնտռէ այսպիսի անկիւններ, ուր կը հանդիպիս, քանի մը կաթսաներու քով, հագած շապիկին երբեմնի ճերմակը գորշի վե-րածուած ենթադրական խոհարարին, որուն մատները շերեփէն ա-ւելի գործ կը տեսնեն ...

Խորը, ճենճոտ սեղանի մը վրայ արմուկը տարածած յաճա-խորդը, վիպական առինքնումով կը դիտէ անկիւնները հանգուցող սարդի ոստայնը, փոշիի խաւերէն վէտվէտում ստացած պատն ու կապելային անկիւնը պահուած քանի մը անգոյն տակառները:

Չի յամենար մօտեցումը հաճոյակատար տիրոջ, որ ըստ ա-ւանդական հաւաստիացման, բագոսին որպէս խունկ ծառայող հել-լէնական ռէչիճաճ կը կապէ Նոյ Նահապետի օրերուն ...

×

Սովորական գինարբուք մը պարպեր էր յունական դասա-կան աղանդեր՝ ճերմակ լուբիայի, տապկած գետնախնձորի, լեարդի, ու մարիտախի պնակները, եւ հայ տղոց յունականացած բարեաց դուրս կուգար պոռչտող, ծխող, խմող կապելայէն, տիրոջ, համակ «բնար ու համբոյր» ողջերթին հին մտերիմի ձեւով պատասխանելէն:

Անվնաս ստահակներու մեր խմբակը կը քալէր հիմա մայրա-քաղաքի մայթերէն, անճարակօրէն քաղքենիի շուքը տուած ինք-զինքին, երբեմն գեղջուկի պէս այլայլելով դրան մը սեմին, կըր-պակի մը կից, պատի մը յեց, յանդգնութիւնը անասնականին հասցնող պատկերներու ի տես...

Պերճը, դասական քաղքենի մը, եւ քանի մը մայրաքաղաք-ներու անգիր դասընթացքներու կամաւոր, ուսանող՝ կը հասնէր

անճրկողներուն, երբ «բոզնոցին մէջ նուռ» ծախող, ցայգային մեղանչումներու հերոսուհիները, գիշերին մէջ աւելի այլանդակ՝ իրենց գունաներկ դէմքերէն հրաւէր-ժպիտներ կը շռայլէին:

Անակնկալօրէն, Պերճ գաղափարը յղացաւ մեզ առաջնորդելու «Մաքուր Տուն» մը...

Կապելայէն հոն, ճամբան շատ ալ երկար չէր երիտասարդ խմբակի մը համար, որուն իրանը տարուբեր, մտածումը՝ լեզուին վրայ գրեթէ անպատասխանատու՝ պատրաստ էր դիպուածի «Մաքուր Տուն»է մը ներս սպրդելու համար:

Ու բարեաճ վարող անառակը առաջնորդեց մեզ. գիշերին հետ աւելի անհանդարտ քաղաքին լուսաւոր պողոտաներէն, եւ կանգ առաւ, «Ազնուական» թաղին շէնքերէն «պատուաւոր» յարկաբաժնի մը դրան սեմին:

Զարմացումով կը հետեւիմ, հին ու կարօտաբաղձ մահերիմի մը բարի գալուստը յիշեցնող ընդունելութեան, որ ցոյց կուտայ դուռը բացող, մեզ ուղղակի հիւրասրահ առաջնորդող եւ իր երէկէն նահանջելու անտրամադիր սա տարէց ու պճնուած կնոջ:

Գլանիկներու արծաթազօծ տուփ մը կը պտտի մեր առջեւ, որուն չի յամենար ընկերանալ հազուագիւտ սուրճի մատրուակում մը, տան «բնակիչ»ներէն սիրուն անծանօթուհիի մը կողմէ:

Կարճ զրոյց մը կնոջ եւ մերիններուն միջեւ, երբ ուղեցոյց— թարգմանի դերով Պերճը կը սահի նիւթէ նիւթ, միշտ աւելի յանդուգն ու շուայտ դառնալով:

Ահա եւ «մաքուր» տան շքախումբը, կէս երկվեցեակի հասնող իր թիւով, որ սովորական ծեքծեքումով կը բարեւէ հանապազօրեայ ծանօթ-անծանօթներու տեսակէն եղող մեր խմբակը:

Բոյրերու եւ երանգներու զգլխիչ մթնոլորտ մը արդարեւ, որ կուգայ պարուրուիլ կապելայէն սկսած անբանացումին, ու մենք տակաւ կը դառնանք գոեհկօրէն երազային եւ անասնօրէն արբշիռ՝ յետագայ պատկերներով...

Ցիշատակի անակնկալ խթանում մը կը սթափեցնէ զիս մեղկ եւ թոյլ ընդարմացումէս, ու վատահ ըլլալու համար կը մօտենամ անոնցմէ մէկուն:

×

Յաջորդ մանրախուցերէն մէկուն մէջ, ուսանողական

ծրերու վիպական յուշերը թեւ էին առեր՝ թախծոտ տրամադրութեամբ համակելով մեր հոգիները:

«Մաքուր» տան այս հիւրընկալ աղջիկը, երանելի օրերու մեր հին ու սիրուն դրացուհին էր, որուն անցքին, ուսանողներս, հիացումի ու ցանկութեան խառն զգացումով մը կը հետեւէինք մինչեւ անհետիլը, թաղին ծանօթ իր ցածլիկ դրան ետին:

Օտար վարժարանէ մը ներս, հայ ուսանողութեան շնորհած միակ Ազգային տօնակատարութեան, Վարդանանցի հանդիսութեան մը առթիւ ստեղծուած ծանօթութիւնը հասեր էր երազային մտերմութեան մը, երբ ան դարձեր էր ունկնդիրը, գիշերին հետ լացող սրինգի մը գալարուն խազերուն, կամ դաշնակի շուրջ—բոլոր, պահպանողական եւ արհեստաւոր-քրիստոնեայ շրջապատի մը ծանծրոյթը չէզոքացնել փորձող տղոց երգեցողութեան:

Ու ան պատմեց, իր վէպին ինծի անծանօթ մասը, պայթող փղձկումէն մերթ ընդ մերթ դադար տալով իր զրոյցին:

Օտար մարդասիրութիւնը խոստացեր էր երկրորդական կրթութեան ջամբումը, որբուհիներու ապաստանարանէ մը վերցուած այս աղուոր հայուհիին, բայց հանգրուանէն առաջ, գուցէ «ապաշխարել»ու անատակ նկատուելուն, ցոյց տուեր էին, ժամանակավրէպ ջերմեռանդութեամբ սակարկող, Նոր Աւխարհեան «քրիստոնեայ» պառաւի մը նամակը եւ անակնկալօրէն փակեր էին իր առջեւ դպրոցին դուռը

Մինակ, շուարուն, ցանուցիր իրեններէն շա՜տ հեռու, եւ դեռ այնքա՜ն մաքուր, սաղայելատիպ ընկերութեան համար՝ եզրակացուցեր էր գթութեան քոյր դառնալ ցաւի տունէ մը ներս, մասնագիտութեան մը հեռանկարով:

Հիւանդնե՜ր, հիւանդնե՜ր մսէն, ոսկորէն, ուղեղէն ու հոգիէն ախտաւոր...

Մարդկային մեքենային փտտածութեան ի տես սոսկումը հետզհետէ կը վերածուի աղապատանքի, ու նուիրումի յորդ զգացում մը կը համակէ իր մաքրամաքուր ներաշխարհը:

Այնքա՜ն դեռատի ու անփորձ, որ կարմրելով կ'ունկնդրէ հանապազօրեայ խոստովանութիւնները դիպուածի դարպասապահներուն, եւ օր մըն ալ կը հաւատայ ստահակի մը:

Յաւիտենական մեղրալուսնի մը պատրանքով ճամբայ ելած աղուոր հայուհին, համրուած ամիսներէ յետոյ, գլխահակ ու մինակ

կը թափառի դարձեալ «քրիստոնեայ» ու «քաղաքակիրթ» ոստանի մայթերուն վրայ, մաքուր վաստակի մը փնտռտուքով:

Ամէն դի սակարկութիւն, ամէն տեղ վաւաշոտ ու նենգ գըլնորդներ.

Շարունակական փորձեր տեղ մը կոթնելու, հաւատալու եւ հաւատացնելու թէ մարի վաճառորդ չէ: Բայց մինակ հայուհին կ'արծանագրէ հիասթափութիւններ միայն:

Կենդանի վէպը կարծես իր հանգրուանին էր մօտեցեր:

Եւ յանկարծական փղձկումին ընկերացող հեծկլտուքին մէջ հազիւ լսելի խորունկ ու դառն շեշտով մը կ'եզրակացնէր՝

— Ու հիմա հոս եմ, ուրիշ տեղ չկարենալ ըլլալուս ...

Այնքան անիմաստ գտած եմ բարոյախօսութեան չասպետներու փութկոտութիւնը, նման պարագաներու:

Խօսք չունէի աւելցնելիք:

Ինք ալ արդէն ընելիքին մասին բան չէր հարցնէր ինծի...

Պատանեկան յուշերէ հասնող խղճահարութիւն մը կը պարուրէր հոգիս:

Մարդու եւ հայու համար ցաւ մը կը լեցնէր սիրտս . . .

Բառ չունէի . ՝ .

Ու մեկնեցայ հազիւ բարի-գիշերի մաղթանքը շրթներուս, առանց փնտռելու «մաքուր» տան միւս այցելուները:

Բարեկամներս մնացին անհաղորդ մեր տխուր հանդիպումին, մինչեւ այն օրը, երբ բարի Մագթաղենացի մը, Սոբհրիայի ապաքինարանէն դարձին, մեր թաղի Տէր Հօրմէն խնդրեց, հոգեվարք հայուհիի մը հաղորդութեան համար աճապարել...

Այս անգամ, Պերճին տեղ ե՛ս առաջարկեցի մեր խմբակին հետեւիլ ինծի, դէպի աղուոր ու բամբախտ հայուհիին դագաղը եւ քանի մը կայլակի ու ծաղկի թերթումին հետ պատմեցի անոնց մեր «մաքուր» տան այցին պատմութիւնը...

Սակարկողմարդասիրութիւնը կիսատ էր թողուցեր իր գործը: «Քրիստոնեայ» եւ «քաղաքակիրթ» մարդկային ընկերութիւնը ամբողջացուցեր էր զայն...

1945

ԹՈՒՂԹԻ ՊԱՐԿԻ ՄԸ ՎԷՊԸ

Նուէր՝ Հայ Մամիկեեւուց

Ամիսներէ ի վեր չեմ հանդիպիր անոր:

Աւանդական եագվայիճ մէջ, խիտ մազերու խուրձը գանկին փակցուցած, թուխ պառաւ մըն էր ան:

Հանդիպեր էի իրեն փողոցի մը անկիւնը, տարիներ կատաւրած իմ փերեզակային առեւտուրի օրերուս, երբ ես հազիւ սկսած բացօթեայ կրպակիս կահաւորման, ան, բոլորս կանխած աշխատւած օրուան մը տուրքը շալակին, կը վերադառնար կուպրէ այն պողոտայէն, ուրկէ պիտի անցնէին աւելի վերջ, քմայքներու անձնատուր, միսէն յղփացած ու հոգիէն դատարկացած եւայորդիներ:

Իմ պառաւ մամիկս ուրկէ ո՞ւր գտեր էր հացի այս ճամբան:

Պարկը զոր կը կրէր, իր մորթ ու ոսկոր ձեռքերուն մէջ ամուր օղակած, ունէր իր մարմնի ծաւալին գոնէ կրկինը, որուն մէջ ան տեղաւորած էր, աւելածու սիներէ ապահովուած խանութ-գրա սենեակներու աղբը կազմող թուղթի կտորներ:

Հանդիպեր էի, հազուադէպօրէն յամեցած իր այցին սեմէն— սեմ, երբ Ատտիկեան բարբառին համար խաչելութենէն բան մը աւելի եղող յունարէնով. ան կը խնդրէր, խանութի աղբերէն ներս փինտուք մը, հոնկէ վերցնելու համար թուղթի ամէն կտոր, որ կրնար բան մը կշռել:

Հետաքրքրուեր ու խօսեր էի հետը:

Ո՞չ ապաքէն, հացի ճամբու վրայ դրացնութիւն ունէինք:

Հիացեր էի:

Աշխատունակ հայ մամիկը երեւոյթ էր մեր անհարազատ միջավայրէն ներս, ուր այնքան վարժ ու սովոր են ուրիշները, կարիքը կեղծելու եւ ողորմած ութիւնը շահադիտօրէն օգտագործելու մէջ:

Ապրելու կրանիթեայ հաւատքին մէջ աւելի վճռական, եւ իր ժողովուրդին պարտադրուած երկունքներէն կռանուած հայ մամիկս, որոշեր էր կրտսերնելու բեռը թեթեւցնել:

Թղթահաւաք մամիկը իր մեծցի պարկով մէկն էր միայն

այն բազմաթիւ ուրիշներէն, որոնք օր մը, որկորի մտալլկումով փողոց թափեցան։

Ո՛վ չէ հանդիպեր ձեզմէ, այն չքնաղ արեւելապատումին, որ մեր կայաններու պազարն էր գրաւման օրերուն, կամ ո՛վ չէ՞ր ձաւար ծեծող, ժամուն բակէն երեսը խաչակնքող, կամ օտարամուտ ձէսի մը տակ աղօթասաց, հայու աղօթքին թուրքերէն խառնող մեր խորշոմած դէմքերով պառաւները, որոնք յանկարծ իրենց հիւղակներէն դուրս թափած, դարձան սեւ ու ճերմակ շուկայի չքնաղագոյն փերեզակները։

Անկախաբար, անոնց յայտնաբերած գեղջուկ շահադիտութեան հանդէպ զգացած նողկանքէս, չեմ դադրիր հիանալէ ի տես իրենց ապրելու ճիգին, աշխատունակ ոգիին, սքանչելի ձեռներէցութեան։

Փերեզակ, չէրջի եւ նոյնիսկ շահադէտ ու անկուշտ առեւտրական, բայց հայ պառաւն ալ մնաց հպարտ՝ չմուրալու չափ, եւ քանիննե՞ր անոնցմէ, շուկայի հարկադրական դասընթացքէն դարձան ամբողջ բունիկի մը յենարանը։

Չեմ հանդիպիր հիմա, հսկայ պարկին տակ կորսուած հայ պառաւին։

Երանի ան, ա՛լ պէտք չունենար, աղբիւրի սահմանուած երբեմնի թուղթի փնտռտուքին։

Բայց հաւատա՛ անունովդ անծանօթ հայ մամիկ, որ պատկերդ, հիւ՛ցք վազող մտածումներու խթանում մը ունի միշտ, եւ թուղթի պարկիդ պատմութենէն, հոգիէս ներս կը ծնի որդիական իսկ գորով մը, քեզի եւ նմաններուդ հանդէպ, որ ողորմութիւն չի հայցելու չափ աղուոր սոնքն ունեցաք, եւ դէպի աշխատանքը ձեր յայտնաբերած շքեղ ընդառաջումին մէջ գեղեցկօրէն ապացուցանեցիք, թէ հայ առաքինութեանց սուղ աւանդապահն էք եւ պիտի ըլլաք նաեւ աներկբայօրէն՝ փոխանցողը գալիքներուն։

Անգամ մ՛ալ հաստատեցիք, թէ հայը, ճ՛ւ մամիկ, ճ՛ւ պապիկ ե՛ւ ամենայն չափուհասակի, աշխատանքի մէջ միայն գիտէ վսեմ դառնալ, հոգ չէ թէ ան ըլլայ, աղբիւրէն վերցուած թուղթի պարկին բեռնակրութեամբ, կաղամբի տերեւին տուժախով կամ նեխած գուլպային նորոգութեամբ, բայց բաւական է որ մնայ՝
Չմուրալու չափ հպարտ, եւ չաղերսելու չափ Սրմեճական։

1947

(ՎԵՐՋ Ա. ՄԱՍԻ)

Բ. ՄԱՍ

ՆՄԱՆՆԵՐՈՒՍ ՀԵՏ

ԱԼՊՈՄԻՍ ՀԵՏ

(ՏԱՍՆԱՄԵԱԿԻ ՄԸ ԱՌՅԻԿ)

1922 Նոյ 29. Մահիկին սարսափը ծովափին է թափեր անապատի խանձումէն ու եաթաղանի հո նման մազապուր որբաշխարհը։

Դեղին-կանաչ գոյներով համագեստաւորներ կ'երիզեն Մ իջագիւղի քա ափը, ալիւրի պարկերու պէս տեղաւորուելու համար որբերը, տատանող լաստերու վրայ։

Մայրեր, քոյրեր շուարուն ու թախծոտ, կը հարցնեն, կը տարակուսին, նորէն կը հարցնեն, այն օրերուն դեռ հետաքրքրական Ամերիկացիներուն, որոնք, ծովեր անդին տէր պիտի ըլլային իրենց հարազատներուն, «Կանխաւ պատրաստուած Ամերիկեան հաստատութիւններու մէջ»։

Մայրս է հարցնողը մեր զբաղած վարիչին, թէ ո՞ւր կը տանէին մեզ եւ ի՞նչ ընելու, ու կը ստանայ պատասխանը, թէ «դպրոցականները բարձրագոյն վարժարան պիտի յաճախեն, իսկ արհեստաւորները պիտի շարունակեն իրենց արհեստը»։

Եռուզեռին մէջ խանդավառ, կը հաստատեմ հաւաստիքը, համոզելու համար տարակուսող մայրս, որուն թերահաւատութեանը մէջ աւելի ճշմարտութիւն կար քան իմ մակերեսային խանդավառութեանը մէջ։

Երկինք մը մռայլ ու կաթկթուն։ Նոր աւանդապահներու կայանին մէջ որբեր հագուստ կը չորցնեն։ Քալեր են զանազան արուարձաններէ, անծրեւի տակ. խնամատարութեան վերջին խնայողութիւնը...

Գիշեր է։ Աշտանակուած Պոլիսն է փռուած նաւուն ցոլկէն քիչ հեռու։ Տղու հետաքրքրութեանս մէջ մոռցեր եմ մայր, եղբայր, զող-ոստիկան խաղացող ընկերներ. մտերիմ թաղեր, որոնց տան դռներէն ներս, այնքան կծկումներով օրերու հասնող վայրկեաններ ենք անցուցեր պահուտուքի խաղերուն։

Մաքո՞ւր շրջան՝ երբ դեռ յետագայի պարտադրական լարախաղացութիւնը. կամ կենցաղագիտութիւն ըսուած սուտի գերութիւնը չէին խաթարած մեր ուղեղներն ու հոգիները։

Սոյլ մը. մռնչիւնի ուժգնութեամբ, հազիւ ուրուագծուած վիճաբեներուն, փալփլող ոսկեղջիւրին ու կապոյտ Վոսփորի, եւ արդէն քաց ծով կ'ուղղուինք։

Հետզհետէ պահուող լոյսերու մէջ փնտռտուք մը ծանօթ թաղերու: Բաժանումի անդրադարձման առաջին յայտարարն է այս, որուն ւը յաջորդէ թաւխիծը, լռութիւն եւ մեկուսացում հագած, երբ կը մտերմանաս նաւու ցռուկին, ու կը հետեւիս կիսուող աւիքներու կայծկլտուքին կամ յամառօրէն մրցող ջրազգիներու, երբ ա՛լ չես լսեր ճամբորդներու երգն ու պարը, երբ կը զգաս թէ հոգիդ կիսուեցաւ, ու նաւը քեզ պիտի նետէ խորթ, շա՜տ խորթ ափ մը..

Տարտանէլը կ'անցնինք: Ճամբորդներու պատմագիտութիւնը թեւ կ'առնէ մեծ ու պզտիկ ուղեղներէ: Բոլորն ալ բան մը գիտեն այս «Մազէ կամուրջ»ին մասին:

Բիրէա: Վեցերու գնդակահարութեան վայրը որբաշխարհի գիշերուան օթեւանն է, ուր շատեր կը լուսցնեն խարոյկներու շուրջբոլոր:

Բեռնատար նաւ մը, եզան գնացքով, մեզ խոզերու վերածելէ վերջ կը նետէ կղզի մը:

Ֆօրֆու։

Ու կը սկսի տասնամեայ կի մը պատկերներու պատմութիւնը:

1922—1927, որբաշխարհի պատմութիւն: Որբանոց, հոգի եւ ուղեղ որբացնող յարկեր, Վերջին Հօհէնձօլէրնի ամառանոց-պալատի տախտակամածներուն վրայ տարի մը: Կը թերթեմ էջեր: Որբեր՛ բոպիկ, որբեր՝ իրենց լուացքով զբաղ, ուրիշ մը՝ դոյլով կը սպասէ, իր խմբակին մաքարօնին կամ ապուրը ապահովելու:

Հրաշալի պարտէզ- թանգարան մը, Շուքը ինկած անկիւն մը՝ Պայրըն կը խոկայ, իսկ անոր ոտքե, ուն տակ հայ որբեր ծածկոյթնին կը փռեն. գաղթաշխարհի ծանօթ միջատէն ձերբազատուելու ի խնդիր Արեւին ապաւինելով: Ուսանող որբեր, արձաններու շրջափակին մէջ խմբանկար մը ունին: Հոն՝ ուր շատեր թուղթի յանձնեցին բառերու եւ գոյներու վրձնում մը:

Կը դիտեմ ուսուցչական կազմը. Մոռցուած անուններ, դասարանէն՝ արագ ոստումով հացի ճամբան գտած դէմքեր, անէացած հոգիներ: Վերջիններէն է հայերէնի ուսուցիչս, Թէոդիկը, որ դասախօսեց տախտակամածին վրայ ծալլապատիկ նստած աշակերտութեան, տալով աւելի շատ բան, քան ինչ որ տարիներու

ընթացքին տուին անողնայար կամ դիպուածի վարժապետներ...

×

Սիրա, կզգի մը դարձեալ, նոր հանգրուան:

Նոր շէնքեր: Ֆարակուփի, որմնադիրի եւ բեռնակիրի վերածուած ուսանող ու արհեստաւոր որբերու գործը:

Նպարավաճառատուններու աւելցուքովը սնանող որբեր, որոնք իրենց կէս ծանրութեամբ քարեր շա եցին, բլրակներ հարթեցին, Այբուբենի ծանօթութեան մը փոխարէն, ու գացին «Մարդ» ըլլալ նիքօթինի արտերուն մէջ կամ նպարավաճառներու քով որպէս աշկերտ...

Որբեր՝ բոպիկ, գոնջ, աչքի ցաւէ տառապող: Ուսանող որբեր՝ բարայատակին շարուած բարձիկներու վրայ՝ պոռացող վարժապետներու, փսփսացող ուսուցիչներու ունկնդիր...

Օտար մարդասիրութեան ներկայացուցիչներ՝ աժան ժպիտներով եւ միլիոնատէրի կեանքով՝ «նպաստամատոյց», որուն դիւանաթուղթերէն դուրս այնքան «գործ» կայ չ'արձանագրուած, եւ ինչե՞ր կրնային ըսել անոնք, որ դառնութիւնը ունեցան տարիներով ենթարկուելու «բարեսէր»ներու զգացումին, իրենց հարկադրական ու անբնական սնուցումին մէջ, զանազան կէս-կոյսեր, ծախողածներ ու արհեստաւոր քրիստոնեաներ ճարպոտելու համար...

×

Նշխար մարմիններու քանի մը պատկերներ առաջին էջէն՝ կ'ըսեն թէ Աթէնքը կը թերթեմ: Վեց ամիս, վեց բարեկամ, վաթսուն ծանօթ ու արդէն երեք ամիսներու կամուրջ- ուսանողութիւն մը զիս կը փոխանձէ Սելանիկին:

×

Ուսանողութիւն, երիտասարդութիւն: Ահա Սողոսի քաղաքը: Հարուստ հաւաքածոյ մը դպրոցիս անունով: Ընկերներ: Եւ ժպիտ՝ առաջին էջէն: Երջանիկ շրջան...

Սերտարանը։ Գլուխներ հակած, գրիչներու խշրտոցին մէջ կորսուած։ Անդին վէպի սիրահար մը, ափերու մէջ գրկած գլուխով Տէյվիս կը լափէր։ Խումբ մը ուսանողներ դպրոցին մարզարանը կը փորեն, ժամերու պարտք մը վճարելով։ Պոհեմական խմբակ մը եւ համակիրներ Մայիս մէկը կը տօնեն գագաթի մը վրայ։ «Զոր»երու շրջանակին մէջ գինիի գաւաթ պարպելով խորոված֊ին ու երաժշտութեան առընթեր։

Ու կ'երկարի շարքը տողերու չափ խօսուն, կուգան դէմքեր ծերացած առաքեալներու, երիտասարդ անհատականութիւններու. ուսո֊ցիչներու՝ ուսուցումին նուիրուած. «վարժապետ»ներու՝ խոհանոցով զբաղ...

Գիրք, խաղ, ծափ, երգ ու ... աղօթք։ Մարդեր ու մարդուկներ։ Զոյս տարի, քառասուն թերթ եւ վերջակէտ։

×

Տղու հաշիւ տակաւին. փողոցի փորձառութեան պակաս, եւ ահա հատոր մ'ալ Մարսէյլ֊ն Փարիզ երկարած ամիսներու եւ քաղաքներու պատմութեամբ։

Մայթերու եւ մարդերու պատկերներ, որոնք իրենց տիրոջը միայն կը պատմեն Լուվրի սրահներէն մինչեւ եկեղեցիին բակը հասնող ու հատցնող կեանքի մը վիպակը։

×

Այսպէս։ Վէպը՝ մինակ տղու մը տասնամեակին։ Տեսակ մը քաղ՝ կեանքի դպրոցին համար, ու հաշուեյարդարը հինի եւ նորի։

1922 Նոյ. 29 մուտքի թուականն է մինակ մարդու մը կեանքէն ներս, ու անոր տասնամեակին առթիւ, վերյիշումներով տա/ուբեր հոգիս, օրհնութենէ պակաս բան մը ունի տալիք 29 Նոյ. 1922-ը պատրաստողներու հասցէին։

1932

ԵՐԱՆԳԱՊՆԱԿ

ՖԻՔՍ

Արեւելք, Ազգատ Արեւելք. լաւ է ըսել՝ Թուրքիա։

Ցունահայ գաղութին միջնաբերդը. կայաններու երբեմնի ամենէն հրաբխայինն ու հայկականը. հոն ուր դեռ հնգամեակ մը առաջ ագգակիցներ սուսերամարտիկի ճարտարութեամբ կեանքերու հետ են կատակեր ամէն ցօթնեակի տխուր անակնկալ մը հրամցնելով մեր այն օրերու մամուլին։

Խաղաղ է երբեմնի Պրշակաւանը։ Ապրելու եւ հայ ապրելու ճիգը չէզոքացուցած է արկածախնդրական եւ անպատասխանատու ոգին, ուր երբեմն Բազոս կ՛արբենար ուժին ազդեցութեան տակ վերջանալու համար կարմիր կատակով մը՝ մարդիկ կը գոհանան այսօր նարտի չոր ազմուկով։

Կայ եւ հայկական շինիչ խանդավառութիւնը։ Միութիւնները ներկայացում, պարահանդէս, երեկոյթ, մրցում եւլլն. ուր մարդ կը տարուի խորհիլ, թէ այս չէ այն բազմութիւնը որ բրիչի ծայրէն կը բրցնէ իր օրապահիկը եւ հիւղակներու մէջ քարշ կուտայ իր գոյութիւնը։

Յամառ ժողովուրդ ենք, ինչ որ խանդավառութեան հետ կ՛օգնէ մեր տոկալուն, տկարները աւլող սա անողոք օրերուն մանաւանդ։

Կը քալենք արահետներ յիշեցնող փողոցներէ որոնց եզերքին հիւղակ-տուները կիսով թաղուած են հողի մէջ։ Բնակչութիւն մը՝ գունաւոր ու անփոյթ տարազով։ Լաճերու բազմութիւն մը ցեխին ու փոշիին հետ միացած։ Թուրք լեզուն իր գերակայութեան մէջ։ Եւ արդէն ունիք յարաճուն հայ գաղթականները։

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏԱԿԱՆ ԹԱՂՈՒՄ ՄԸ

Ֆրանսան, փարթամ քաղաքապետական պստկներու հանդիսատեսի պատեհութիւնները տուած էր, իսկ աղբատ Ֆիքսը, ականատես ըրաւ զիս քաղաքապետական թաղումին։ Երեւոյթ մը դառն ու հեգ-

նող կարծէք:

Սիրել այնքա՞ն եղբայր, ամուսին կամ հայր ու չի կարենալ թաղել զայն, թողլով որ անտարբեր սրտեր գան եւ ի պաշտօնէ փոխադրեն տունէն գերեզման, նուիրական մեռելը: Դէպի Անդենական, փութացող հօր մը ուղղուած լալահառաչ «Երթաս-բարով»ը, նոր կը լսէի, եւ ցնցող էր տեսնել՝ լացող հոգիներու այս խմբակը, որ անկարող էր եղած վճարելու մեկնողին վերջին ու նուիրական իրաւունքը, եւ հանդուրժեր էր, այդ անփառունակ եւ ցուրտ մեռելաթաղին. Այսպէս, քաղաքապետութիւնը «Բարեացակամութիւն»ն էր ո նեցեր տրամադրելու աղքատիկ մեռելներու դագաղակիր ինքնաշարժը, ուրիշներու կարգին տեղաւորելու համար, որբացած ու աննեցուկ ընտանիքի մը ապաւէնին դագաղը:

Լաց ու կոծ: Տառապանքի մէջ եղբայրացած հոգիներէ մխիթարութիւն: Անոնք լքեցին շարժող ինքնաշարժի հետ զիրար ծեծող դագաղներու աժան փայտին աղմուկը.

Տարին մեռելը բոլորին երթալիք ճամբով, հեռու անոնցմէ, որոնք դեռ ապրելու իրաւունք ունին:

Քաղաքապետական ինքնաշարժը փութկոտ է իր բեռը թեթեւցնելու մէջ ... իսկ հայր մայրերը այնքան արագ կը պտղաբերին եաթաղանէն վերջ փողոցներու սիրունդ հասցնելով:

ՖԱԼԻՐՕ

Հոս կը մոռնանք երէկի մեռելը, ուր կենսալիր ողջեր, մամոնայի երանելի եղբայրացման մէջ թաղել կը ստիպեն մեռելներու հոգը:

Վիլլաներու սիրուն քաղաքամասն է այս, ուր ներդաշնակութիւն կայ մարդոց ու բնութեան գեղեցկութիւններուն միջեւ:

Հոս, ճեմարանէ ներս դպրոցական ընկերներ կը փորձեն ապրիլ մեծ անծանօթին ու իր խորհրդաւոր պատմութիւն-կենսագրութիւնը վերլուծելով Երէկի դասընկեր մը, իրենց կեանքը համեմող երաժշտական երեկոյթի մը չի մոռնար բաժնեկից ընել զիս եւ կիրակիի այցս, ըմբռշխնել կուտայ երկար ատենէ իվեր փնտրուած ճպոտի ու լարի աստուածաշնորհ գործակցութեան սուղ վայելք մը:

Շատ անոյշ մայրամուտի կը թափառինք ծովափը, ընկերոջս

հետ: Ընկերուհիի պակասը, որ այնքան կը շեշտուի այս հեթանոս ծովափին վրայ, կը լրացնեն թաղին հելլէնուհիները իրենց չափչըփումներու անուղղակի ընկերակցութեամբը.

Գեղեցիկ է Ֆալիրօն, Մարսէյլի Boուիճին չափ:

Ինքնաշարժներ զոյգեր կը փութացնեն ծաղարաններու կամ հարուստ ճաշարաններու ճերմակ սեղաններուն: Նուազ բախտաւորներ, զիրար անութած կը քալեն կարմրող արեւին տակ, Յունիսը յիշեցնող տարազներով, որովհետեւ, Ապրիլեան արեւը այս երկնքին տակ աւելի գաղջ է քան Փարիզի Օգոստոսինը:

Կը խօսինք հինէն ու նորէն, շուրջի խենդ անցուդարձերէն, անտարբեր ըլլալու անուղղակի հարկադրանքն ունեցող ընկերոջս հետ:

Կը թողում հարուստներու եւ գեղեցիկներու թաղը, սիրուն Ֆալիրօն, ուր ծերերը կուգան երիտասարդանալու, երիտասարդներ՝ երազն ապրելու: Կը վերադառնամ հոն, ուր մարդիկ, իրենց համակերպումին մէջ, կարծես մոռցեր են նաեւ ձգտումը կեանքի ուրիշ ոլորտներու:

Տպաւորիչ է մուտքը Ֆիքսէն ներս, երբ քառորդ ժամ առաջ հակոտնեայ աշխարհ մը կար առջեւս:

Իսկ երէկի մեռե՞լը, աղքատին թաղո՞ւմը... բաղդատութեան եզր չկայ: Պիտի ըլլան ե՛ւ աղքատ մեռելներ, քաղաքապետութեան կողմէ հոգացուած թաղումներով ե՛ւ պիտի ըլլան հարուստ մեռելներ, մոմ, փայտ ու կրանիթ սպառելու համար:

Ո՞վ է ըսեր թէ յաւիտենական անէացումին մէջ դասակարգը հարց ըլլալէ կը դադրի:

ՁԱՓՓՈՆ

Աթէնքի ովասիսը: Մերկ քաղաքի խանձող արեւը չէզոքացնող այս օհնութիւնը կալնելի չէ այլ ծեւ որակել:

Կայանի հեղձուցիչ օդը կը ստիպէ երբեմն թափառելու, Անծանօթ Զրնուորի հրապարակէն մինչեւ ազգային մարզարանը երկարող կանաչի տարածութիւնը, ուր ներդաշնակութիւն կայ մարմարէն մինչեւ սօսափն ու ճպոտը:

Հոն է համանուն ծաղարանը իր շարժապատկերներովն ու նուագախումբովը. ուր վարպետի մը աղեղը, վճարովի եւ անվճար հիացողներու բազմութիւն մր ունի իր շուրջ ամէն գիշեր: Անոր կից է հանրային պարտէզը, հարուստ՝ դայլայլիկով ու սոսափով, ուր միշտ կան առանձնացած զոյգեր, սիրոյ մարզանքով զբաղ..

Ամէն քաղաքի գիշերը գեղեցիկ է, բայց կարծէք պէտք է շեշտել այս պարագան ութէնքի համար:

Վիպականերու լուռ վկայ, հասարակաց պարտէզի նստարանները էն եւ ծառերէն քիչ վար կը մնայ Ա.թենացիին թերեւս ամենէն ժողովրդական վայրը բացօթեայ «Ովասիս»ը: Հոս, ժամացոյցը ոչ վերացում ոչ ալ խորք ունի. բայց համեղ է ու հարուստ իր տեսակին մէջ: Այստեղ կարելի է մոռնալ կեանքի տաղտուկը: Ծաւիե՜ր, ծաւիե՜ր, խելացնոր, կրքոտ, պահանջկոտ, երգողներու, հոպիտնեերու, պարողներու եւ նուագածուներու համար կրկնութիւն պարտադրող: Վերջապէս մոռնա՜լ ամէն մտահոգութիւն ու հեգնետագնապն ալ, յոռետեսութիւնն ալ:

Միշտ եռուզեռ ու ծափեր կէս գիշերէն վերջն իսկ: Երջանիկ բոյներ խմբակներ կազմած, չարանալու փութկոտ զոյգեր, օձերէ աւելի ուրախ լուանակ գիշերնեի ու գեղեցկութեանը համար. սակաւաթիւ ծերեր իրենցինը վայելելու ներքին խնդութեամբ կը քալեն, հասած հարազատներու անութէն կախ:

Գիշեր է: Բարեկամը ամօթխածութեան եւ անպատկառութեան հաւասարապէս: Փարիզ-Ա.թէնք, բարքերն ու երեւոյթները նոյնն են առաւել կամ նուազ համեմատութեամբ: Մուրացիկները՝ որոնք մութէն կ'օգտուին մուրալու համար, այն սխալ հաշուըւած ակնկալութեամբ, թէ վայելքին մէջ կակուղցած սրտեր աւելի լիաբուռն պիտի ըլլային: Ձածիլուած դէմքեր, նստարաններու վրայ երկարած, ուրիշներ՝ մտամոլոր, թափառուն, «Տառապեալ» քոյրեր գործի վրայ հոն՝ ուր տրամադրութիւն կայ մոռնալու կամ թաղելու:

Կը լռեն ծափերը եւ կը սկսի խառնուած մարմիններու աւելի

փախուստ բան քալուածքը: Չգիտեմ ինչո՞ւ, մարդիկ այսքան փութ կոտ են «դուրս գալու» իրենց սիրած՝ ու «ներսը» ըլլալու համար այնքան սուղ վճարած հաւաքավայրէն: Ուրիշ երկնքի տակ սովորած անքնութիւնս կ՝արտօնէ ինծ հրապարակը դատարկողներուն վերջիններէն ըլլալ, երբ ալ լռած են լարն ու խեղդ սաքսօֆօնը եւ աճապարող շուքեր ը հատած:

Լուսնակ գիշեր է, օրուան պէս լոյս: Մինակ կամ ընկերովի կ՝իջնեմ բազմերանգ գաղթա այ անը, ծափերն ականջնիս, պատկերները աչքիս առջեւ: Մտածումիս թելը կերթայ եկեղեցի-դպրո, ցին բակը, ուր երէկ վկայական առին եւ դեռ պիտի առնեն բազմաթիւ ներկարար հայորդիներ Ինչքան բազմերանգ է գոյո-թիւնը պտտցնելու մարտնջու ը: Կ՝անդրադառնամ նորէն մեր օրերու դըպրոցականներուն անբացատրելի զգացումով մը եւ կը կարծեմ թէ ուսանելու ի գին եղած այս զոհողութեանց փոխարինութիւնը դեռ շատ պիտի յամենայ, ու դեռ շատեր պիտի մտերմանան բրիչին, մուրճին եւ ներկարարի սնտուկին, «Ով ասիա-ի ծափերով ու բաժակներով հեգնուած իրենց «ութիւն»ներու մտերմութենէն վերջ:

1932

ՀԱՄԱՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ՄՐՑՈՒՄՆԵՐԸ

Այս տարի ալ Պալբաններու երիտասարդութիւնը կրկէս ի-ջաւ, երբեմնի դասական ու հեթանոս եւ միշտ սիրուն Աթէնքի հրաշալիքներէն եղող մարմարեայ Ամփիթատրոն Մարզարանին մէջ, Ողիմպեան խաղերու ոգեկոչումը ընելու:

Պալբաններու պատմութիւնը որքա՞ն խորթ է մեր տեսած պատկերին: Պատմականօրէն հրաբխային այս թերակղզին, որուն ժողովուրդները հակամարտ զգացումներու եւ բաղխումներու դա-րաւոր պատմութիւն մ'ունին, ի մի կուգան յաղթանակի մը ի խընդիր, մաքուր մրցակցութեան ոգիով:

Անտարակոյս, ամէն պարտութենէ կամ յաղթանակէ վերջ, շնչատ թոքերու, դողացող դնդերներու ծեռքի սեղմումները կամ ժպիտները աւելի անկեղծ են, կանանչ սեղաններու մտերմութենէն: Մարզարանը տուաւ իտէալօրէն մրցելու ջերմ ու խանդավառ պատ-կերը:

Պալբաններու Ֆիզիքական փառքը եղող ընտրուած երիտա-սարդութիւնն է ահա, մարմար սանդուխներու տակ տողանցողը: Բայց ի՞նչ հակադրութիւն մարմարներէն ներս եւ դուրս: Խանու-թի մը պատէն նկար մը, ուր Կրետացի մը Պուլկար զինուորը կը յօշոտէ, մինչ հոս, Պուլկար ախոյեան մը կը ծափեն յիսուն հազար Ցոյներ: Ուրիշ կրպակի մը դրան՝ Իզմիրը հրոյ ճարակ եւ Թուրք հորդաներ կը խոխոջեն խուճապահար քրիստոնեաները: Հոս, Թուրք ազգային խումբի դրօշակակիրը շփացած Մահիկը կը խո-նարհեցնէ երբ ծովային նուագախումբը Հելլէն Ազգ. քայլերգը կը հնչեցնէ: Անդին, Մարաթօնի Ռումանացի յաղթականը կ'ողջագու-րուի իր Հելլէն մրցակիցին հետ: Վազքի մը վերջաւորութեան, ար-տայայտիչ ժպիտով մը ծեռք կ'երկարէ Թուրք մարզիկը, իր ախո-յեան հելլէնին, եւ այսպէս հաւասարօրէն «Փառք Պարտուածներին» եւ յաղթականներուն:

Պատմական օր իսկապէս Աթէնքի համար, ամէն տեսակէ-տով: Նուաճումներ՝ Ֆիզիքական ու հոգեկան: Եղբայրակցութեան նախակարապետ երեւոյթ՝ պատուաբեր մրցակցութեան մը հրա-էէրովը ստեղծուած:

Եւ խորհիլ, որ երէկ, ասոնց նման երիտասարդներ իրարու գանկ փշրեցին կամ աղիքներ թափեցին, հարկադրաբար անասլով կապար արծակելու կամ սուին մխելու հրամանին: Այսպէս էին ուզած «վերէն» այն սակաւաթիւները, որոնք ամբոխին մէջ մարդկութիւնը արհամարեցին, ու մինչեւ այսօր, զգաստութենէ հեռու կը թուին ըլլալ, նոյնիսկ ի լուր երեսուն միլիոն զոհերու ցասմնալից ու արդարագոյն պահանջին:

Ինչ մ'ալ հայկականութիւն այս առթիւ: Մարզահանդէսէն վերջ, ոչ չափազանց՝ այլ չափահաս որբ մ'է իօսակիցս.— «Անանկ կատղեցայ որ թրքական դրօշակը տեսնալուս...»

Իսկապէս, շատ դառն է անյիշաչարութեան փորձը. կարծէք մարդկային ըլլալէ շա՞տ վեր բան մը: Ինչպէ՞ս մոռնալ դառն մարտիրոսագրութեան մը պատմութիւնը եւ ներել մանաւանդ, երբ այսօրուան մեր արգահատելի հանգամանքին մէջ, Մ'ահիկը կուրծքին հանդէս կուգայ մեզ չորս հովերուն տուած թշնամիին,. այն որ համաթրքական ողիմպիականին, տասնամեակ մ'առաջ յաղթանակի դափնիին այնքա՞ն խորթ էր: Երէկուան աշկերտը մոռցաւ իր վարպետը, երբ համաշխարհային ողիմպիականին Սթօքհօլմի մէջ, հայն էր ներկայացուցեր՝ իր դէմ այնքան անգամներ ճխիաս յայտարարած Թուրքիան:

Բա՞ն մը կայ փոխուած արդեօք, թէ բաներ կան փոխուելիք:

Հայ տղու մը հարցումն է այս:

1932

ԱՅՑԵԼՈՒՆ

Բիրէյի մամուլին ներկայացուցիչն է գրասենեակի ամենօրեայ այցելուն: Խմբագիր մը՝ որ վարիչն է միանգամայն, քանի մը տասնեակ տարիներէ ի վեր ժլատ հաստարակութեան մը ողորմած ընթերցասիրութեամբ ապրող թերթի մը: Խմբագիր մը՝ որ սիկաւրէթի կամ սուրճի ակնկալութեամբ՝ բակաթոռին վրայ է երկարած, եւ որ առանց բան մը ըսել ուզելու այնքան շատ կը խօսի:

Ինքն է, ծանօթ խմբագիրը: Գլխարկ մը՝ պատմական արժէքով, որուն մէջ թաղուած գանկին պատկերը դեռ հանելուկ մըներ, հակառակ մեր ամիսներու մտերմութեան: Սուղ գաւազան մը, ըստ երեւոյթին հօրենական ժառանգ, զոր կը ճօճէ ամառ գիշերները ընկերուհի փնտռող Աթենացի երիտասարդներու ճկունութեամբ:

Բարակ ձնօտներով բժիշկներու բթին վայել ակնոց մը, որուն ապակիին տակ բիբերու ուղղութիւնը դժուար է որոշել: Մուտքը, իր համարձակութեանը մէջ շփոթեցնել կուտայ զինք, Նիւ Եորքի համար առաջին կարգի տոմսակ ուզող յաճախորդի մը հետ:

Նորեկի մը համար աւելի պարտադրական՝ յարգալիր վերաբերումիս մէջ, ես զիս մինակ կը զգամ, երբ կը նկատեմ որ աշխատակիցներս, աչքի տակէ այցելուն որոշելէ վերջ, զբաղ մարդու անտարբերութիւնը կը ձեւացնեն:

Հազիւ սեմէն դուրս՝ պաշտօնակից մըն է ականջիս փսփսացողը, սիկարին տուփը ցոյց տալով.— «Մէկով ալ չգոհացար, պարպեց տուփս». եւ շարքը գիտով լեցուն որակումներու . . .

Ճաղաքը, մերինին պէս գրասենեակներ շատ կը համբէ, ուր ով գիտէ քանի՞ տուփեր կը պարպուին, մինչեւ որ փեղկերուն արգելքը, մարդուկին «այցելութիւն»ները վաղուան յետաձգէ . . .

×

Մակաբո՞յծ մարդկութիւն.

— Ես, դուն, բոլորս. կը ծծենք, կ'իւրացնենք, մին օրինական կամ ապօրինի խաբէութեան մէջ վարպետ, միւսը քծնող կամ

հոգին ծախած, ուրիշներ արկածախնդրականօրէն, միլիոններու ե-
տեւէ կապարին ու կեանքին կատակը փորձելով, տկարներ՝ միս ու
ժպիտ ծախելով, մինչ ուրիշներ՝ գանափոխութիւններ փորձելով,
մոռնալով ակզբունք ու անցեալ, արժանիք ու առաքինութիւն.

Եւ այս բոլորը՝ հացի՞ համար . . .

Հացի՞ պատմութիւն, ամէն օր, ամէն տեղ:

Կեանք մր արծակունակ. որուն մէջ տկար փայլ մը ունի հազուագիւտ փոքրամասնութիւն մը՝ հացէն վեր մնալու իր յամառող առաքինութեամբը:

1932

ՊԱՆԴՈԿԱՊԵՏՆ

Մարսէյլ: «Կապոյտ երկնակամարով առատ արեւով» բացառութիւն քաղաքներէն մին, յաճախ մռայլ ու ցած երկինք մը շալկած, բազմերանգ, հեթանոս ու՝ կլանող Ֆրանսայի հարաւի դուռը:

Շատերու պէս, «Սեւ Սենեակ» որակուած խուց մը վարձելու հարկադրանքը դէմ յանդիման կը բերէ զիս հայ պանդոկապետի մը:

Խարտեաշներու երկրին մէջ օտարական մ'ըլլալը շուտով յայտնի ընող հայ մը, թաւ յօնքերու տակ մութ աչքերով, մտուտ քիթ մը անհամեմատօրէն ցցուն, հաստաշուրթն բերնի մը վրայ:

Նորեկի հետաքրքրութիւն: Փոխադարձ լուսաբանութիւններ, եւ արդէն հին ու նոր Սելանիկցիներ ենք:

Սրճագործներու աբխարհէն, ծննդավայր՝ Քէմախ.

Ծունաստան, Սելանիկէն Բիրէա իր յաջողած արհեստակիցներու փորձը ըրած, բայց իզուր, երբ օր մ'ալ, բարեկամներ դրամ դիզելու հրաւէր կ'ուղղեն Մարսէյլէն: Ընկերութիւն: Խանութ: Մամոնային հետ մտերմութեան ճամբան հարթուած:

Տառացիօրէն տգէտ, բայց լռելու չափ համեստ երբ կարծիք չունի:

Ֆրանսական մայթերու վրայ շուկան սերտած գործի ընկերը, օր մըն ալ, խանութի փեղկերուն հետ կը փակէ նաեւ ճերմակկապոյտ դրամաթուղթերու՝ գզրոցէն ներս վազող ճամբան:

Արտօնութիւն աշխատանքի նախարարութենէն: Գործարանի ճամբան, հացի ճամբան, ուր այնքան գնահատուած է հայ բազուկն ու հաւատարմութիւնը:

Բայց դրամ պէտք է շինել: Այլապէս ինչո՞ւ լքել աղքատ Ծունաստանը: Ունի նաեւ կողակից մը: Ֆրանսան, տասը միլիոնի շուկայ իջած աշխատաւորուհիներու բանակ մը ունի: Իսկ Եւրոպայի մէջ, կինը շարժուն, կենդանի եւ սուղ դրամագլուխ է, բախտաւորուած՝ բնութենէն եւ քաներորդ դարէն մանաւանդ...

Տարիներ կ'անցնին. Մին ծխնելոյզներու շուքին տակ, միւսը՝ բառայարկ պանդոկի մը պատասխանատու՝ կ'իրականացնեն

Փրանսական ափերու համար ծրագրուած երազը։

Երեսուն եւ եօթը սեռեակ։ Միջին հաշիւ՝ գիշերը հինգ Փրանսական Ֆրանք. Եւ պանդոկին ամառան մը մուտքին երկու հինգերորդը կ՝երթայ արծանագրուիլ դրամատան տոմարներուն մէջ։ Շատ համեստ լեզուի ծանօթութենէս կ՝օգտուին արծանագրութեանց համար, ու կը զարմանամ, երբ իրազեկի հանգամանքով իսկ ունկնդիր կ՝ըլլամ տագնապէն գանգատող լալկան արտայայտութեանց։

Աղմկայոյզ առաջնորդի մը եւ սնանկ պղքատախնամին ժամուն բակը սպասող բազմութեան համար խումբ մը կը հանգանակէ, կը մուրայ, կը հանդիպին պանդոկապետիս, երբ վերջինը սեղան է նստած, խորոված֊ի, գինիի եւ անուշեղէնի առջեւ։

«Ոչ մէկ սանթիմ» ու կ՝աւելցնէ տագնապի յանկերգը առանց շիկնելու, խորոված֊ի եւ գինիի կարմիրէն, որոնք լուռ հարց կ՝ուղղեն կարծես, սկզբունքով տագնապէն ազդուած մարդուկին ցամաք խղճին։

Շուկայէն մինչեւ գունաւոր լապտերներու մեղկութեան մէջ յղբացածներու համար կենցաղագիտական պահանջ մը եղաւ տագնապի լալկանութիւնը, եւ աններելի կերպով գանգատի բառեր կը հոլովեն անոնք, որոնց նորը հինէն տարբերութիւն չտեսաւ, մինչ տագնապէն հիւծողը կը մնայ լուռ փիլիսոփայող, կամ ընդվզումի պոռթկումին մէջ ծայրայեղ։

Պանդոկապետս, իր մտայնութեամբն ու կեցուածքովը ներկայացուցիչն է առաջին դասակարգին, որ հեռու է բաժնելու, օրէ օր բազմացող տուայտանքը զրկուածներուն, որոնք օր մը պիտի պարտադրեն ապահովաբար, որեւէ շապիկի տակ՝ կիսել կեանքի լեղին։

Պանդոկապետս տիպարն է շփացած երկինքներու տակ ապրող մեծ յաւիտենական չտեսներուն, որոնք ոչ կ՝ապրին, ոչ ալ կ՝ապրեցնեն եւ որոնց հոգեկան բաւարարութիւնը կը կայանայ մետաղի եւ թուղթի դէզերու ռեփականացումին մէջ միայն, կեանք մը, նիւթի ցամաք կուտակումին ի սպաս, ապագային, մոռցուած դիակի մը միլիոններու կտակը փողահարել տալու համար, զառամածի մը կամ ուծացածի մը փնտռտուքին ի խնդիր։

Ուղեղէն ու հոգիէն սնանկ պանդոկապետիս համար բնութիւնն ալ անէծք ունէր։

Նարօտի պատմութիւն հայկական ողջակիզումի օրերէն՝ բայց պանդոկապետս անժառանգ պիտի մեռնի...

1932

ԴԷՄ ԴԻՄԱՑ

ՌՈՒՍ ԿԻՆԸ

Մուշտակի մէջ կիսածածկ գլուխներով Փիրէա իջնող սա. կաւաթիւ աշխատաւորուհիներէն մին է երբեմնի Խարիլաոսցիին դրացի ռուս տիկինը:

Անցեալ ազնուականութեան մը յայտնաբերումը՝ արտայայտութեան ամէն ձեւի մէջ: Դեղնորակ ճերմակով եւ խորշոմով դէմք մը,վկաններ՝որոնք կէս դարու կեանքի մը վէպը վերագրեն իրեն: Կապոյտ աչքեր, պա՞ղ աչքեր, որոնք, բանտարկեալին՝ վանդակապատ լուսամուտէն երկնակամարն ի վեր ուղղած հայեացքին պէս, կառաշարի պատուհանին տակ փոուող ծովու կապոյտին ու փախչող տուներուն է յառած, աչքեր՝ որոնց մէջ կը փորձեմ կարդալ խոկում եւ սպառում, աւաղում եւ համակերպում:

«Տեղ մը տեսած եմ» ի դիմագծեր կը փնտռեմ մինչ ան հետաքրքրութեանը մէջ աւելի ժուժկալ է:

Դիպուածը կ'արտօնէ մեզ հին դրացիներ գտնել իրարու մէջ

Կտյարանն ենք Շուկայի մարդոց հրմշտուքը ոտքի կը թողու տիկինը: Աժան քաղաքավարութիւն մը՝ եւ արդէն փոխանակած ենք մեր տեղերը: Շնորհակալութեան հետ հարցում մը թէ, Սելանիկ, ուսանող չէի՞: Կը պատասխանեմ:

Խարիլաոսի ճերմակ, քաղաքավար ու կոկիկ մարդոց գաղթականէն է տիկինը, երաժշտութեամբ հարուստ եւ լուռ եկեղեցւոյ երկրպագուներէն: Կը յիշէ գոլէճի սրահը՝ հայկական «վեցեակ»ի երաժշտական համեստ յայտագրերուն ունկնդիրի հանգամանքով. փոխադարձ հիացումով կը յիշեմ ռուսական երգչախումբի համերգները, եզական համեմները, գիշերօթիկ ուսանողներուս վանականի կիրակիներուն...

Եւ այսպէս, հարցումներ, պատասխաններ, Սելանիկի ընտրեալ քաղաքի գեղարուեստական օրհնութիւնը եղող երգչախումբին եւ երգն ու երգելը սիրող հայ ուսանողութեան «Վեցեակ»ին շուրջ.

Ծրուեր են մեզի պէս, մեր աստանդական բախտակիցներուն, Բազմութիւնը՝ ճակատագրով եղբայրացածներու, որոնք մեզ նման հարկադրանքն ունին ամէն երկնքի տակ մարդու եւ քաղաքացիի իրաւունք մուրալու, անկարեկիր հզօրներու պղատոնական բարեացակամութեններէն...

Երաժշտութեան միջնորդութեամբ իրարու հանդիպած խաւրիլաօսցի ծանօթներ ենք հիմա, եւ հոն անտեսուած բարեւը չենք խնայեր, դէմքեր թեթուեցնող գործի ցուրտ առաւօտներու աճապարանքին մէջ իսկ:

ՌՈՒՍ ՔԱՇԱՆԱՆ

Կառաշարի նստարաններուն վրայ դէմ դէմի ենք Ռուս քահանայի մը հետ, որուն կը հանդիպիմ երբեմն երեկոյները, գործատեղիէն տուն՝ փութկոտ խուսափումիս:

Կը սիրեմ այս ժողովուրդը, այնքան սպիտակ ու կենցաղագէտ, գաղթական մեզի պէս. բայց ամէն երկնքի տակ փնտռուած տարը, տալով աղուոր պատկերներ՝ եւ վերապահելով ցուցադրութիւնը աղտոտ լաթերու:

Փառաւոր ու մաքուր մարդ մը, ճարպիկ զանգուածին մէջ շատ նման մեր եպիսկոպոսներուն, որուն ալեհեր մօրուքին ու երկնագոյն աչքերուր մէջ, անբասիր հայ կղերականի մը՝ քնարաբոյր Դուրեանի պատկերը կը փորձեմ յիշել:

Աչքերուս հետ ուղեղս ալ կը կեդրոնանայ ոսկեայ լանջախաչին վրայ, որուն մետաղը միշտ փայլուն է կակուղ ափերու շփումէն: Այս քառանկիւն ու քառաթեւ խորհրդանիշը կը նետէ զիս հարց-պատասխաններու գիրկը: Տարակոյսի ենթարկուած հաւատալիքներ կուգան բացատրուիլ կամ կնճռոտիլ դէմի մօրուսաւորով: Մեզմէ ո՞վ արդեօք կը շփոթէ ճշմարտութիւնը, կառչի՞լ մեր տարակոյսին որ անկեղծ է եւ պրպտող, թէ հաւատալ այս միջնորդներուն, որոնք կը փորձեն թարգմանն ըլլալ սիրուն աւանդավէպի մը եւ զարերու մարդկային կեանքովը աղերմբռնելի ըլլալը հաստատուած գերմարդօրէն առաքինի սկզբունքներու:

Սքեմաւորները՝ որոնք մայթերու գայթակղութիւնը կ'ունենան, վանք-ապաստանարաններու բնակիչները, Սարդանաբաղեան

գիշերներ կը սարքեն, ուր մեղեդին կը լռէ, պարուհիին կշռոյթը ապահովող երգի եւ ծափումի մէջ, յորդող բաժակներու առընթեր կամ ուրիշներ անոնցմէ, որոնք գոց ըրած սկզբունք ու վարդապետութիւն կը վաճառեն, դպրոց-ապաստանարաններէ նե՛ս...

Կը դիտեմ լանջախաչը ափլն մէջ բռնող համակրելի ծերուկը, որ վազող անիւներու քնաբեր օրօրումին մէջ մտերմացեր է արդէն Մորփէոսին հետ:

Կայարան հասած ըլլալու ուժեղ ցնցումը, մրափէն կարմրած ճանապարհակցիս աչքերը բանալ կուտայ: Կը խոնուինք դուռը: Ինչ յետոյ ցրուած է արդէն սանդուղներէն վեր վազող բազմութիւնը:

Մտածումներուս եզրակացութիւնը հարցում մը կըլլայ, թէ որո՞ւ պէտք է վերագրել ճշմարտութիւնը խեղաթիւրողի մեղադրանքը . . .

1933

ԴՐԱՑՈՒՀԻՍ

Խուլ եւ համր հայուհի մըն է մեր դռկիցը:

Զափահաս որբուհի մը, մայր ըլլալու օրհնութիւն-երազէն ընդմիշտ հեռու, օտար թէ ազգային «բարեսիրական» կազմակերպութեանց հոգածութենէն անտեսուած:

Ապաւինած՝ արեւէն թրծուած հաստ միսի խաւերու, կ'երթայ՝ «փափկասուն» տիկիններու խոհանոցներէն, լուացարաններէն ներս մետաղ փայլեցնելու, օճառ փրփրցնելու:

Կը գնահատեն անոր աժան բազուկը, որ յամառ է եւ զորաւն, որ հաւատարմօրէն կ'արդարացնէ թերացումը, եղունգները փայլեցնելով զբաղ տիրուհիներուն, երբ կը վճարեն իր հացին գինը:

Կ'այցելէ դրացիներու՝ երբ քերթելիք տախտակած կամ ամբարուած լուացք չկայ «անվարժ» տանտիկիններու սեմերէն ներս, հետեւելու համար՝ իր շուրջը յաճախ իրեն չափ անիմաստօրէն շրթունք շարժող եւ ոչ-համրերու սիրական ժամանցը եղող բան ու բամբ-ասացութեան:

Գաղթաշխարհի տնակներու թաղանդ-պատերէն զիշերն ալ կ'ունկնդրենք՝ իր զառանցանքներուն անասնային պոռչտուքը: Զայներ անբանաչին, ապուշ, ողբերգական: Զայներ՝ որոնք ոչինչ կ'ըսեն: Զայներ՝ որոնք գուցէ բան մը ըսել կ'ուզեն:

Ապրելու բազմաթիւ շնորհներէ զրկուած ու տեսակ մը անբանացումի ենթարկուած այս դժբախտը կը «պատմէ» երբեմն:

Կը յիշէ պատանեկան օրերը, մանկապարտէզի սեղանները, կը ապացուցանէ իր նախակրթութիւնը ժամացոյցի ծանօթութեամբը, եւ ահա պատմութիւնը հայակուլ եղեռնին, երբ գոմին ու մարագին, այգիին ու եկեղեցւոյ ճամբուն միայն ծանօթ հայուհիներ տեսան խողխողումի եւ լկումի ճամբուն վրայ, միլիոնի մը մահացումը: Այդ ողջակիզումին թոզած կիսակործան մնացորդներէն մին է, անանող գոյութիւն մը, անբանային գոյութիւն մը քարշ տալու դատապարտուած այս դժբախտը:

Կը խնդանք, երբ բան մը հասկցնելու շարժումին ակամայօրէն կ'ընկերացնէ ճիչ մը, որ կաղապար չունի, ո՛չ ծայնանիշի, ոչ ալ գիրի աշխարհին մէջ: Զայն մը միայն՝ որ կը յայտնէ բան մը

ըսել փորձողի ներկայութիւնը: Ակռաներու փակչող քանի մը լորձ-նուտ թոթովումներ, եւ ահա ամբողջ լեզուն,— լեզուն՝ որ արտա-սանող շրթներէ ի՞նչ սնանկութիւններ՝ բայց եւ ի՞նչ պատգամ-ներ կ'արտաբերէ:

Տխուր է պատկերը երբ կը զգայ թէ չէ հասկցուած։ Ծու-սահատութիւն մը՝ որ կը լռէ, պահը՝ երբ կը գիտակցի թէ իր նը-մաններուն հետ հաղորդուելու միջոցներէն շատ բան է գողցուեր իրմէ։ Աններելի բայց ակամայ խնդուք եւ գութ ստեղծող դրացու-հիս մէկն է այն բազմութենէն, որ արդարօրէն անէծք ունի մարդ-կութեան հասցէին:

Իր ապուշ կանչերով, պատմուածքի մը որթատունկէն կախ-ւած արդարութեան զանգակն է, որ կը յիշեցնէ երեւոյթներէն ան-դին տեսնող հոգիներու՝ գոյութիւնը զանգուածի մը, որ ամենէն անիրաւուածն է, մինչ գողոնը կ'ըմբոշխուի քաղաքակրթու-թեան դիմակաւորումով ու քաղաքականութեան արդարացումով:

Դրացուհիս վկան է, «կանանչ սեղանները»ու փտած ու դաշ-նակցած մեծ ոճիրին, երբ իրեն սեռակիցները բռնադատուեցան վը-րանաբնակ դառնալ, հարէմներու կեանք բաժնել ու խառնածիններ տալ յաւիտենական ծրիակեր Ասիացիին, կամ, այսպէս կիսակոր-ծան, ջրոտ ուղեղներով, քամակաւոր ողնայարով, խուլ ականջնե-րով, համր շրթներով, կուրացած աչքերով դառնալ չակերտաւոր մարդասիրութեան մը ակամայ նպաստընկալները:

Խուլ եւ համր դրացուհիս, իր անբանային ծայներուն մէջ այնքան շա՜տ բան մտածել կուտայ ինծի . . . :

1933

ՄՈՒՐԱՑԻԿՆԵՐ

Անկոչ ու դժբախտ հիւրերը մեր օրերուն։

Այցելուները ամէն խանութէ ներս, արտայայտութեամբ այլազան, ցաւի տեսակով հարուստ, երեւոյթով տխուր:

Դուռը կը սկսին ափ առնել՝ գրասենեակի փեղկերը հազիւ վերցուած, եւ կը յամառին մինչեւ լոյսի վերջին ցոլքը:

Փիրէյան, այս այցելուներու մէջ ոմոշ թիւ մը կը համրէ հաշիամոլներէն, իրենց կէս անբանացումին մէջ այնքան համարձակ, որոնց խնդրանքը. զգալիօրէն անպատկառ շեշտ մը ունի, ողորմածութիւնը պարտադրող կարծես:

Մուրացիկներու ամենէն անտանելի դասակարգը կը թուին ըլլալ ասոնք, որոնք գիտեն դէն շպրդել կամ հեգնել այն ծեռքը, որ տրախմիի տեղ տասնոց է համրած ափերնուն մէջ։

Ազնիւ զգացումներու հետ քիչ աղերս ունին այս պատասխանատու դժբախտները, որոնց մեղքը, արդարօրէն ուրիշներ չեն քաւէր:

×

Մուրացիկներ: Մեր օրերու բազմապատկուող զանգուած:

Ծերերու բազմութիւնն է մուրացիկներու ամէն տպաւորիչ խումբը. ծերեր՝ որոնք վազող քաղաքակրթութեան թոհուբոհին մէջ մոռցուածներ եղան, որոնց կեանքը, մերինին պէս ներկայով չէ շինուած միայն, որոնք երէկը ունին այսօրուան հետ բաղդատելու, որոնք աւելոր են եւ տոկալու անկար՝ փոթորիկներու ամենէն անողոքին որ մեր դարուն է: Եւ այս ծերերը վերջապէս, որոնք անէծք ունին այսօր կեանքին ու մարդկութեան հասցէին, անէծք մը անզօր ու անլուր, որ չի կրնար ընդվզիլ ու հրդեհել երիտասարդ պոռթկումներու պէս, այլ լուռ է ու պարփակուած, ճաղատ գանկէ մը եւ պարպուած կուրծքէ մը ներս:

Տխուր է երբ չես գոհացնէր դողացող ափը- իսկ կեանքը, դժբախտաբար, շատերու պարտադրած է՝ աղերսող ամէն հոգիի եկած ճամբան ցոյց տալ:

Պարկեշտ մուրացիկներ են ծերերը։ Դրան մը ճոնչիւնը՝ որ կը յամենայ ամբողջովին բացուելու, ծնօտ մը կ'երկարի ուր ցանցառ ատամնաշարէն բառեր կը թոթովեն, կը փսփսան։ Մաշած է ամէն ինչ։ Ծերութի՞ւն, երբ կեանքը կը վերածուի հիւանդ հեւքի մը։ Ծերե՞ր, որոնք դժբախտ յուղարկաւորներու կամ արհամարհուած ծնողքներու վէպը ունին շրթներնուն։

Ու այնքան դժուար է քաղաքապետարանին ճամբան ցոյց տալ այս ծերերուն, իրենց երկարած ափերուն իբր պատասխան։

×

Մուրացիկներ տակաւին։

Տպաւորիչ ըլլալու ճիգը մանագիտօրէն սերտած Հոմերական մուրացիկներ՝ կառաշարէն ներս։ Մին ուղերձ մ'ունի Գալիլեցի աղուոր երիտասարդին ծննդեան տարելիցին առթիւ. միւսը, մկրտութեան խորհուրդը հանգերու մէջ է ամփոփած, երրորդ մը կը պատմէ Իզմիրի աղէտը երբ որբ է մնացեր, ու բոլորը ընկերացած՝ ճարտարօրէն կեղծուած յուզումի մը։ Անոնց հաւաքած մետաղի աղմուկին մէջ տոմսակավաճառը ի զուր տոմսակ կը հարցնէ։ Եւ ցոյց տրուած բարեացակամութենէն շփացած՝ ժպիտով կը պատասխանեն.— «չունինք»։

Շուկայիկ մուրացկաններ են ասոնք, որոնց մէջ կարելի է հանդիպիլ՝ թութակի պէս պատրաստուած պատանիներէ մինչեւ կթոտ սրունքներու։

×

Մուրացիկներ տակաւին, ծանօթ բազմութեան ազնուական դասակարգը, ապաւինած հագագին, լարաւոր գործիքի մը կամ ծայնագրին։ Անփոփոխ յայտագիրը, պատրաստուած՝ փողոցի երա ժշտութենէն, եւ ահա խմբակը կոկիկ մարդոց, ճաշարաններու առջեւէն, առանց դադար տալու կամայ ակամայ ունկնդիրներու։ Ջութակը անութած ճաղատ գլուխ մը հոս, հոն՝ ընկերակցութիւն մանտօլինի եւ կիթառի, հանդիսակաց ճաշարանը, Աթէնքէն ժամադիր ամոլ մը ամէն օր, եւ աւանդական լաթէրնան փոխարինած ծայնապնակներու անհատնում շարքը։

Միջոցը կարճ է նուագածուներէն մինչեւ մանուկներ գրկած

մայրերու՝ տուներու դռներ ափ առնելը:

Ծերերէ աւելի տխուր են մուրացիկ մայրերը: Դրախտի «մեղք»-ին պտուղէն երբեմն քանի մը հատով բոլորուած՝ Դալկահար, ցամքած կուրծքեր. մերկութիւն մը՝ ծածկուած քան կտորով եւ քառասուն գոյնով: Աղքատի հարկադրական նորոյթ... Ու այս մայրերու քովէն կ'անցնին սեղմիրաններու մէջ կաղապարուած սեռակիցներ, որոնց ակնարկն իսկ չհասնիր ցնցոտիապատ երեխային:

×

Առեւտրական մուրացիկները,- լուցկի կը ծախեն:

Այրի մը՝ խուլ եւ կրկնակ սգաւոր, հազիւ ցոյց կուտայ տուփը կիսաբաց դռնէն. Գինը կ'որոշէ գնողը:

Պատերազմը կը տանի ամուսինը. հանրակառքը՝ միակ որդին: Աւելի պարկեշտ ճամբայ չկայ:

Նամակատան սեմին դողդղացող ու կորաբամակ ծերունի մը: Թաշկինակ մը՝ դրամարկղ, սակառ մը՝ խանութ: Չի խօսիր: Եւ ի՞նչ խօսի արդէն, մէջտեղն են շահն ու դրամագլուխը:

Մայթին վրայ երիտասարդ խեղանդամ մը կը քաշկռտէ կըմախացած մարմին մը: Տուփ մը կ'առաջարկէ, եթէ հասնի, աճապարանքով քովէն անցողներուն:

Օր մը՝, կը հանդիպիմ հետաքրքիրներու խմբակի մը, քարափի ճոշարան-խոհանոցներուն առջեւ: Կը մօտենամ: Լուցկիի վաճառորդն է, ցեխի մէջ թաթաւուն: Բոպիկ հաշիշամոլները, բեռնակիրներ կրակ են վառեր որ տաքնայ. թրջուեր ու մսեր է...

Հիմա չեմ հանդիպիր... Գուցէ պիտի չհանդիպիմ ալ, թրջուած ու մսած լուցկիի վաճառորդին...

Ցաղաքներու բարիքն է, եւ գուցէ միակը, անտէր մեռելներն իսկ անթաղ չթողուլը...

Ցաղաքապետութիւնը միածի կառք մը ունի, տանելիք մեռելին պէս աղբատ: Ծեր ծի մը, գորշ անտուկ մը անիւներու վրայ եւ օրէնքի վկան՝ ոստիկան մը:

Երէկ կրակ վառողները այսօր յուղարկաւոր, մինչեւ անիւներու ճռնչիւնը...

Ամատական ու բարերար վերջաւորութիւն...

×

Եւ այսպէս, մուրացիկները՝ տանդ սեմին, քայլափոխիդ. աշխատանոցէդ ներս, բացարձակ մեծամասնութեամբ անպատասխանատու զոհերը վազող բայց ազնուականութենէն շատ քիչ բան հետը խառնող քաղաքակրթութեան, որուն հանապազօրեայ նուաճումները այնքան քիչ արդարացում ունին մարդկային բարօրութեան տեսակէտէն։

Մուրացիկնե՞ր, բազմութիւնը միշտ աճող անօթիներու, որոնք թէեւ լուռ դատախազներ այսօր՝ վաղը, իրենց պարապ ափերու վերադարձէն մահապարտի մը յուսահատ պոռթկումով լեցուած՝ պիտի չխնդրեն ապահովաբար, այլ պիտի պարտադրեն նախամարդու աննենգ կեանքը, քիչերով սեփականացուած աշխարհէն իրենց բաժինը ունենալու հաստատ որոշումով:

Մարդը, բնութեան եւ մարդոց համար, բայց եւ մարդերն ալ բնութեան եւ մարդուն համար, մինչ չհասկցուածը կը մնայ մարդուն եւ մարդոց միջեւ:

Հանելուկ եւ լարախաղաց ենք մարդերս. կը թմբկահարենք մարդասիրութեան, ազնուականութեան չքնաղ սկզբունքներ ի տես բազմամիլիոն շրթներու հացի աղաղակին, բայց կը յամառինք աչեւցածէն իսկ բաժէն չհանել սովալլուկ բազմութեանց, նախընտրելով փճացնել զայն արեւի տակ թողլով, կամ ովկէանոս թափելով, ու կը փորձենք արիւնի չափ դառն մեր ճերմակ ոճիրը արդարացնել շուկայի անողորմ հաշիւներով:

Քաղաքակրթութեան մեղքը, մե՛ր մեղքը, որովհետեւ մենք կերտեցինք զայն, նախընտրելով շարժող երկաթը բազուկին տեղ, մայթերու միսի վաճառորդը՝ շիկնող բարեկամուհիին տեղ, կամ նեռեցինք, որ տունը հաց բերողը, կապարի եւ սուինի ճակատագրական ուղիէն առաջնորդուի:

Ընկերութեան դատախազներն են մուրացիկները. չենք արդարանար երկարող ափերը անտեսողի մեր հանգամանքով: Ու դեռ, այսօրուան չմուրացողներն ալ վաղուան ենթականերն են: Վկայ՝ երէկուան երջանիկ ու այսօրուան անօթի երեսուն միլիոնի ահարկու թիւը:

Ամէն տեղ են անոնք, նուաղուն աչքերով, խռիւ եկած մազերով, ցնցոտիներու եւ պարկերու մէջ կծկուած, ուսերնուն տեղի տուած թիկունքներու վերելքին, երբեմն զբաղ մուրալով, երբեմն աղբակոյտեր քրքրելով: Ու դեռ շատեր, որոնք գերմարդօրէն կ՛արհամարեն ընկերութեան մեռցնող բարեացակամութիւնը, թոյլ տալով որ մարդիկ իրենց դիակները թաղելու ծանծրոյթը միայն ունենան...

×

Նոր Աշխարհի ճարտարարուեստական մէկ ոստանին մէջ վերջին դարու քաղաքակրթութեան ցուցահանդէսը կը պատրաստուի: Անբնական չէր կազմակերպել նաեւ տողանցք մը «Հաց կամ Դործ» աղաղակող բազմութեան, որովհետեւ, երեսուն միլիոնն ալ արդիւնքն է քաղաքակրթական նուաճումներու մեծ դարուն!!!

1933

ԱՂՕԹՈՂՆԵՐ

Կիրակի առաւօտ։ Եղեամ՝ Գաղթականի կտուրներուն վրայ։

Գրասենեակի յանձնարարութիւն մը կը ստիպէ զիս օրուան առաջին բարեւը տալ սքեմաւորի մը։

Մամիկներ՝ բարձիկներու վրայ ծնրադիր, ժամկոչ աղբարը՝ ուշացած Տէրտէրը ղօղանջով հրաւիրելու զբաղ։ Մարդ մը միայն, աղօթողի իր արտայայտութեամբ ամենէն թատերականը։

Կը սպասեմ՝ հաւատացեալներէ կանխուած Տէրհօր, ու կը հետեւիմ աղօթողներու վերացման։

Ինչ են թիւով։ Պառաւներ քանի մը հատ կ'իջնեն կ'ելլեն, կը կամարեն ողնայարը, կը խաչակնքեն, կը փսփսան, «ողորմութիւն» կը մուրան խլացած ու զբաղած «ողորմած»էն։

Անոնց բաժնին մէջ տարեց մարդ մը կը խնայէ տափատին ծունկերը, ծնրադրութենէ խուսափելով. շրթները կը շարժին անդադար, որոնցմէ դուրս՝ ամէն արտաշնչումի հետ կը թռչին բառեր, մինչեւ պառաւներու խմբակը հասնող։ Կիսաբաց ափեր, աչքերը՝ յառած վարագոյրին, որոնց հարուստ արտայայտութիւնը վայրկեան մը կը փորձեն հաւատացնել վարագոյրին վրան կամ ետին խօսակիցի մը գոյութեան...

Պառաւներու ի տես կը յիշեմ յանկարծ եզական հաւատացեալ մեծ մայրիկս, երբ դեռ թոռնիկ՝ կը տանէր Աստուածածնի նկարին առջեւ վառած կանթեղի իւղով դէմքս խաչանշելու եւ մոմեր տեղաւորելու աւազուտ ափսէի մը կամ աշտանակներու մէջ։ Անպատասխանատու եւ մաքո՜ւր օրեր...

Ու կը դիտեմ տակաւին, որովհետեւ ես մոռցեր եմ աղօթելը, եկեղեցւոյս մէջ իսկ զիս օտար զգալով։ Կը հիանամ անոնց ջերմեռանդութեան, որ կրնայ դեռ հաւատալ չքնաղ դիցաբանութեան մը աղուոր հերոսներուն...

Կը դիտեմ մարդուկը նորէն, ան որ դեռ երէկ շուկան էր մինչ այսօր այսքան մտերիմ՝ հակոտնեայ երեւոյթի մը։ Կը տարակուսիմ գիտակցութեանը կամ անկեղծութեանը։

×

Բայց Թողունք՝ ամէն տեսակէտով աղքատացած կիրակի առտուան մեր ամայի եկեղեցին, ուր քիչ վերջ, սեւազգեստ մարդ մը, յաճախ իր իսկ չըմբռնած բառերը պիտի արտասանէ, Թողունք ու քալենք նոր աղօթասրահներու շարքէն, ժամադրավայրերը՝ օտար ու «Քրիստոնեայ» առաքելութիւններու, որոնք բազմութիւններուն տուին արուեստական ջերմեռանդութիւնը, եւ նետեցին զանոնք սահմռկեցուցիչ աղանդամոլութեանց գիրկը, հասցնելով աստիճանի մը, ուր ենթականեր, հին եւ նոր ուխտը լափելու ճիգին մէջ յիմարանոց առաջնորդուեցան, կամ փորեցին այն աչքը որ մարդկօրէն դիտեր էր գեղեցիկ մարմինը եւ օր մըն ալ, գտնուեցան ծայրահեղներ, իրենց շատ սիրած մարդորդիէն աւելի տարեց, որոնք, Յորդանանի պատրանքով գացին ծովու մկրտութիւն մըն ալ ունենալու Օգոստոսի արեւին տակ, պէճ վիքսի հետ շփոթեցնելով դիպուածի հանդիսականը...

Ուրիշ բազմութիւն մը աղօթողներու Հռովմի հովանաւորութեան տակ, ծիսակատարութեան քիչ տարբերութեամբ «Հայոց եկեղեցի»էն: Յաճախ աղանդաւոր կրօնամոլներ, որոնք կ'աղօթեն Եհովայէն մինչեւ Անտոններու, Կղեմէսներու եւ Վատիկանի գահակալին անուան:

Ազգային պատմութիւնը արձանագրած է անոնց հայու արժանաւոր կեանքը: Բայց կայ դեռ բազմութիւնը կարգ մը «Եւրոպա կանացած»ներու, որոնց նուրբ հակումներուն գոհացում չեն տուեր պապենական աղօթավայրերը, եւ անոնք, յարանուանական մեկուսացման մէջ, երբեմն փորձուեր են ուրանալու հայու հանգամանքն ալ:

Աւելին՝ Պատմութիւն Հայոց:

×

կիրակի առաւօտ: Գաղթակայան: Կոկիկ տարազներ՝ ճաշակով համեմուած, երբ կը տեսնէք իրենց ցածլիկ երդիքներէն դուրս թափող հայուհիները, որոնք կանխուած են արդէն, աւանդական եագմաճերով ու պարկանման տափատներով եկեղեցիի համար

փուքիկոտ ձերբէք:

Ոմանք ժամադիր «Խորհուրդ Խորին»ին, ուրիշներ՝ «Փառք եւ Պատիւ»ին, եւ դեռ ուրիշներ «Լ'ապպրն Հուզուրընա»...

Կը զանգահարեն հերթով առաքելականները, ուղղափառները բողոքողները Տէրտէր-տիրացու-ժամկոչ դաշնակցութիւնը խոռանի մը առջեւ՝ ոսկեզարու բարբառով կ'երգէ ու կը կարդայ:

Թատերական ու բարդ ա՛արողութեան քով այնքա՞ն ռամիկ ու պարզ է առաքելական հաւատացեալը: Անոր աղօթատեղի յաճախելը շատ քիչ աղերս ունի արուեստականութեան հետ, ու ան, դեռ այնքա՞ն երազային՝ վերիվեր կը սպասէ գոհացումը:

«Լուսաւոր» ոստաններու անբացատրելի առաքելութեանց խնկարկուներու քազմութիւնն է դրացի այլանուն խմբաւորումներու զանգուածը, որոնց մէջ դուք կրնաք հանդիպիլ կուսակցականի սերունդէն մինչեւ տէրտէրի զաւակներու...

Մտէք ուրիշ սրահէ մը ներս, ուր ժամադիր են հոգին եւ հանդերձեալ կեանքը ապահովելու ամենէն փուքիկոտները: «Ապաշխարած»ներ «փրկուած»ներ, աղօթողներու ամենէ երփներանգը վերջապէս, որոնք կը բողոքեն «բողոքող»ներու դէմ ն իսկ. թատերական ջերմեռանդութեան մէջ մոռցած ազգային լեզու եւ գիտակցութիւն, անհաղորդ՝ հայու ցաւին ու խանդավառութեան եւ որոնք մեր պատմութեան ամենէն կարկառուն դէպքերէն աւելի լաւ կը յիշեն Յակոբի երազն իր սանդխամատներուն թիւով, կամ Սողոսի տեսիլքը՝ իր մանրամասնութիւններով:

Աղօթողներ տակաւին:

Միջազգային աղօթաժողով, Դիւտը՝ առաքելութեանց մասնագէտներու, որոնց կարգին կը հանդիպիք ակամայ յամեցած օրիորդներու, շարժական ատամնաշարերով այրիներու, երիգուհիներու, տարիքով կամ հոգիով պառաւածներու, մուրացկանացած համայնքներէ ներս լէյտիներու վերածուած կիներու, եւ դեռ համրեցէք դուք տեսակը:

Դերերը բաժնուած են կանխաւ ու բեմ կուգան ազգերու համար աղօթելու:

Մենք չունինք Ալպիոնի պըլըճ բառը, ու պիտի գոհանանք զայն որակելով դարավերջիկ քրիստոնէական կատակերգութիւն, որովհետեւ մենք կը ճանչնանք շատ մօտէն այս աղօթողները իրենց վարպետներով:

Ու այսպէս, կ'աղօթեն հաւատացեալները ամէն երկնքի տակ, հազար ձեւերով, հազար ծէսերով ու հազար տեսակ ակնկալութիւններով, եւ դարերու այս առասպելականացած խորհուրդը, կը տանի իր հետ միլիոնները, հագցնելով շապիկներու ամենէն խայտաբղէտները: Կը հաւատանք գրուած, ըսուած ու երբեմն ալ ապրուած մարդկային տիպար վարդապետութիւններու, բայց չենք կրնար համաձայնիլ, որ անոնք երթան շաղկապուիլ մտացածին եւ-րեւոյթներու հետ: Չենք կրնար հաշտեցնել մարդու պատմութիւնը ոլորտներու վէպին ճետ . . .

Մենք պիտի յարգէինք ըմբռնումի ամէն արտայայտութիւն, որ գիտակից եւ անկեղծ համոզում ներշնչէր, իսկ մեր օրերու աղօթողները հեռու են այդ ընելէ հասնող սերունդին:

Մենք կը տարակուսինք տակաւին հաւատաւոր աղօթողներու գոյութեան, որովհետեւ տեսանք քրիստոնեայ աղօթողներու ամենէն հարուստ ցուցահանդէսը երբ, բազմատեսակ առաքելութիւններ. սերտուած ծրագիրներով եկան աղօթքն ու աղօթելը տարվեցնելու այս շա՜տ աղօթած ազգին, որ իր պատմութեան մեծագոյն մեղքն էր գործած արդէն ամենէն փուքգոտը ըլլալով, խաչին պետականօրէն փարողներուն մէջ:

Մենք կը տարակուսինք անվերապահօրէն անկեղծութեանը ժամանակակից աղօթողներու, որովհետեւ կեանք բաժնեցինք անոնց հետ, ու գիտենք մարդուն եւ արտայայտութեան միջեւ գոյութիւն ունեցող խրամատը:

Այնքան շատ աղօթեցինք, բայց մեզ զրկեցին մեր եկեղեցիներէն իսկ, եաթաղանի հնձանին՝ սպասեցինք այնքան հեռու գըտնուող երկինքի միջնորդութեան, Մուհամմէտին եւ Նազովրեցիին միջեւ եղած արիւնաքամ անհասկացողութեան դարման մը ըլլալու յոյսով: Դարերով փորձեցինք աղօթելու ընդարմացնող վարդապետութիւնը, բայց դարերու դասէն շատ քիչ բան վերցուցինք ու կը յամառինք տա·աւին ամէն բանէ աւելի աղօթել եւ կեանք շինել, պատմութիւն կերտել բան¡ալներու մէջ, աղօթավայրերէ ներս:

Մեր ազգը կուշտ է ամենէն աւելի աղօթողներէ եւ աղօթքի վարժապետներէ: Եդեմի պատրաստութենէն առաջ պարտադրական

է նախապատուութիւնը սա մեր ղժոխքին ուր ապրելիք կեանքեր-
նիս իրականութիւն մ՚ըլլալու երաշխիքն ունի գոնէ։ Հոս չկըտա-
ցողները ազատ են շարունակելու ոլորտներու մէջ։ Բայց թող այդ
ինքնախաբէութիւնը փորձեն իրենց պատեանէն ներս . . .

×

Ու կ՚ըսեն թէ աղօթողները պիտի ըլլան այնքան ատեն որ
տեւէ գոյութեան պատմութիւնը։

Տրամաբանական հակամարտութիւնն է որ պիտի բիւրեղա-
ցնէ օր մը սքօղուած ճշմարտութիւնը, իսկ մինչ այդ պիտի ըլլան
եւ՛ չ՚աղօթողներ, որոնք սակայն անառարկելիօրէն քրստոնեայ ա-
ռաքինիներու չափ առաքինի՝ անվեռապահ, հաւատաւոր ու անկեղծ
մտածումին խօսքը պիտի ունենան հաւատքի բոլոր շինծու ա-
պեռներու, վարձուած հոգիներու եւ գաղափարի վճարուած թու-
թակներու դէմ։

1933

ԼՈՒՑԿԻԻ ՎԷՊԸ

Մակաբուծային պատմութիւն:

Այլ ձեւ կարելի չէ որակել պատկերը, որուն կը հանդիպիմ մայթերէն մինչեւ կառաշար, ինքնաշարժէն մինչեւ սեղանի մը շուրջ-բոլոր:

Եօթն անգամ օտար հաստատիւոր մը, ոլորուած փողկապի մը տակ իր սեղմուած վիզով կը դիտէ ծխողները, որոնց փչած գուլա-ները կ'երթան պատուհաններու վրան պտտիլ ու վերադառնալ:

Կը մտածեմ թէ նախասիրութեանը մէջ գաղափարակիցներ ենք, ու անհամբեր է վայրկեան առաջ կայարան հասնելու: Սըխալ ենթադրութիւն, մարդուկը կը բանայ տուփը՝ առանց բառ մ'իսկ թոթովելու կ'երթայ հանդիպակաց ճամբորդին, ու ահա, ճարպուտ բարեկամս ալ կը մխայ ...

Տարեկից մը, տարազը կը մատնէ վերջին նորածեւութիւնը. կը կարդայ մայրաքաղաքի աժան թերթերէն մին, ուր էջի մը վրայ երեք ոճիր ու չորս կիսամերկ «Աստղեր», «Արուեստի սիրոյն» ընթերցողին կ'ուղղեն խենդեցնող ժպիտ ու համաչափութիւն:

Չէ կարելի է մտածել թէ, այս երիտասարդն ալ լուցկիի սով ունի Բաբասբրաթօս թիւ 11-ին բով...

Լուցկի կը հարցնէ, կը հասկցնեմ թէ ուրիշ հասցէ փնտռելու էր, եւ ան կը զիջի անկիւնը նստած ու պարապ ծուկի սակառ մը կուշտին՝ պղնձագոյն եւ ջղուտ մարդու մը հատնելու վրայ եղող գլանիկէն օտուիլ:

Սովորական երեւոյթ, ու յանկերգ «Լուցկի ունի՞ք»ը, եւ ցամաք ժպիտ մը գլանիկին հետ երկարած մարմնէ մը, ու կը պատահի որ մուխի առաջին գուլանները աչքերէդ ալ ներս փչեն:

Կը դիտեմ, այս շատ հին, համամարդկային ու յարաճուն նորոյթին կիրարկումը որ այնքան ցնորային շուքեր կուտայ մակերեսային ուղեղներէն ներս, ու տաքարիւններ մանաւանդ ժումի գինը կը վճարեն սիկառի տուփի մը, հոնկէ վերցուած գլանիկներու մոխրացումին, այլանդակ ծամածռութիւններ փորձելով եւ կըրակը միշտ ապահովելով, դիպուածի հանդիպումէն:

Մակաբուծային... հարկաւ ծխող մը կ'ըլլայ ճամբու վրայ,

ու լուցկիի տուփը կ՛ըլլայ հատած... իսկ երբ անգամ մը մխաց գլանիկը, այս ժամանակակից դասական մուրացիկներուն քով դուք իսկ կը նսեմանաք, որովհետեւ այնքան ճղճիմ կ՛երեւաք իրենց եւ-րազուն եւ գալարուն գուլաներուն մէջէն, ու կը տարուիք խոր-հիլ թէ, դո՞ւք էիք արդեօք կիսավառ գլանիկէն սիկառ վառողը կամ լուցկի փնտռողը: Մակաբուծայիններու ամենէն աժանները նկա-տած եմ այս տիպարները, որոնք լուցկի մը մուրալու իրենց գիջու-մին մէջ կը մոռնան, թէ մետաքս շապիկի մը կամ նորոյթի վերջին մկրատէն դուրս եկած զգեստի մը տակ, լուցկիի մակաբուծու-թեան զիջող կաւէ առնականութիւններ են ծածկուած:

×

Լուցկիի «Մեծապատիւ Մուրացկաններ»ն ալ կը պատմեն մարդերու յաւիտենական վէպէն էջ մը:

1933

ԲԱՆԻՒՐՈՒՀԻՆԵՐ

Ճամբուս վրայ է ծխախոտի գործարան մը:

Դեղին ղէմքերով աղջիկները, մութ գոգնոցներու տակ պահած իրենց ցած կուրծքերը, դուրս կուգան կէսօրուան տաքուն որկորի անողոք պահանջը գոհացնելու:

Յաճախորդներն են անոնք, գործարանին կից գետնափոր կապելայ-խոհանոցի մը, ուրկէ կ'ելլեն, ափերնուն վրայ պտտցնելով ծիթաւուղէն փայլող պնակները:

Վաղուան մայրերն են անոնք, որոնց գունատ ղէմքերէն, ցամաք կուրծքերէն ու երիտասարդ-ծերացած մարմնէն շատ քիչ բան ակնկալելու կարելիութիւնն ունի մարդկութեան վաղը: Ֆաղաքակրթութեան անըմբռնելի օրինութիւնը, որ կինն ու մայրը շուկայ նետեց ու վերածեց այնքան աժան վաճառքի, մայթերէն մինչեւ թաւշեայ թիկնաթոռներու գրասենեակները, որպէս պատրաստ դրամագլուխ ամէն ախորժակի, ամէն ասպարէզէ ներս...

Կ'անցնիմ երբեմն կէսօրին, բայց շատ յաճախ երեկոյեան, անկիւնի այս գործարանէն, ուր տեսարանը երփներանգ է, երբ բանուորուհիները դուրս կուգան կեանքեր քամող իրենց աշխատանոցէն:

Դիտեցէք շրջակայ մայթերը: Ժամեր առաջ հոն կը թափառին երիտասարդներ: Գործաւորուհիներու հերոսներն են անոնք, շղթաներ ճօճելէն գլանիկ մը ծխելէն, տպաւորիչ ըլլալու ձեւեր փորձելէն:

Ժամացոյցին տրուփիւնով հետեւած ու երիտասարդութեան կրակէն վիպակներ շաղկած բանուորուհիներու միսի՝ գուցէ եւ հոգիի ալ բարեկամներն են անոնք:

Հետաքրքրական ծիծաղ մը ունի երեւոյթը երբ կը դիտեմ որպէս անցորդ. բայց երբ կը մրոտեմ որպէս վիպակ, կը խորանայ ան, ու կը դառնայ էջ մը՝ մարդերու պատմութենէն փրցուած:

Կը խորհիմ թէ օրինութիւն-ափոփանք մըն է իրենց սա ամենօրեայ հանդիպումը, երբ դասակարգերու այս ամենէն զրկուածը, բայց եւ ամենապարզն ու նուազագոյնով խաթարուածը, կեանքի մէջ, իրեն խնայուած արեւուտ օրերու փոխ վրէժն է որ կ'առնէ ընկերութեան անարդար տնօրինութենէն, ստեղծելով պատեհու-

թիւնը յոյզերու, որոնք սեփականացուած ըլլալ կը կարծուին Մա-
մոնայի քուրմերէ ու դասակարգի չասպետներէ, մինչ մահուան չափ
ճակատագրական է ու հասարակաց՝ սիրոյ ճամբան, ուրկէ կը քա-
լեն ե՛ւ բանւորուհին, ե՛ւ կրեսոսը, հաւասար իրաւունքներով:

Անարուեստ եւ հապճեպ շպարը դեղին դէմքին՝ ցցուած
այտոսկրներու վրայ բան չէ աւելցուցած: Անոնք, մայթերու հե-
տաքրքիր աչքերուն կը խնայեն անութած թեւերու կամ գրկուած
իրաններու պատկերը: Բիրչան, ամայի փողոցներ եւ լուռ ժայռեր
ունի գաղտնապահ մայրամուտին հետ այցելուները ընդունող ծովա-
փին, ուր անոնք կրնան իրենց աղբատ կեանքին համար հարուստ
երազներ հիւսել, ուր կրնան մոռնալ, օրուան՝ թոյնի պարտադրա-
կան մտերմութիւնը, եւ իրենց այտերուն խնայուած կարմիրը
գտնել խենթ յոյզերու մտերմութեամբ:

Այսպէս, արեւէն գրկուած ծխախոտի բանւորուհիները կ'ա-
րեւեն իրենց հոգին բախտակից հերոսի մը առնական գուրգուրան-
քին մէջ, ու կը մոռնան իրենց ապրելու երկունք-վէպը, որ հաւա-
նաբար գրուած է քացախի, ծխախոտուղի, որբացածի եւ տնակի
բառամթերքով...

Երբեմն ալ լկտի են անոնք՝ որ հերոս մը չ'ունին, կամ շա-
տեր են ունեցած, անոնք՝ որ գիտեն կանխել ստահակի ակնարկու-
թիւնդ իսկ, կամ հեգնել՝ տղու պարկեշտութիւնդ:

Անոնք կը լրբանան, որովհետեւ յուսահատութեան յենակէ-
տը մելամաղձութիւն չէ միշտ: Կան հոգիներ, որոնք անոր կը հագ-
ցնեն խենթ ու շուայտ աղմուկը: Բանւորուհիները, կ'ուզեն խառնուիլ
ամէն մարդու ամէն փողոցի, ամէն աղմուկի: Դառնացած հոգին է
որ կը բռնկի անզուսպ-եւ անպատասխանատու:

×

Գործարանին դռնէն դուրս կուգան եւ այս տիպարներէն բայց
բանւորուհիները ալ բոլորին պէս արդարացում մ'ունին իրենց մեղ-
քերուն համար:

1933

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 11-Ի ԽԱՉԱՍՏԱՆՆԵՐ

Շարժանկարի այցելուներ էինք այդ կիրակին:

Շքեղ սրահ մը, ուր կուգան ժամադրուիլ բոնկած միսերէ, խեղթ հոգիներէ մինչեւ արուեստականօրէն երիտասարդացած ջատուկներ:

Օրերու միօրինակութեան տաղտուկը չէզոքացնող հասարակաց ու համեստ ուղի մըն է շարժանկարի ճամբան, ուր այնքան բնական վերարտադրութիւնը կայ մարդկային կեանքի մանուածապատ ու երփներանգ արտայայտութեանց եւ ուրկէ քալել՝ հին ու սիրելի սովորութիւն մ'ըլլալու խոստովանութիւնը պիտի չի վարանէի ընել Մարիամներու եւ Մարկոսներու առջեւ աշտանակներ լեցուցած աշխարհական մայրապետ Մեծ-մօրս իսկ:

×

Հետաքրքրութիւնն է որ կը վազէ ժապաւէնին հետ ու յանկարծ կը սառի, երբ մրցման մը ծափերուն կը յաջորդէ համայնապատկերը Փյոօքի միօրինակ խաչերու գերեզմանատան:

Երէկ, արրայ մը այցելեց Ֆորֆու, հայրենակից ու պանդուխտ դամբաններու յիշատակին տալու յարգանքի տուրքը: Այսօր, յոյն նախարար մը բացումը կ'ընէ 350 խաչերու տակ անէացած հոգիներու յուշարձանին:

Ու դեռ կարելի՞ է մոռնալ «փայտեայ խաչեր»ը, երբ շարժանկարը, բանակներու տեղ կը հրամցնէ շքեղօրէն սահմռկեցուցիչ ու անապատային անեզրութեամբ խաչաստաններ, անխուսափելի եզրակացութիւնը խանդավառ տողանցքներու, հրդեհող բառերու եւ քօղածածկ հաշիւներու:

Իսկ դո՛ւն, հատուցներու կամ շարժանկարի բարեկամ, կըրնաս գուցէ տասնեակներով հաշուել քու աշխարհէդ, ուր պատմուած ըլլայ վէպը երիտասարդ գերեզմաններու:

×

Թարմ գերեզմաննոց մը, ուր երբեմն անմեղ գեղջուկը իր նախիրը արածեց. բայց ուր եկան օր մը պատմութեան մենատէրերը, քաղաքակրթութեան անունով կեանքերու անողոք հնձանը բնելու, կակաչին եւ հարսնուկին տեղ տնկելով անըմբռնելիօրէն բա-

ըի ու աղուոր Նազովրեցիին խորհրդանշանը։

Խաչեր, բառերով արդարացուած մեծ ոճիրի մը զոհերուն վրայ։ Խաչեր, ուր դուք կը կարդաք վիպականացած Հրեային խըն֊կարկուներուն հակասական ներաշխարհը։

Խաչեր, որոնք իրենց սառ լռութեանը մէջ ողջերուս կը պատմեն մեր ողբերգա-կատակերգութեան ուժեղ արարքներէն մին։

Կը վերադառնամ շարժանկարին, ուր, շքեղ համազգեստա֊ւորներ պսակ կը զետեղեն յուշարձանի պատուանդանին։ Թատերա֊կան տպաւորիչ պատկեր։ Դիտեցէք լրջութիւնը զինուորականին, դիւանագիտական կցորդին, բուրվառ շարժող մօրուսաւորին եւ կաչաղակ տիրացուին։ Խորհրդաւորութիւն զգեցած ծեւականու֊թեան մէջ այնպէս լո՞ւռ ու լաւ կը դաշնակցին։ Բայց դիտեցէք նա֊եւ բազմութեան մէջ կորսուած պառաւները, որոնց խորշոմները կը բազմանան հեկեկանքին ընկերացող ատամնաթափ կզակներու վե֊րիվայրումներով։ Անոնք, դեռ այս ծեւակերպութեանց անանկու֊թիւնը չեն ըմբռներ ու բարի են հաւատալու չափ, թէ այդ բոլորը ապացոյց են վիշտ բաժնելու տրամադրութեան։

Դժբա՜խտ մամիկ։ Անոնք որ եկան ծեւական տուրք մը տա֊լու արգանդիդ օրհնութեան վայրագ յափշտակումին համար, վաղը պիտի փորձեն նոյնը, ու դուն, կամ յաջորդներդ ակնատես պիտի ըլլաք նոր նախարարական այցերու, մինչ անդին պիտի հրամայեն կապարը տեղաւորել գանկին կամ սրտին մէջ, իսկ մեռելոցի օր մըն ալ նորէն պիտի գան խաչեր տնկելու կամ մայրամուտին հետ թառամող պսակներ զետելու հրապարակային հանդիսութեամբ։ Շուկաներու եւ սահմաններու անյագ պայքարի տուրքն է որ կը վճարեն մարդիկ, անէացածներ՝ իրենց արեան գնով, ապրողներ՝ արցունքով։

×

Խաչերու պատմութիւն, թարմ գերեզմանատուներէ մինչեւ մայրաքաղաքներու հրապարակները։ «Անծանօթ զինուորի դամբա֊րան»,— Ահա կտակը պատմութեան վերջին ու եզական սպանդին, որ խրամներէն մինչեւ մայթերը, մարդկութեան արժեց երեսուն միլիոն դիակ եւ շարունակական երկունք մը ամէն անոնց, որոնք Նոյեմբեր 11-եր կ՛ողջունեն։

Փարիզէն Մէնիտի, մին իր շքեղ կամարին տակ, միւսը՝ աղ բիւրի գեղջուկ հրապարակին վրայ յուշարձան մ'ունին վեհիմաստ բացատրութեամբ:

Տասնամեակ մ'առաջ կարելի էր այդ մարմարին վրայ յուզումով կարդալ լմաստներ, կարդալ ուխտը, ա'լ զիրար չի յօշոտելու:

Այսօր, խաբուսիկ ծեսակատարութեանց թատերաբեմեր են անոնք, ուրկէ, ողբերգուի արուեստով կ'անցնի նախարարապետէն մինչեւ հետաքրքիր սա տղեկը, որ զարմացումով կը դիտէ յուշարձանը:

Նկատեր էք անշուշտ թատերական լրջութիւնն ու յարգանքի սովորութիւն եղած ցոյցերը, բայց եւ մտածե՞ր էք, թէ նոյն մարդիկը, իրենց գլուխ գլխի խօսակցութեանց ընթացքին, պիտի որճան զինակցութիւն մը, երորդի մը դէմ, ինչ փոյթ թէ այդ քայլը արժէ այս անգամ աւելի ահեղ 1915 մը:

Ցետո՞յ . . .

Նոր խաչերը, նոր սգակիրները, նոր յուշարձանները, նոր դերակատարներով:

Ողբերգա-կատակերգութիւնն է որ պիտի շարունակեն մարդիկ նոր ծպանդներով ու խաղաղութեան ուխտերով:

×

Այլանդակ մեկուսացումի մը մէջ «Սրբազան» վանական մը կը տօնեն մարդիկ դարերու համբերութեամբ, բայց կը յոգնին ու կ'անտեսեն հազիւ տասնամեակէ մը վերջ, Օրը՝ երեսուն միլիան զոհերու, որոնց բազուկէն եւ ուղեղէն շատ աւելի բարիք կար մարդկութեան, քան օրացոյցը լեցուցած անապատականներէ:

Շատ մօտաւոր երէկին էր, երբ պաշտամունքի վեհութիւն կը ստանային Նոյեմբեր 11-երը: Բաղդատեցէք այսօրը: Պատմութեան անցաւ եւ տասնմէկերորդ ամիսը իր տասնեւմէկերորդ օրովն ու ժամովը: Կը մոռնան երեսուն միլիոն դիակները այսօրուան երեսուն միլիոններու հացի կանչին եւ գալիք մահաւիւռ շկահիւնի եւ շաչիւնի աղօտ հեռապատկերին մէջ: Մոռցան, կամ գուցէ եղածին կատակերգութիւն մ'ըլլալուն գիտակցութիւնը զիրենք կը տանի դէպի խուսափում անպարկեշտ թատերականութենէն:

×

Խաչերու պատմութիւն այսպէս տխուր եւ անբացատրելի:

Մինչ մեծ հիւրերը, այցելուները, պիտի ընեն բացումը նոր յուշարձաններու, պիտի զետեղեն ծաղկեպսակները, ճամբուն վրայ ինկած ամէն մխացող «Անծանօթ զինուորի դամբան»ին, մինչ անդին, բառերու շռայլումին տակ քօղածածկ ոճիրը պիտի քալէ բազմապատկելով թիւը լումաներու ապաւինած մամիկներու, մայթերու ապաստանած իրաններու, եւ անպատասխանատու եւ ստահակ սերունդի մը:

Ֆորֆու, Φfrop, ու դեռ ի՞նչ անծանօթ անուններ, ուխտ ու յարգանք՝ խաչերու յիշատակին, իսկ հոն, սեփական երդիքի տակ թող ծուլարանները թաւիեն մահասփիւռ նոր մետաղներ, թող հոն գիտութիւնը որոճայ հաւաքական սպանդի միջոցը, ու թող տակաւին մարդիկ մտածեն մարդը անէացնել՝ դիակներ սգալու համար:

Բայց վերջապէ՞ս . . .

Կաթիլ մը գիտակցութիւն, այսքան խաչերու, յուշարձաններու, մարդկային ժանգոտած խղճմտանքին ապաւինող անիրաւածներու բազմութեան ի տես:

Կաթիլ մը գիտակցութիւն Նոյեմբեր 11-երու թատերականութենէն, ու կաթիլ մը ամօթ՝ անեզր խաչաստաններէ . . .:

1933

ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏՈՒՆ

Լաճեր էինք, երբ մեռելական ամէն ղօղանջի կը փութայինք եկեղեցի. կը հետեւէինք արարողութեան, վարդապետ, դպիր համբուրելու եւ մեռել դիտելու։

Ոչ մէկ յոյզ նոյնիսկ այն պահուն, երբ գուղձեր դագաղը կը ծեծէին։

Հետաքրքրական էր պատկերը: Ու այդչափ միայն։ Անիմաստ երեւոյթներ էին ազաւորներու արցունքը, դեղին մեռելը, ցաւի կանչերն ու դամբանականները:

Լաճեր էինք անպատասխանատու, ցաւին անգիտակ, հետաքրքրութեամբ լեցուն, համոզուած՝ թէ մերիններուն համար յաւիտենականութիւնը երաշխաւորուած էր, ու մեր սեղանակիցները գէթ՝ միշտ մեզի հետ պիտի ունենայինք: Մաքո՞ւր ցնորք:

Օր մը, խաղընկեր մը որբացաւ: Մենք չի հետեւեցանք այդ դագաղին: Անակնկալը ցնցող էր: Երկար չի տեւեց միջոցը երբ ըսին թէ հայրիկը ա՛լ տուն պիտի չգար: Թաղեր էին զինք, երբ մենք ծովափի աւազի վրայ նոր սորվուած դասերու գեղագրութիւնը կը փորձէինք:

Մենք հաշտուած էինք անխուսափելիին հետ: Մեր հայրերն ալ կը նմանէին ուրիշ մեռելներու: Դադրեցանք հասարակաց յուղարկաւորները ըլլալէ: Մեկնողներու յաւիտենական բացակայութիւնը մեզ գիտակից ըրաւ մահուան, իսկ հասունութիւնը եկաւ պատմել որբացածներու ցաւը:

×

Գերեզմանատուն։

Ես բոլորեցի նոր տարեվէց մըն ալ իմ առաջին մեռելիս յիշատակին վրայէն, եւ դիպուածը ըրաւ զիս նորէն յուղարկաւոր, նոր բախտակիցի մը հայրիկին համար:

Կ'ողջունենք մեռելատանը։

Մարմար դամբաններ, քառաթեւ խաչերդանիշեր եւ արձաններ, կրեսոններու թաղամասէն ներս:

Աժան վանդակապատ մը, փայտէ խաչեր, կքած հողաթումբ մը, որուն վրայ ցրիւ է եկեր փոքրիկ պսակ մը: Մեխուսացուած են այս վերջինները վերի թաղէն, խնայելու համար վճարուած մարմարին նսեմացումը:

Եթէ դասակարգային հարցին հաշտարար լուծումն է դէպի անդենականը պարտադրական հասարակաց ճամբան, բոլորը ընդելուզող հողին վրայ իսկ մարդը յամառեր է ապացուցանել անէացածներու տարբերութիւնը:

Ինչ մե՞ծ աղբատներ, մոռցուած դամբաններով, եւ ի՞նչ փոքրոգի Կրեսոսներ՝ կրանիթեայ մահարձաններով: Դադար կուտամ այս ուղղութեամբ վազող մտածումներուս խորացման:

Աթէնքի գերեզմանատունն ալ ունի մտերիմ դամբաններ: Ակամայ այցէս կուզեմ բաժին հանել անոնց վերյիշումին.

Ու ահա, ծառի մը ամպհովանիին տակ, լուռ տառապած մեծ ու անոյշ տղուն անտէր դամբանը: Լաբիւրինդեան արահետներու հանգրուանին հանգչող ընկերոջ փոսը մոռցուեր է իր եր՛ու Մայիսներու հնութեամբ, իսկ աղբատ մեռելին հասցէն՝ անբանացած գերեզմանափորը միշտ կ՛անգիտանայ...

Կը յիշենք պատանիի մը թարմ հողակոյտը: Մայրեր, որոնք այրիացումէ վերջ դարձան որդեկորոյս, անոնք հիմա, պատուհաններու ետին կծկուած, պիտի դիտեն աճումը ուրիշ պատանիներու:

Վերյիշումի թելը կը հասնի ապրող ալեփառ ծերունիի մը, որուն զոյգ մը գարուն կեանքերը թաղեր են սրտակեղէք հայր մը

Վերջակէտ:

Ու կ՛անցնիմ անծանօթ դամբաններու առջեւէն եւ կանգ կ՛առնեմ մահարձանի մ՛առջեւ, ուր, Ակրոբոլէն աւելի մարդկային եղող խորհուրդի մը մարմնացումը կայ մարմարէն քանդակուած:

Լացէն անյագ աչքերն իսկ կը յառին հոն վայրկեան մը ու կը զգան նսեմացումը իրենց կակիծին, այն վշտին զոր կը պատմէ սիրոյ, հանճարին եւ մորմոքին շքեղ ներդաշնակութենէն ծնած գերեզմանատան ամենէն մարդկային ստեղծագործութիւնը:

Սիրոյ մեծ վէպի մը յիշատակարանը կը նկատեն զայն, զոր կերտեր է երիտասարդ հոգի մը, ամբողջ կեանքի մը տեւողութեամբ, որմէ յետոյ գացեր է միանալ իր քրմուհիին:

×

Կը վերադառնաք մատուռէն, ուր թողուցինք մեռելը, սեւազ-

գեստի մը վերջին սւ պարտադրական տուրքը ապահովելու:

Շուրջի յուղարկաւորներս կը դիտեմ:Մնացորդները բոլորն ալ, պատմութեան անցած Ազգային մահացումէն, երբ շատերու խնայ-ւեցաւ հասարակաց փոսն ալ:

Մեզի հետ ու մեզմէ վերջ ուրիշները, փոսէ փոս ոստոստել կուտան «Կալի Օր» տեսնող հերթապահ քահանան: Որքա՞ն թա-խիծ ու արցունք անոնց կոպերուն տակ, մինչ մերինները վարժ մեռելաթաղերու հոգեկան վիճակը ունին:

Ա.յսպէս թրծուեցան անոնք Ծնողական դիակներու վրայ իսկ արցունքի հարկը մատուցանելու ժամանակ չտրուեցաւ իրենց, ու անոնք տեսան անթաղ մեռելներու անապատային գերեզմաննոցները:

×

Մեռելներու քաղաք·

Որ իր յաւերժական լռութեամբը կը հեգնէ ողջերու հեւատ վազքը: Իր դամբաններու շուքովն ու քար լռութեամբը, կեանքի եզրակացութիւնը կը պատմէ ապրելու ի գին զիրար բզքտող մարդ-կութեան:

Ան կը պատգամէ ունայնութեան փոսին յաւիտենականու-թիւնն ու կը ծաղկէ գուցէ ապրողներու երկունքը, որուն վախճա-նը այնքան անփառունակ է եւ անխուսափելի·

Դամբաններու վրայ լուսանկարներ՝ երիտասարդ դէմքերու, շքեղ մարմիններու, գարուն կեանքերու, որոնք այնքան իմաստ ունին երբ կը փորձէք լեզու գտնել անոնց աչքերուն մէջ:

Աչքեր, որոնք քիչ անգամ կը հանդիպին դիպուածին բերած ողջ այցելուին, բայց միշտ կը յառին իրենց կքած հողաթումբե-րուն, մարմարին, հաւատացեալ մօր մը ծխած խունկին կամ բա-րեկամի մը շիթերէն թրջուած պսակի մը: Աչքեր, որոնք կը հեգ-նեն իրենց մանուածապատ թաղերու այցելուն: Աչքեր,ուր կը կար-դաք չհրդեհուած կրակը կեանքին, որոնք կ'երանեն ողջերը: Ու աչ-քեր վերջապէս, գո՛ հ իրենց յաւիտենականօրէն անթարթ նայուած-քէն:

Կը հեռանամ գերեզմաննոցէն, մեռելներու յուշերովն ու յոյ-զերովը բեռնաւոր:

×

Կեանքի թատերախաղին վերջին արարուածով ամբողջ իմաստը պատմող գերեզմանատան մարմարներուն, փայտերուն եւ հողաթումբերուն տրուած տխուր այցերը պատեհութիւններ են, որոնք վիշտին եւ արցունքին ազնուացնող դաստիարակութիւնը կուտան:

Գերեզմանատան մարմարեայ լռութեան մէջ կը զգամ ամենիմաստ վեհութիւն եւ բացարձակ ճշմարտութիւն, որ կը պարտադրէ ե՛ւ սոսկում, ե՛ւ յարգանք, որ կը յուզէ, կը մտերմացնէ անցորդացը «մնացորդաց»ին հետ, պահելով կապը երէկուաններուն եւ այսօրուաններուն միջեւ:

Գերեզմանատունը կուտայ խոհեր, յոյզեր եւ գուցէ ցնորքներ. բայց անուրանալիօրէն հոն տրուած ամէն այց կուտայ ինծի, մեռելներու չափ եւ աւելի՝ ողջերը սիրելու՝ մարդկային բարոյականէն կաթիլ մը:

Հացի եւ մայթերու շողոքորթ ժպիտին, անվերջ ժխորին, յոգնեցուցիչ կենցաղավարութեան մէջ մոռցուելու դատապարտուած մտերիմ մեռելներու յիշատակին մաշած կապերը կը նորոգէ իմ մէջս, դէպի գերեզմանատուն ամէն այց, ու ես կը սիրեմ իմ մեռելներուս վերաքաղը:

Գերեզմանատան վշտաւոր մտածումներուն եւ յուզումներուն մէջ ես կը սիրեմ կարդալ տառապանքին ազնուացնող դասէն ապրուած էջեր:

1933

ԱՄԱՆՈՐԻ ԳԻՇԵՐՈՎ

Նոր Տարի:

Բարեմաղթութիւններով արդէն իսկ ծանրաբեռնուած, որ կուգայ իր նախորդներուն պէս խանդառառել, յուսալու եւ յուսախաբուելու այնքան սովոր մարդկութիւնը:

Նոր Տարի, որ կ'արեւէ ամէն հոգի. ինչ փոյթ թէ ան ըլլայ կապելայի մը փոշոտ լամբին տակ, ընտանեկան սեղանի մը շուրջ բոլոր, կամ յուշերու եւ դէմքերու հաւաքածոյի մը մտերմիկ քրքրումին մէջ խորասոյզ:

×

Ամանոր.

Փութկոտ հաշուեյարդար մը երէկին հետ, որուն տէրը եղած ըլլալու երաշխիքն ունինք, մինչ, ոչ մէկ կապ տակաւին նոր եկին հետ:

Ամանոր,— այսօր 34, վաղը 35, իսկ այն ինչ որ երէկինն էր նետուած է արդէն փոշոտելու:

Անպարկեշտ դարպասողներ են մարդիկ, ճիշդ ինչպէս կը ընեն մայթերու սիրոյ առեւտրականները: 1934-ի ընդունելութեան մէջ մոռցուած 1933-ն է որ կ'անցնի, զոր երէկ ընդուներ էին իր յաջորդին պէս:

Տարիները կը վերածուին էակներու կարծես, որոնք կը հինանան եւ մտերմութիւնը կը ժանգոտի, կը դառնայ յոգնեցուցիչ, երկար նստող այցելուին պէս:

Ամանոր: Մեր օրերու ներաշխարհէն հարազատօրէն պատմող օր, երբ, կը յայտնեն մարդիկ հինը ճամբելու փոթկոտութեան մէջ նորեկի շեշտուած սպասումը, վաղը զայն ալ նետելու համար մոռացութեան փախչող յորձանքին մէջ:

×

Վերաքաղ . . .

Եւ ահա փնտռտուք մը գանկէն ու հոգիէն ներս, բարի ու չար վիպականերու հերոսներուն: Մինակ հաշուեյարդար. վերագնահատման օր, հեռաւորին ու մօտաւորին տալու իր տեղը:

Ամանոր՝ զոր այնքան անիմաստ պիտի գտնէի, եթէ ան ըլլար

միայն կապելաները կամ ծաղարանները աղմկող օրը: Ան կուտայ ինծի երէկիս սեփականութեան գիտակցութիւնը, որուն պատասխանատուութիւնը եր հմայքը այնքան շուտ կը թօթափեն շատեր։

Ան կուտայ ինծի խոռվք, լաւատեսութիւն, յիշատակի քաղցրութիւն, կարօտախտի երազուն վիշտ: Կը նետէ զիս բաղդատութեանց ու փնտռտուքի գիրկը եւ ցոյց կուտայ վերջապէս նորեկը, անորոշ անծանօթ եւ անհրապոյր:

Ամանորը, որ կը պարտադրէ կարծես վերաքաղ մը, երբ կը փնտռենք փոշոտած ու մտերիմ հասցէները, որոնց տէրերուն հետ կեանքէն բան մըն ենք խառնած:

Ամանորի ամենէն քաղցր երեւոյթն եմ նկատած յուշերու այս փնտռտուքը, ամէն անգամ որ հանդիպեր եմ կրպակներու մօտ սեղմուած խմբակներու, փութկոտ՝ բարեկամին շնորհաւորութիւնը ատենին հասցնելու:

×

Ամանորի գիշեր:

Վերաքաղ ինծմէ դուրս. ներհայեցողութիւն՝ ինծի հետ:

Որքա՜ն անկեղծ ենք մենք մեզի հետ:

Ոչ մէկ ճիգ վերապահութեան, խուսափումի. խոստովանութիւն մը՝ զոր այնքան հաւատարմօրէն կրնեմ ես ինծի Ամանորի ամէն գիշեր:

Կը յայտնաբերուին թերումներ, կը դատապարտեմ զանոնք, կը յիշեմ մեղքեր՝ որոնց կը ներէ եաս:

Կը հարցնեմ իմ վէպս ինծի ու կը լուսաբանուիմ: Կը փընտռեմ արձանագրուած նուաճումներ, կը գտնեմ յաճախ անիտէալ հատնում, անիմաստ հանգրուան։

Կը քննեմ ճիգեր, իղձեր, ապրումներ, կը փնտռեմ եզրակացութիւնը այս բազմերանգ կեանքին, առանց գոհացնելու անյագ հետաքրքրութիւնը:

Շփացած տղու մը պէս կ'երանեմ համեստ ներկան: Կ'ափսոսամ երէկի երազներու, խանդավառութեանց ու ժամավաճառութիւններու համար։

Կը կենամ ամանորի գիշերին՝ բլուրին գագաթէն ոլորապը-

ԲԱՐԵՊԱՇՏՆԵՐ

Երեկոյ էր։ Կառաշարը այնքան խճողուած։ Մինչեւ քան վայրկեան, փնրէայէն Աթէնք, պիտի պարպէ պատմողներու, ընթերցողներու եւ վազող անիւներու օրօրումէն մրափողներու բազմութիւնը։

Հակառակ համայնապատկերի միօրինակութեան, կը ջանամ ըլլալ միշտ պատուհանին մօտ, դիտելու համար գործարանէ արծակուող բանւորուհիները։

Ու այսպէս ամէն օր, երանելի նկատուած մեքենականութիւնը «գործ» ունեցող մարդու։

×

Մայրամուտէն առաջ, եկեղեցիով ու եկեղեցիէն հիւանդ ժողովուրդի մը գմբէթներուն տակ ղօղանջ Օրացոյցին վրայ «սուրբ» մը կայ։

Կր նկատեմ երեք սեւազգեստ պառաւներ. գաղթականներ են ու կը խօսին թուրքերէնը այնքան հարազատօրէն, որոնց բարակ կապոցներէն դուրս են կախուեր մոմերու դերձանէ պատրոյգները։

Կ'անդրադառնամ թէ օրուան «սուրբ»ին ուխտաւորներն են։

Իջան թաղ մր, ուր «սուրբ»ը կալուած մը ունի, եւ ուր սեւազգեստ սպասարկուներ «կալի օր» ունին։

Պիտի աղօթեն մինչեւ առաւօտ, հոն գիշերելով։ Այդպէս պատասխանեցին երբ հարցուցի իրենց արարողութեան պահը։

Ծերեր են անոնք, երջանիկ՝ իրենց անգիտակից վերացումին մէջ, պողպկումի եւ ծառանալու բնականօրէն անատակ, որոնք ա՛լ հարցում չունին իրենց տրուածին եւ իրենցմէ պահանջուածին համար։ Բայց մենք կ'ուղղենք «ինչո՞ւ»ն կեղծ բարոյախօսին, սա հացկատակ խաչականքողին որոնք հաւատացեալ պառաւներու ջերմեռանդութիւնը կը կեղծեն։

Կը հարցնենք «ինչո՞ւ»ն սա միւս մարդոց, որոնք կեանք մը կ'ապահովեն չաղօթողներէ իսկ նեմ ճամբով։

Աղօթողներու խայտաբղէտ բազմութեան ագուցուած մտածումներու թելն է որ քակեցին այս պառաւները, որոնք գուցէ նըզովք ունենան մեր հասցէին։

Մենք չենք հարցներ «ինչո՞ւ»ն անգիտակից եւ անշահախնդիր ինքնախաբէութեամբ լեցուն բարեպաշտ պառաւներուն, բայց հարց կուտանք, համոզուելու ատաղձը ունենալու ի խնդիր սա միւսներուն, ինքնակոչ առաքեալներու, զարհուրելի իմաստակութեամբ բարբանջողներու, հաւատքի մանկլաւիկներու, Պեսարէքխաճէներէ ներս գարուն հոգիներ եւ ուղեղներ գիջացնողներու:

Մենք պիտի հարցնենք մեր «ինչո՞ւ»ն այն բազմութեան, որ «Բարեպաշտ» է որպէս միջոց, բայց երբեք որպէս նուիրում:

Պիտի խնայենք մեր հարցումը մինչեւ առաւօտ աղօթելու տրամադիր այս պառաւներուն, որոնց բարեպաշտութիւնը դեռ չէ խաթարուած հաւատքին փերեզակութեամբը, որոնք անհաղորդ մեր ներաշխարհին՝ կը պարտադրեն յարգանքը անպաճոյճ ու պարկեշտ հաւատքին որ իրենցինն է:

×

Իզուր կաճայէ զացին այդ երեկոյ աղօթելու իրենց փրնտռած Սուրբին առջեւ, անոնց հոգիին անհաղորդ այս տղուն տալով առիթը, աղօթողներու կալուածէն ներս նոր անդրադարձի մը:

1933

ԲԱՐԵ(ՊԱՏԵՀԱ)ՊԱՇՏՆԵՐ

Կէսօր է, երբ առաւօտեան թերթերու ընթերցումը վերջացուցած կառաշարի ճամբորդները կը շաղակրատեն կամ կ՛ունենան յարաշարժ գնացքին քնաբեր ազդեցութիւնը։

Ուշադրութիւնս է գրաւեր երկրէն աւելի երկինքով զբաղ, «փրկուած»-ի տպաւորութիւնը ձգող մարդ մը, որ հարուստ բեռ մըն ալ ունի անութած այն բազմալեզուեան հատորներէն, որոնք պատմեցին ու կը պատմեն «փրկութեան» ճամբէն, եւ ուրկէ քանի՞ր «փրկուած» դուրս եկան նուիրական ժառանգութիւններու անառնական զիջումներով։

Վարձկան մըն է հանդիպակաց մօրուսաւորը։ Արհեստով կը րօնքի չասպետներ օրապահիկ կուտան անոր որ արտասանէ գրոցբրոց պատմութիւնը, իր վարպետներէն շատ աւելի պարկեշտ բազմութիւններէ ներս։

Քիչեր, որոնք անակնկալ հարկադրանքով ու դէպքերու անսպասելի դասաւորումով մը իրենց կարճ տաւիտաններէն իսկ մտերմացան խիղճի եկւոր մունետիկներու, կը կարդան այս մօրուսաւորին եւ իր նմաններուն քծնումին ու գունափոխութեան մէջ պատմութիւնը՝ մեզի շա՞տ սուղ արժած «մարդասիրութիւն»ներու։

Դեռ երիտասարդ այս մօրուսաւորը թմբկահարն է այն աոաքելութեանց, որոնք, իրենց կրծօնին ի գին հոգիներու հրդեհր տարին բոլոր անոնցմէ, որոնք խամրեցնող հաւաքատեղիներու մէջ ընդարմացան իրենց հոգիներու աւիւնէն։

Հրաշալի է այս մարդուկին յամառութիւնը, որ կը ջանայ Ծննդոցէն մինչեւ Յայտնութիւն արտասանել ու թերթիկներ բաժնել։

Ուրիշներ կը հայհոյեն անխնայ, յունական հարուստ եւ այլաբանական շուկայի բառգիրքէն, մինչ գեղջուկ մը, եօթը մահացու մեղքերէն երկուքին համար բանտուած փաթէրի մը նկարը ցոյց կուտայ...

Դունագեղ է պատկերը ու հետաքրքրական, երբ հրապարային խոսափողանութիւններու, ապուշ հակաճառութիւններու առընթեր կը լսես սրամտութիւններ։

×

Երէկի բարեպաշտներու խնայուած «ինչո՞ւն է որ կ՛ուզղենք ե՛ւ մօրուսաւորին, ե՛ւ զայն վճարողին, որոնք կ՛ընդվզեցնեն մեզ իրենց բոպիկ հոգիներով, որոնք, փարախները լեցնելու ճիգին մէջ կը կատակեն եւ կը սակարկեն խիղճերու եւ ուղեղներու հետ:

Կառաշարի ծերուկները՝ իրենց մոմերով, յապաղած «ադաբաթալ»ը՝ իր անութած բեռովը, կուգան պատմել հիւանդ վէպի մը էջերէն, որուն խորթ հոգիներէն մին կը փորձէ այսպէս բաժնել մտածումը, գուցէ լայն անվերապահութեամբ, բայց ամբողջ համոզումով:

Ու խորհիլ որ երէկի դպիրը չկրնար աղօթել այսօր...

1934

ՄԻՆՉ ՄԵՐ ԼԱՏՈՒՆ ԿԸ ԽՈՄԲԱՑ

Խուցէն ներս, ցամաք տրամադրութեամբ ցրուեր ենք անկիւնները:

Տախտակամածին վրայ կատու մը, հտպիտի խաղերով մեզ կապեր է իրեն ու կարծես ինք ալ ծանծրացած իր միօրինակութիւններէն կ'երթայ մեղկօրէն երկարիլ տնեցիի մը սրունքներուն վրայ:

Երջանի՞կ անասուն ...

Մտերմութիւն մը՝ որ կը հասնի մինչեւ ճաշի սեղանը մինչ իր նմանները աղբիւսի ոսկորն իսկ կը ծամեն:

Այսպէս է մեր անպաշտօն սեղանակիցն ու անբան տնեցին:

×

Իր մեղկ ընկողմանումին ու թաթերու կատակին հետ, գանկէս ներս թեւ կ'առնեն հանապազօրեայ, բազմերանգ տպաւորութիւնները:

Թելը կը հասնի Փիրէա, ոսկրուտ մօրուսաւորներու, հատած ծերերու, մարած աչքերու եւ կիսամերկ իրաններու բազմութեան, երբ ձեռք կ'երկարեն, ճաշարաններու աւելցուքը կը լափեն կամ աղբիւաններ կը քրքրեն, հալումաշ պարկեր լեցնելով՝ կը պատկերանայ խմբակը նաւահանգիստի աղմուկը շատցնող ու պատկերը զոեհկացնող անասնացած այն պատանիներուն, որոնք կը վխտան կայարանէն քարափ, բեռնակրութեան աղերսով, կիսամերկ, վանականի մազերով, ածխագործի մորթով, իրենց աշխատանքին վարձքը յատկացնելու զլանիկի մը, զոր կը ծխեն այնքան վարժ ու ստահակօրէն, կամ վճարելու քառորդ հացի գինը, զոր կը ծամեն անյագօրէն, աւտամներու վայրի յարձակումով մը:

×

Կատուն, տնեցիի մը մատներուն հետ կը կատակէ նազանքով:

Ու մինչ կատուները կը դառնան տնեցի, տանտէր-տանտիրուհի ըլլալու սահմանուածներ կը գիշերեն մոռցուած անկիւնները:

Չիարծակարանի անբանները կ'ապրին մասնագէտներու հրա կողութեամբ, մինչ Աթէնքի սակարանի կրանիթեայ մուտքին, մայր մը, իր ծնելու մեղքը կը քաւէ մուրալով: Եւ սակայն, անցորդները հազուադէպօրէն կը լսեն աղերսը սառոյց ու անօթի մանուկին, զոր անպատասխանատու գոյգ մը, օր մը նետեց այս եղեմական գեհենէն ներս, զոր աշխարհ ու կեանքը կոչենք:

Ապահովաբար հոնկէ պիտի անցնին բազմաթիւ բոյրեր, թոյրեր ու գոյները, աւելի փութկոտ՝ տան կատուին կամ շան համար մսավաճառին հանդիպելու, քան զաւաթ մը կաթի գինը նետելու երկարող ափին մէջ:

×

Բակին մէջ, իր նմանները աղբիւսի թիթեղը կը քրքրեն ու կը պարպեն: Աւելի հեռուն, քաղաքի մայթեզրուն վրայ, ուր բազմաթիւ ճեմողներ տկարութիւնը ունին գրկելու մէջ անբանները փայփայելու, ծերերը, մայրերը, անմօրուսներ դառնօրէն, հարկադրօրէն կը զոհեկանան, մինչ մեր տան կատուն ու դեռ բազմաթիւ կատուներ եւ շուներ կը յղփանան, կը խոմբան աչքերու մեղկ բացախիրկով մը:

×

Սիրուն է տան կատուն, բայց ընդվզեցուցիչ՝ մեր նմաններու երկունքը տեսնելէ վերջ մանաւանդ:

Եւ հիմա, զարդարեցէք ու որակեցէք այդ նախասիրութիւնը բառերու ամենէն տպաւորիչով, ըրէ՛ք այդ ծեր հաշուոյն, որովհետեւ իմ քով հաշտուելու տրամադրութիւնը շատո՞նց է կորսուեր:

1934

ՄԱՅՐԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՄԵԾ ՄԱՅՐԻԿԻՍ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Մայրիկէն նամակ:

Նորէն ութ էջ: Խոշոր գիրեր, յուզումէն ու փութկոտութենէն երբեմն չվերջացած նախադասութիւններ, բայց բոլորէն վեր, նախկին վարժուհին արդարացնող ուղղագրութիւն մը, մերօրեայ բազմաթիւ խմբագիրներէ, թղթակիցներէ աւելի նախանձախնդիր:

Մայրիկէն նամակ, շաբաթներու, ամիսներու իսկ յապաղումով, ու այսպէս, տասնեակ տարիներ փոխադարձ սպասում, անհամբերութիւն, բողոք, լռութիւն, բայց նորէն նամակ Մայրիկէն միշտ երկար, հոգ չէ թէ ամէն էջի սկիզբը ըլլայ նախորդին կրկնութիւնը:

×

Մեր թաղէն մայր մը. Ողբերգութիւնը սկսած զարհուրանքի օրերէն, շարունակելու համար ամբողջ քսանամեակ մը:

Կը պատմեն իր որբացումէն, առեւանգումէն, երբ օր մըն ալ օտար հանդիպումին վայրագ հայրիկը խորթ լաճեր կը նուիրէ անոր:

Ու ահա Մայրը, որ գիտէ գերմարդ դառնալ իր արգանդի ստեղծագործութեան համար. կը հաշտուի այս շատ դառն ու խորթ անըմբռնելի եւ ընդվզեցուցիչ տնօրինութեան հետ:

Դէպքեր զայն կը նետեն արեւնակիցներու գիրկը դարձեալ, նոր երկունք՝ չակերտաւոր մարդասէրներէ մինչեւ Նազովրեցիին յապաղած չաստիներու դռները:

Կը մեծնան որբաշխարհի բազմահազարին պէս հոս-հոն, ու վերջապէս ի լրումն ողբերգութեան, պատանութեան արեւը դեռ նոր ողջունած երկու թարմ հողաթումբեր , մին՝ Ա.լպիոնի մութ ու թաց քաղաքին, միւսը, պոհեմ Ցունաստանի արեւոտ Ա.թէնքի շուքին:

Բռնաղատուած մայրն էր որ դարձաւ որդեկորոյս Պատուհաններու անկիւնէն ան պիտի դիտէ հիմա գաղթականի ցեխին ու փոշիին խառնուած ուրիշ մայրերու սրտահատորներուն աճումը:

Ու խորհիլ որ տէրտէր-պատուելի «երկնային մխիթարութեան» միջնորդի իրենց դերը կը փորձեն ի պաշտօնէ, խեղկատա-

կելով յաճախ վշտի սրբութեան հետ, իմաստակութիան հասնող վերլուծումներով:

Որդեկորոյս Մայրեր, վիշտի եւ զոհաբերութեան բազմերանգ պատմութիւններով:

Շարժումիդ տրամագիծը նկատի ունենալ պարտադրող նեղ անցքի մը անկիւնին, բուի մենակցութեամբ մայր մը, ամէն երեկոյ անցնող երիտասարդներ կը դիտէ:

Տարիներու բեռ մը, աւելցուցէք նաեւ բնութենէն խնայուած ուղիղ իրան մը ունենալու իրաւունքը, եւ դուք ունիք արդէն անկիւնի մայրիկը, որ օր մը թաղեց իր նեցուկը «բարակ ցաւ»էն, հիմա վայելելու համար իր բանահիւսութենէն ծնած տաղերով:

Կը հարցնեմ երբեմն դրացիներու, թէ ինչպէ՛ս կ՛ապրի... Գուցէ հարցումն իսկ իր պղատոնականութեանը մէջ թերացում մը ըլլար: Կ՛ըսեն թէ կ՛ապրի ծեւով մը

Այդ մինակ Մայրիկը վկայ՝, որ դեռ առաքինութիւն կայ մարդոց քով, որոնք կրնան ապրեցնել այս դժբախտ պառաւը:

×

Այս մէկն ալ յիմար մը, գուցէ տարիքին մեղքը եղող ուղեղի գիջացում կամ մեր օրերու անխոստովանելի մեղանչումներէն ընտանի անբաններու հետ շնական մտերմութիւն:

Ինքնաշարժի մէջ կը հանդիպէի յաճախ: Կատարելապէս զառամած մը, որու մորթը վերածուեր է թրջելէ յետոյ կոնծած կօշիկներու երեսին:

Յուլիսի արեւին, երբ ուրիշներ մերկապաշտ արձանագրուիլ կը մտածեն այս ջատուկը կարելի է նկարել այսպէս — Տոպրակ մը, երկու պայուսակ եւ դոյլ մը, միջնադարեան թաւշեայ վերարկու մըն ալ ծնօտէն ծունկերը երկարած:

«Անցնելու մօտ» բայց տակաւին կոկոզավիկ, այս գունագեղ բեռնակրութեան մէջ առանց խնայելու՝ մեծ մօրս օրերէն պատմող մանեակ մը եւ բազմաթիւ մատանիներ անգլիական պուլջոկներու թաթերը յիշեցնող մատներու վրայ:

Կը պատմեն թէ ամէն կէսօրէ վերջ, տոպրակ, պայուսակ եւ դոյլ կը լեցուին ճաշարաններու ոսկորներով, տանը մէջ անհամբեր բանի մը տասնեակ շուներու եւ կատուներու յագեցման իւրհնդիր:

Ու խորհիլ որ այս ջատուկն ալ, սահմանուած էր մայր ըլլալ:

Ցիմա՜ր, Ցիմա՜ր, ընդվզեցուցիչ տեսակէն:

Կարդացիք գուցէ: Տեղական մամուլը փութկոտ է ընկերային աղտերու հրապարակումին, իսկ հասարակութիւնը աւելի քան փութկոտ՝ «ոճիր, արկած» կարդալու մէջ Երբ մայրեր, մանարաններու մէջ, հոգեվարքի անարներու մօտ կը տրամադրեն իրենց ունեցածէն աւելին, այս գեհենածին զարտուղին անասնացած մարդերու կը տրամադրէ արբունքի իսկ չհասած հոգեզաւակ մր:

Չէ՞ք սոսկար այս Մեգերաններէն, որոնք ահաւոր զարտուղութիւնն են արձանագրեր մայրերու նուիրական առաքելութեան ուղիներէն: Էջ մըն է այս ալ, որ կը սեւցնէ Մայրերու շքեղ վէպը:

×

. Ու դեռ Մայրեր, որոնք չկրցան կինը մեռցնել իրենց մսերէն ներս:

Մայրեր, որոնց գիրգ բումբերը միշտ տրամադիր եղան անցորդ բազուկներու մէջ բռնկելու, որոնք հեշտիւ պիտի յանձնէին իրենց իրանները գուբէ ինքնաշարժի մը հեշտօրօր գնացքին, քանի մը գաւաթ գարեջուրի, որ պիտի գար ու գնէր մսին եւ ժամերուն հետ չծախուելիք այնքան շա՜տ բան ...

×

Դրացի Մայրիկ մը:

Պարկեշտ այրիի մը պատմութիւնը, բազմաթիւ հայ Մայրերու պէս, առանց հանդիպողին ըլլալու, երջանկանալու քանի մը փորձ նաւօտին ապաւինած, ուրկէ սակայն ճակատագրականութիւն մը զինք կը թողու յուսախաբ:

Երկու որդիներ տարբեր հայրերով. մին՝ ուշացած բարութեամբը աշխարհին համար ապիկար մը, միւսը՝ Բագոնեան հաւատաւոր:

Դրացի մայրիկը կը սպասէ կապէլային դուռը՝ գինով որդին առաջնորդելու տուն, ուր ապահովաբար պիտի կրկնուի փշրուած պնակներու, հայհոյապատումի եւ մինչեւ մահուան սարսուռը ապրող կծկուած մօր պատկերը:

Գանգատ եւ անէծք՝ հանդիպողին արեւածագէն մայրամուտ: Փորձեցէք դատապարտել զաւկին ընթացքը: Պիտի ընդվզի ան ու պիտի փորձէ այլ մայրերու բախտակցութեան մէջ գտնել պատուհասին արդարացումը:

Մայրերու յատկանիշ առաւելապէս, որոնք իրենց սրտահա-

տորներու ամենէն աժանն իսկ կը յամառին արժեւորել, երբ բաղդատութեան հարց կը ծագի, եւ որոնք ամենէն կատաղի հակառակորդները կը հանդիսանան, երբ ընկերութեան վճիռը, իրենց զաւկին համար, չի համաձայնիր գանկերնուն մէջ ուղեղի տեղ սիրտ ունեցող մայրերու վճիռին։

×

Մայրերու հայկական պատմութիւն։

Դուցէ բոլորդ ալ օր մը անցեր էք հայկական որջ-օճախներէն։

Գաղթականը նոր չէ մեզ համար, բայց նոր է գաղթակայանը, ուր գրեցինք մեր գունագեղ եւ տխուր պատմութեան ամենէն խօսուն էջերը։

Պտղաբեր արգանդներու պատմութիւն այս երդիքներու տակ, ուր անոնք կը ծնին ուշագրաւ յամառութեամբ։ Հրաշք պիտի ուներ ազգը, եթէ հայ մայրիկը, ծնելու փութկոտութեան խառնէր եւ մարդ մեծցնելու նախանձախնդրութիւնը։

Բալեցէք փողոցներէն, եթէ կարելի է այսպէս կոչել մեր բնակավայրերու անանուն անցքերը, ուր պիտի հանդիպիք մինչեւ ուշ գիշեր, բոկոտն. թրքախառն կանչերով ու տարողութենէ վեր հայհոյանքներով մսագուններու։ Այսպէս, քանի մը տարի տուն—փողոց. ապա ժամավաճառութեան ուրիշ շրջան մը մանկապարտէզէն դիպուածի վարժապետներու կամ խոհարար վարժուհիներու կալուածէն ներս եւ յետոյ փողոց ու շուկայ։

Եւ ահա մայրերու պարգեւը, որոնք, սերունդ հասցնելու գոհունակութի՛ւնը ունին։

Ու պիտի ծնին տակաւին մայրեր, վկայ իրենց բրգաձեւ իրանները, ի՞նչ փոյթ, թէ սեմէն ներս ամէն նորեկ թշուառութիւնը բարդէ։

Արգաւանդ կալուած, որ բազմութիւն կուտայ բայց Մա՛րդը կը խնայէ՝ մարդու այնքա՞ն կարօտ այս ժողովուրդին։

×

Ու Մայրերու Վէպին իմ մեծ մայրիկը։ Հոյակապ մայր մը, կինը, որ գնաց ճակատագրական տնօրինութեամբ մը կեանք բաժնելու գթութեան յարկէն ներս եւ սպասելու ամբողջ երեք տասնեակ տարիներ, որ իր ծերանալ սկսած հոգեհատորները, վաղա-

հաս այրիացումով մը սկսած իր դառն կեանքը մեղմացնեն:

Մեծ ու դժբախտ Մեծ Մայրիկը, որուն նուիրումին բախտաւորեալները եղան ե՛ւ յիմարը, ե՛ւ հիւանդը, ե՛ւ զուարակը, ե՛ւ Թոռնիկը, իսկ այս բոլորին փոխարէն ան տալու ցամաք կեանքի մը յիշատակներուն զուգընթաց հիւանդանոցի բազմահազար այցելուներու օրհնութեան մրմունջը, անփոյթ որդիներու խղճի խայթէն քանի մը բառ ու շատ սիրած Թոռնիկէն կայլակներ:

Գթութեան կարօտ՝ խառնուեցաւ անոնց որ կը գթան: Ու կը պատմեն, թէ անիկա չեղաւ գթութեան ի պաշտօնէ քոյրը: Մըննաց տգէտ՝ զուցէ անաղարտ պահելու համար իր համեստութիւնն ու գեղջուկի պարզամտութիւնը եղաւ բարի ու կորովի: Այրի՝ այրի դուստր մը Թոռնիկներով, ու Թաղեց մտքի դժբախտացած տիտան մը, բայց գիտցաւ մխալ առանձին: Յուղարկաւոր՝ իր Թոռնիկը չտեսաւ Մեծ մայրիկին արցունքը:

Այնքան շա՜տ կ՛աղօթէր «Հորանին մէջ կը փնտռէր զԱստուած, Ան գինք գտաւ վերջապէս»: Արմաշը՝ խնկարկելի յիշատակ, երուսաղէմը՝ տեսիլ մնաց: Թոռնիկները գինք օր մը պիտի տանէին ուխտի, բայց անիկա փութաց արժանաւորապէս սրբանալու, որդի Թոռնիկ ,ծովեր անդին վեաձելով յիշատակի յապաղած ուխտաւորներու:

Հին է արդէն անոր դամբանը եւ գուցէ հիւրընկալած՝կեանքէն նոր փախստականներ: Իսկ այս ոգեկոչումն ալ հոգեկան բաւարարութիւն մը իր Թոռնիկին համար, որ կը սիրէ այսպէս, հիներու փնտռտուքին մէջ պահել, յիշատակի ազնուացնող կոտտումը:

1934

ՀՈԳԵՊԱՐԱՐ ԳԻՇԵՐ

(ՆՍԵՄԱՅԱՆ ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ)

Երգի գիշեր:
Աթենական անո՜յշ գիշեր,
կ'ապրի այս ժողովուրդը, քանի գիտէ ոգեկոչել իր երէկը:

Սերունդի մը պատմութեան մտերմութիւնը ունիմ Յոնիական թագուհի՝ Ֆորֆիւէն մինչեւ Սողոսի քաղաքը՝ Թեսաղոնիկէ, «բողոքող»ներու անբանացած բազմութեան մը եւ նիքօթինի աշխատանքի դառն յուշերովը հարուստ Քաթէրինիէն մինչեւ Ակրոպոլեան դրացնութիւը, եւ սակայն, ոչինչ այնքան յունական է եղեր գանկէս ու հոգիէս ներս, որքան Օգոստոսի աթենական այն գիշերը, երբ երէկով անզուգական այս քաղաքը տեղացիին եւ եկուորին տուաւ աննախընթացօրէն թովիչ ըմբոշխնումը լուսնկայ գիշերի համայնական տոհմիկ ցայգերգով:

×

Աթենուհիներու չափ կոկիկ է Աթէնքը, բայց Աթենուհիներէն աւելի գեղեցիկ է ան լուսնակ գիշերներուն, երբ ամէն իր շուք կը դառնայ ու կը պատմէ իր վէպը:

Զափփիոն՝ Մայրաքաղաքի խճողուած ովասիսը, ուր կը սիրեմ յաճախ այցի երթալ մարուր մեղանչումներու, մարդու կարօտի եւ ծանծրոյթի սպառման ի խնդիր:

Զափփիոն: Որբաշխարհի երէկի բանտ-օթեւանը: Սեւ էջեր: Ընկերս միշտ կը կրկնէ մահուան հետ իր մտերմութեան պատմութիւնը, երբ որբանոցներէ ներս անէացող որբերու գերեզմանատան արձանագրութիւնն իսկ բարձի-թող էր եղած:

Բայց տարբեր էջ է այդ: Մոռնանք այսօրուան համար ու փորձենք ըլլալ Աթենացի:

Շնչեցէք ու դիտեցէք ծեր շուրջը: Գունագեղ ցայտաղբիւր մը երանգներու պարով: Զախիդ՝ տաճեւի ճաղ մը: Պուրակներու մէջ պահուած բեմեր ուր կը հնչեն շատախօս Ֆրանսացիներու խօսուն

ժապաւէնները: Հոլոլէն վեր սակայն դուք կը յամենաք անպայման Ակրոպոլի բարձունքին, անցեալ մեծութիւնը պատմող խորհրդաւոր ստուերներուն վրայ: Մի թարթէք ձեր աչքերը եւ դուք լեզուներ պիտի տեսնէք այդ համր մարմարներու հոյակերտումին վրայ: Դարե՞ր, դէպքե՞ր, եւ ի՞նչ բազմերանգ դերակատարներ քալեր են՝ ոմանք անոր բարձունքէն, ուրիշներ անատակ՝ ստորոտէն եւ գողունի...

×

Այս գիշեր սակայն մենք նոր ապրում մը կ'երթանք արձանագրել մարմարի նորակերտ հրաշալիքի մը վրայ, ուր ծովոր էինք ցարդ ծափել մկանին փառքը:

Ֆառասուն հազարի հասնող, խուժանային անհամբերութեամբ մը համաթենական մարզարանը խճողած Աթենացիներուն կը խառնուին քանի մը տասնեակ ազգակիցներ: Վարը, պատուանդանի մը վրայ կուգան շարուիլ երկու հարիւր յիսուն հագագներ, կիթառի եւ մանտոլինի հարիւրեակի մը շուրջ-բոլոր:

Անհամբերութիւն: Պահանջկոտ ծափեր:

Գլանիկներ փարոսի պէս կը շիկանան ու կը մարին մարմարեայ Ամփիթատրոնի մարդկային զորշ ծովուն վրայ: Լուսինը իր լրումին մէջ. Օգոստոսի ճերմա՞կ գիշեր:

Փողերը կը ծանուցանեն սկզբնաւորութիւնը: Արծանային լռութիւն եւ կը սկսի համերգը:

×

Երգի յաղթանակ, եզակնօրէն համայնական եւ յանկուցիչ գեղեցկութեամբ, ուր դաշնակցեր են մարզարանի սպիտակ մարմարը, լուսնակ գիշերն ու մարդկային ախորժալուր հագագը, վերապրեցնելու համար՝ այս ժողովուրդին տոհմիկ եւ քաղցրալուր երէկը:

Կ'երգեն ու կը նուագեն 350 երիտասարդներ, խաշնարածին հովուերգութիւնը, հայդուկին գանգատը, աղբիւրը սպասելէն յուսահատ սիրահարին հծծիւնը, լեռներու քովքը, առուներու կարկաչը, եւ վերջապէս ներաշխարհը գեղջուկին, անոր՝ որ կերտեց ու կերակրեց այսօրուան ծերծերուն, խաբեպատիր ու մեքենական քաղաքը:

Երանելի ժողովուրդ. տեւելու ամբողջ իրաւունքով, քանի

աւտակ է ոգեկոչելու իր մաքուր երէկը։ Կ'ունկնդրեմ համայուած, եւ ահա, թեւ կ'առնեն մտածումներս։

Քառասուն հազար կը ծափէ։ Կը ծափեմ ես ալ ամէն երգի վերջաւորութեան, ուրիշ միջոց չունենալով գոհունակութիւնս յայտնելու այս հոյակապ ներդաշնակութիւնը ստեղծող անծանօթներուն։

Շուրջս ամէն տարիքէ բազմութիւն մը։ Հիներ ռունգով կ'ընկերանան ու կը վերապրին ծերուկի ժպիտով։ Նորեր հիացումով կը լեցուին դէպի երէկը։ Նորէն ծափեր, կրկնութիւն պահանջելով եւ խորունկ արձագանգում մը մարմարակերտ մարզարանէն ներս։

Ա.թէնքը կը զբօսնու, Ա.թենացին կ'արբենայ...

Ազուամազերու հազիւ ողջերթ տուած երիտասարդ մըն է խօսողը՝։

«Քատիօկայան ունենայինք եւ հոն երգուէին այս երգերը։ Ի՞նչ պատուաբեր պիտի ըլլար աղքատիկ Յուաստանին»...

Ու դեռ ո՞վ գիտէ, հոգեկան զարթնումի ի՞նչ արտայայտութիւններ քառասուն հազար շրթներէ։

Այնքան արդար է շուրջի անծանօթս։

Բայց գիտե՞ս, բարեկա՛մ, թէ քովդ նստողը զաւակն է ժողովուրդի մը, որ երէկ տակաւին ունէր քու երգերուդ յար եւ նմանը, լերան աղբիւրի, սարի կտրիճին, մայող ոչխարին պատմուածքով, բայց ան հիմա ոչ միայն չերգեր, այլ անքաւելի իմաստակութեամբ կ'անգիտանայ զայն։

Ու դեռ աւելին եթէ քու երիտասարդ հայրենակիցներդ խորթ են իրենց հին երգին, չեն մոռցած սակայն երգելը։ Ապացոյցը այն՝ որ կը փոխարինեն անոնք հիմա Ֆլէճֆօփուլօն Մեսաճիխթայով, իսկ իմ ազգակիցս, անծանո՛թ բարեկամ, ամէն օր նուիրական իր երգէն վանկ մը կը մոռնայ, տեղը լեցնելու համար կապելայէն սորվուած բառամթերքով կամ անբացատրելի յամառութեամբ կը յիշէ ու կ'երգէ մեր նենգ հաշուետուին ծնօտի եւ քիմքի երաժշտութիւնը։

Քու հայրենակիցներդ կ'երգեն իրենց լեզուով, կ'երգեն ոտովհետեւ կը սիրեն ու կը սորվին երգել երաժշտանոցներէն մինչեւ ճկուն Հելլենուհիի մը պատուհանին տակ. իսկ իմ հայրենակիցս, անծանո՛թ բարեկամ, կը թուի խորթ ըլլալ երգին եւ անոր հա-

զազն ալ ուրիշներէ աւելի խնայուած-բան մը ունի կարծես:

Իմ ժողովուրդս, անծանո՛թ բարեկամ, աշտանակներու եւ պատկերներու առջեւ քառատուն «Տէր ողորմեա» ձայնագրեց: Երգեց իր գիւղի արեւածագն ու աղբիւրի մայրամուտը: Ծաղ չինեց մաճէն մաճկալէն: Բայց հազիւ կաղապարած իր նշխարները ճակատագրականութիւնն ու անըմբռնելի առաքինութիւնը հիւանդ քրիստոնէութեան՝ զինք յանձնեցին նոր խորշակներու փլուզումին:

Վարպետը՝ խելագար, վարպետները՝ ցանուցրիւ: Նորեր օտար, զիրենք ծնած այս ժողովուրդին, որովհետեւ ժողովուրդ ունինք երկիր չունինք, երկիր ունինք ժողովուրդ չունինք . . .

×

Լսեցի՞ր, քեզ ակամայ ունկնդրած հայու մը վիպակը, որուն գոյութիւնը քեզ նման շատեր կ'անգիտանան մեր քրիստոնեայ ըլլալը մեզի հարցնելով . . .

Ին ժողովուրդը, երբ պատրաստեր է արդէն մշակութային բազմաթիւ երեւոյթներու կարգին եւ տոհմիկ երաժշտախումբը, արդարօրէն կը մտածէ ռատիօկայանի մը մասին, ինչպէս կ'ըսես դուն: Իսկ ես, ասպնջակա՛ն անծանօթ, կը մտածեմ թէ ի՛նչպէս ժողովուրդս սիրէ երգը եւ երգէ մանաւանդ: Կը մտածեմ թէ ի՛նչպէս ան չմոռնայ Հայ երգը, բայց մոռնայ ամբողջութեամբ, ժողովուրդիս արիւնէն ու ոսկորէն յղփացած եւ քաղաքակրթութեան երեսին սադայէլատիպ ժպիտով նայող երէկուան եհեիչէրիին ու այսօրուան շպարուած Եւրոպացիին միս ու անկողին բուրող երգը...

×

Հոգեպարար գիշեր:

Երբ ուրիշներ կ'ոգեկոչեն, կ'արբենան, ըմբոշխնումի ամենէն շքեղ տեսակովը, մենք կը պարտաղրուինք անդրադառնալ մեր վանկերու, խազել ու ամլացման:

Լուսնկայ գիշերի ցայգերգը բախտաւոր ժողովուրդի մը դասն է ապազգայնացածներու եւ հայանուն թուրքերու համար:

Պահանջ ու կարիք է ունեցած Հայ Տոհմիկ Երգին վերակոչումը, պատուաստելու համար այս ժողովուրդը, որ ունի երկու

ախտաւոր կալուածները,—մին՝ յամառօրէն կառչած Թրքական Ա.ր-բեւելքին, իսկ միւսը՝ մակերեսային ու որբ աշխարհայեացքով, ա-տակ՝ Թմբկահարելու ինչ որ օտար է, կապկելով անշուշտ այն ինչ որ աւելցուքն է օտարին։

Իրենց երգով հպարտ մեկնեցան քառատուն հազար հելլէններ այդ գիշեր։

Մեր երգին կարօտովը գնաց խոկալ այն քանի մը տաճնեա-կըն ալ, որ եկեր էր Ֆլէֆրոփուլոյին մէջ փնտռել մտերիմ խազեր, ժամերու վերացումով սփոփելու համար արդար հայրենաբաղձու-Թիւն մը եւ վիրաւոր մարդկային արժանապատուԹիւն մը...

Պահանջ է երգելը, մեր հատցնող օրերու կեանքը բարեխառ-նելու համար։ Պարտադրական է սակայն հայ հազագին համար երգել Հայ երգը, օտար բոլոր երգերէ առաջ։

1934

ԱՍՈՒՆ, ԱՆԱՍՈՒՆ.

Տունի մը պատմութիւնը, որ այնքան յաճախ մտածումներ կը թելադրէ:

Զորս հոգի տիպար քառեակ մը արդարեւ՝ եւ աւելցուցէք, հինգերորդի մը հանգամանքն ունեցող անասունը, Պուպին, տնեցիներու՝ իմաստ, ժամանց, զբաղում ու մտահոգութիւն հայթայթող շուն մը . . .

Տղայ օրերէն չեմ ունեցեր անասունները սիրելու ապշպրանք ու զարտուղի առաքինութիւնը, ինչ փոյթ սակայն, որ մանկապարտէզի գոգնոցին տակ իսկ միջնորդեր եմ մայրիկին մօտ, դրացի լուացարարուհիին տղեկին ալ նախընթրիքի յատուկ շերտ մը թարմ կողինձի ի խնդիր, կամ դիւրաւ եմ կարդացեր լուռ վշտերու անցնիլը՝ ժպտիլ յամառող աչքերու մէջ:

Երջանիկ տուն մը իսկապէս տանտէրս իրեններով. խաղաղութիւն՝ Աբելին հետ ու խաղաղութեան օրհնութիւնը դարձեալ մինչեւ Մորիէոսի օրօրը:

Ցամաք կին մը՝ սեմէն դուրս, մայր-կողակից մը՝ խոհանոցէն պարտէզ, շուկայէն հիւրասրահ, Ամուսին մը՝ գիտակից հօր եւ րեւոյթով, որուն քայլափոխն իսկ բակէն ներս՝ իմաստ ու յարգանք կը պարտադրէ՝ փողոցին գրեթէ օտար՝ զոյգ մը պատանիներու; որոնք գիտեն զբաղիլ սերտելով զուգերգով եւ անիմաստ վէճերով, որոնք կը հասնին երբեմն ծնողքի հետ եղած տեսակէտի փոխանակութեանց:

×

Եւ Պուպին տան մէջ, տնեցիներէ աւելի յորջորջուած արարածը շուն մը, սիրուն՝ որքան կրնայ ըլլալ չորքոտանի անասունի մը այս տեսակը: Ու մտածել, որ այս շունով տուն մը ամբողջ կը զբաղի արեւածագէն մինչեւ ուշ գիշեր: Կը խօսին անոր, կը հրամայեն, մը յանդիմանեն, կը պատմեն ու կը հաւատան թէ կը հասկցուին:

Կը զգուշանան առանձին դուրս ղրկելէ, հանրակառքին մը-տածումով. ցանկապատէն անդին անոր փախուստը կը մտահոգէ

զիրենք, աղբիւսին կամ օտար շան մը տալիք այցին հեռապատկերով:

Սեղանակիցներու շատ մօտիկ՝ ան ալ կ'ուզենայ իր որկորին գոհացումը ու մինչեւ անկողին, կը պատմուի՝ անոր հաչիւններէն, ծամածներէն, փախուստներէն ու լոգանքէն:

Շուն մը այսպէս, որ կը զբաղեցնէ տունը մեծցած եւ տուն նով ապրող ընտանիք մը:

×

Ու կը մտածեմ աստուն-անաստուն այս եղբայրակցութեան իմ չըմբռնած առաքինութեան մասին, ամէն անգամ որ Պուպին, շուն մը, կրծելիք ոսկորին մասին մտածել կուտայ չորս աստուներու:

Կը մտածեմ մարդերու մասին, ըլլան անոնք Պիարիցի, Ֆլորիտայի ծովափը ճեմող լայնեզր գլխարկներով եւայորդիներ, շուներ բաշելէն, կամ մեղքով երջանիկ իրենց հարուստ կոր ծքերնուն կրելէն, կամ թէ ըլլան գայլաշուներ սեղանակից ունեցող, տարօրինակութեան ու արագութեան հայրենիքի «առաքեալ»ները, որոնք շան մը պոչի շարժումին իմաստը կը կարդան, եւ որոնք սակայն չեն կարդար, շանը կողմէ լափուած պնակին պարունակութեան ցանկութիւնը աչքերնուն մէջ պտտցնող անմօրուսներու եւ կորաքամակ իրաններու աղերսը:

Պուպին ու պուպիները, իմ չըմբռնած առաքինութեան աղմըկարարներուն կողմէ կ'ունենան իրենց հերթական լոգանքն ալ. մինչ նաւահանգիստին մէջ, քաշ մը հացի ի խնդիր, մայթերու խարանող անպատասխանատուութեան յանձնուած կաթէ ոսկորներով պատանիները, կը յիշեցնեն փողոցի Պուպիները, որոնց մանրիկ ափերը շատո՞նց մոռցեր են դգալն ու պնակը, եւ որոնց վզերնուն վրայ, մարդերու քմահաճոյքէն բախտաւորուած Պուպիներու թաթերու աղտէն աւելի մուր կայ ...

Հոս, տանտիրուհիս, կեանքի մը գուրգուրանքով կը փնտռէ անաստուն մը, անցնող հանրակառքին կամ քարկոծող տղեկի մը մտածումով, բայց քանինե՞ր արդեօք այս վրիպած տիպարներէն խղճահարութեան առաքինութիւնը կ'ունենան ափ առնելու անկիւնի աննեցուկ պառաւին դռնակը, կամ հարցնելու սա առաւանի վերածուած փողկապը կրել յամառող մարդուն սրտբացօրէն՝ թէ ինչո՞ւ լամբարը այդքան շուտ մարեցաւ Կաղանդի գիշեր ...

×

Ցունվարի առաւօտ մը, քաղաքապետարանի ինքնաշարժը աղուամազերով երեսը ծածկուած ու սառած մարմին մ'էր փոխադրէր լքուած կառաշարէ մը ...

Մինչ Պուպին եւ անոր պէս բոժոժաւոր կամ ժանեակազարդ ինչ խատուտիկ շուներ, կը շոայլուին գրկերու իսկ ջերմութեամբ, որոնց լորձնոտ ռունգերն ու շրթները չեն արգիլեր որ անութեն զիրենք՝ անասունները սիրելու հիւանդագին առաքինութիւնն ունեցող իրենց տէրերը:

Վաղը Պուպին դարմանումի պիտի տանին, կատուի ճանկէն սկրթուք մը ունենալուն, մինչ թաղին մէջ. արեւագուրկ խուցէ մը ներս, այրի մը, գարուն կեանքի մը սնարին գլուխ, կը հատնի հիւանդին փախչող շունչին հետ, որուն դռնակը չեն ծեծեր Պուպիներով զբաղ մուշտակաւորներ կամ մեծգի կոնքեր:

Պուպին հիմա կը քնանայ տաքուկ անկիւնէ մը ներս, մինչ քարափին լքուած նաւերու մէջ տեսակովը այլազան ասուններ, գողունի ու կծիկի վերածուած, կը փորձեն նիրհել տաքուկ արեւի մը երազով ...

Ջքնա՞ղ եղբայրակցութիւն. Պուպին եւ մարդիկ:

Բայց որքա՞ն աւելի չքնաղ հասկացողութիւնը, որ կայ մարդուն եւ մարդերու միջեւ:

Ահա թէ ինչպէ՛ս Պուպին կը պատմէ ասուն-անասուն վէպին այս էջը:

1938

ԳԱՏԻ!, ԳԱՏԻ!, ԳԱՏԻ!,

(ԻՆԶՈՒ!, ԻՆԶՈՒ!, ԻՆԶՈՒ ...)

Կաւային ու ցից ծովափին շարուած սեղաններու սակաւաթիւ այցելուներէն էինք այդ գիշեր:

Հանդիպեր էինք իրարու ուսանողական շէն ու անպատասխանատու օրերուն, երբ յայտագրի մը վարագուրումին, ան ալ եկեր էր տամուկ ու մութ աչքերու բացխփիկով, գնահատանքի տուրքը փափաք:

Վարը, խորշին մէջ, երգը միօրինակ ու ճապաղ, զոր կը յօրինեն խիճերու վրայ փշրուող ու կայծոռիկի թռչկոտուքեամբ փայլփլող ալեակները, որոնց կը յաջորդէ ցշշոց մը, երբ աւազուտին վրայէն պարտասած մարդու թաւալումով կը վէտվէտին դէպի ծով:

Մեզ նման քանի մը զոյգեր, խոյս տուած մարդկային ան ներող աչքերէ, ապաստաներ են անկիւններու գաղտնապահուքեան, ուր թեւ կ'առնեն բառերու ամենէն զգացականն ու մտքի յածումներու ամենէն յանդուգն արտայայտութիւնները, այնքա՞ն հեղինակաւոր, այնքա՞ն վստահաշունչ եւ անկեղծ:

Օրհնութի՞ւնը բառերու որ կը խոցէ ու կը սփոփէ հաւասարապէս, երբ մանաւարդ զոյգ մը հոգիներ այսպէս իրարմով գոհ, գիրար ամբողջացնելէն կը ծգտին Թեսաղոնիկեցի բարեկամիս կարդալ ուզած «Աղջիկ տղու» վէպը գրել երբեմն ծովափին, ուր ալեակներ կ'ունկնդրեն ու կը տանին մտերիմ փսփսուքներու մեղեդին հրաշալի գաղտնապահութեամբ մը, կամ բլուրի մը կողին, ուր կարելի է վազել թիթեռնիկի մը ետեւէն, փախուստի մատնելով պահուած արտոյտն ալ, կամ ուս-ուսի ժայռի մը յեց երգե՞լ ինչ որ գայ հազագէն դուրս աննպաստ ու անկշիռ, եւ յետոյ ունկնդրել արծագանգը՝մեր ըմբոստ պոռչտուքին, մինչեւ անոր ալիքներու անէացումը բլուրի ծերպերուն մէջ:

×

Ծաղարանի մեկուսացած այցելուները դադար կուտան ի-

րենց զրոյցին երբ աղջնակի մը հետ կխթառն անութած մարդուկ մը տեղ կը գրաւեն։

Երգչն ու երգողչն բախտաւոր՝ այս երկրի շաբաթներու կեանքով ապրած տաղերչն մին է՝ որ կը ճչայ քան կ'երգէ աղջնակը, հարցումի մը յանկերգով՝ թէ ինչո՞ւ ինչո՞ւ կը սպառնայ լքել, ալ չի սիրել ու երթալ ուրիշին։

Հի՞ն յանկերգ, որուն նման քանի՞ շրթներ հարցուցեր են մեռժուող համբոյրի մը անակնկալչն, ու քանիներ կը հարցնեն ինչո՞ւն փախչող իրաններու, երբ դեռ երէկ, մտերմիկ անձնատուութեամբ մը գլուխներ կը հակէին անութներու պարուրումչն արփշիո։

Ու դեռ քանիներ պիտի հարցնեն հեւքի մը պէս հագագչն փրթած տկարներու ինչո՞ւն, երբեմնի կուռք ստուերներու ետեւչն, մինչ աւելի վիպականներ, պիտի յամառին դեգերիլ խոստովանութեանց ու յուսախափութեանց անչեալի մը միգապատ ճամբաներչն, երէկին կարօտով ու այսօրուան փախչող մտերմութենչն սրտաբեկ

Բառերու սովն ունեցող ու շիկնումի շնորհը դեռ անեղծ պահած հոգիի բաժնեկիցս հազիւ կը ժպտի հարցնող երգին ու աչքերուս։

Տարակոյսչն, լքումչն ծնած պոռթկում մը այդ տաղը սիրողի շրթներուն վրայ որ զգլխիչ հատնումներու, հոգեպարար անձկութեանց վարագրումը կ'ողբերգչ՝ վերջ կուտայ կարծես ծաղրանի զոյգերու մտերիմ զրոյցին, թեւ տալով երգին վերլուծումին։

Գուցէ վաղը, դուն կամ ես, ու մեզի պէս այդ գիշեր ծովափը ժամադիր զոյգերչն շատեր, հացին համար ճուացող աղջնակին բառերը թոթովեն իրենց իմաստին տառապանքովը, դուն ու ես, ու մեզի պէս եռկուբի մչջ ամբողջութիւն մը գտած ըլլալու երջանիկ պատրանքն ունեցող հոգիներ հարցնեն ինչո՞ւն փախչող երազին, երբ դուն՝ կամ ես, յոգնած մեր վչպի թերթումչն, հանդիպինք նոր ժպիտներու, հարցնող նոր աչքերու, խոստովանութեանց նոր մրմունջի։

×

Որքա՞ն վիպականութիւն աղջնակին հագագչն ճղակտուր քակուող այդ յանկերգին մչջ երբ մեր օրերուն, հոգիներու մերծեցման այս գեղահմայ պատարագն ալ ինկեր է փերեզակային առու-

ծախէն ներս եւ ներաշխարհներու ներդաշնակութեան նուիրակա-նացումը կը փորձուի նկանակի մը հետ փոխանակել:

Ծաղարանի աղջնակին բերնէն, լուանակ գիշերներու կիթառի երազուն թրթռացումներուն ձայնակցող համով ստահակներու ներդաշնակ խմբերգով, կամ կապելային մէջ բագոսով մխիթար-ւած սեղանակիցներու գինովի կանչերով. կը հարցնեն «ինչո՞ւ»ն:

Եղերերգը զոր պիտի կանչեն մաշած սէրերէ. քամուած շրթ-ներէ ու սառած մսերէ գանգատ ունեցող հոգինոր:

Վայիւն մ'է ան ցուրտ ու տխուր, մինչ դուն ու ես դեռ այն-քան շա՜տ տաղեր ունինք չերգուած:

Հանգրուանի մը տնանկութիւնն է ΓΙΑΤΙ ի յանկերգը. իսկ դուն ու ես դեռ մեկնակէտին՝ ջանանք երգել նոր տաղ մը որ չ'ա-ւաղէ ներաշխարհի մը փլուզումը ու չի հարցնէ մանաւանդ մինակ ու անճար հոգիներու բողոք-տրտունջը, ծաղարանի աղջնակին ոուր կանչովը արձագանգած ΓΙΑΤΙ, ΓΙΑΤΙ, ΓΙΑΤΙ *ն:*

1938

ԱՐԴԱՐ ՎԱՍՏԱԿ

Շուկայի բազմութիւնը կուգայ լեցնել նստարաններն ու միջանցքները այնքան բանուկ Փիրէա-Ա.թէնք կառաշարին:

Դիպուածը այդ իրիկուն ունի երկու ածուխի բեռնակիրներ, հանդիպակաց նստարանին վրայ:

Մին, դեռ շատ առոյգ, բիրտ ու երիտասարդ: Միւսը, աւելի քան կէս դար երկնած ծերուկ մը, որուն աւերակ ատամնաշարին տակ, ծնօտ ու քիմք, մամիկ դէմքերու պարը կը խաղան: Հանդարտ խօսակցութիւն մը իրմէ, պոռչտուք ու ռամիկ պատասխաններ՝ իր աշխատակիցէն:

Պատմութիւնը՝ օրուան մեծ աշխատանքին, ընկերացած՝ նաւերու, նաւապետներու եւ աշխատակիցներու անհատնում անուանացանկի մը, խառնուած՝ դէպքերու եւ դէմքերու հասցէին եղած դատաստանով:

Կը հետեւիմ անոնց, թողլով մարզական նկարագրութեան մը հետաքրքրական ընթերցումը:

×

Շաբաթ իրիկուն:

Շատերու պէս այս զոյգն ալ ատացեր է իր շաբաթավարձը: Անոնք կը պատրաստուին հաշուակցիլ հիմա:

Պատկեր արդարեւ: Ջինուորական հին բաճկոնի մը վերի կոճակը կը քակուի: Վիզին շուրջ-բոլորը առատան մը կը դառնայ ու կ'երկարի ծերուկի չոր ծեռքին մէջ եւ ահա գորշ տոպրակ մը:

Բանալու արարողութիւնը, կորանցնելու վախէն գուրգուրանքի վերածուած կանխազգուշութիւն մը կը մատնէ:

Առնելիք տալիք՝ հատով գնուած գլանիկներու, հացին ու լուբիային ծախսերը կը փոուին սիկարէթի տուփի մը կռնակին շինուած հաշուեցոյցին վրայ, իրենց քառակուսի թիւերով, աւելի գծուած՝ քան գրուած:

Որքա՞ն շուտ կը համաձայնին անոնք: Տարակարծութիւն չկայ ու տոպրակի պարունակութիւնը կը բաժնուի արդարօրէն:

×

Մասունք ըլլար կարծէք պարունակութիւնը այդ տոպրակին, որ գնաց նորէն՝ իր երկար առաստանէն ոլորուելով իջնելու ծերուկի վիզէն վար:

Ու աւելի նուիրական քան բազմաթիւ տեսակի մասունքներ՝ մեր ինքնախաբէութեններէն, մեր անջիղ պատշաճութեանց արդարացումէն, որոնցմով կը լեցնենք մեր վիզերը, մեր դաստակները մեր մատները...

Անոր մուրոտ տոպրակին մէջ՝ չի կրնար սեղմիլ ինծմէ ու քեզմէ աւելի մեղաւոր մէկուն «աղօթք»ին փոխարժէքը:

Անոր մուրոտ տոպրակին մէջ վստահօրէն չի մտներ վատ ու պչրուն պատշաճութեանց ապեռաններու քօղածածկ հաշիւները:

Ու դեռ, անոր սեւցած տոպրակէն ներս չեն այցելեր շուկայի «պատուաւոր»ներու կամ յապաղած «ազգասէր»ներու ունեցածին տեսակէն թուղթի կամ մետաղի կապոցներ:

Բայց կը մտնէ ածուխի սեւ փոշիէն ու քրտինքէն շինուած ցեխին փոխարժէքը,— այնքան արդար ու այնքան սո՞ւզ վաստակ:

Հոն կը մտնէ պարտականութեան գիտակցութենէ խթանուած ու գրաստունակ աշխատանքին իսկ պատրաստակամ այս ծերունիին՝ զաւակներուն եւ գուցէ թոռնիկին ալ հացին գինը:

×

Ծերուկին վիզէն կախ,սեւցած տոպրակին մէջ այդ երեկոյ կար ձիւնի չափ սպիտակ վաստակ մը, որուն նմանը բնաւ չեն ապահովեր ո՛չ ճերմակ օձիքի «տիպար»ը, ո՛չ «պատուաւոր առեւտրական»ը եւ ո՛չ ալ հոգիի սեւազգեստ միջնորդները:

Յունուարի այդ գիշերը, երբ քրիստոնէական դիցաբանութիւնը մեզ համար կ՛ապրէր Վահագնածնունդը ու տեղացիին համար՝ Յորդանանի վիպականութիւնը, ծերունին, իր սեւ ու լեցուն տոպրակով, ապահովաբար թիթեղէ երդիքի մը տակ, նիւթին մէջ աղքատ, բայց խորքին մէջ օրհնութեամբ լեցուն, գնաց նախատօնակը խնկարկել անպաճոյճ բարեպաշտի իր խաչակնքումով ու տեղական քիմքերու մտերիմ «ըէչինա»յով:

×

Երանի՜ այդ տոպրակը միշտ ոեւ մնայ մրոտ ափերուդ շը-փումէն, սիրելի ծերուկ, այլապէս, պողոտաներէն սահող մարդոց իզուր պիտի երկարէիր կռնծած ափդ...

Ու այսպէս, հատնելու մօտ ծերո՛ւկ, հոգ չէ թէ սեւ, բայց միշտ լեցուն մնայ վիզէդ կախ տոպրակդ, ուր պահած ցամաք կեան-քիդ գինին մէջ աւելի օրհնութիւն կայ, քան «պատուաւոր»ներու երկաթ դրամարկղներու արեան-գին, դեղին դէզերուն մէջ...

1935

ՍԵՒ ՀԱՑԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Տեսե՞ր էք թշուառութիւնը որ յամառի կուշտ երեւալ:

Կամ հանդիպե՞ր էք փլած եսերու, որոնք ճիգ կ'ընեն իրենց բարեւին խառնել հին օրերու ժպիտը; կամ չե՞ն պատմեր ձեզի երէկը սա անցնող շուքին, որ հիմա լոյսէ կը խուսափի:

Այնքան առատ է թիւը ճակատագրականօրէն յապաղածներու սա մեր շփոթեցուցիչ արագութեան ու կերպարանափոխութեան դարուն, իսկ մենք, մայթերու վրայէն հարկադրօրէն փութկոտ անցորդներ, մենք մեր մէջ հազիւ կծկուած, Աստուծոյ բարեւըն ալ երբեմն բարձին տակ մոռցած:

×

Թաղին փուռն եմ:

Եթէ կարելի ըլլար խորհրդածել փուռը իր տուած պատկերներով... Ու տիպարները. դիպուածին բերած մուշտակաւոր այցելուն, ապսպրանք մը փսփսալէն. տանտիրուհիները, որոնք Գոզէթ մը չունին բեռնաւորելու. մինակ ապրող մարդիկ, հաց մը անութած, շրջակայ աշխատաւորութիւնը, քառորդ հացի ապսպրանքով, զոր յօշոտել կը սկսի դուռը չի հասած:

Լուռ ու հերթի սպասողի երեւոյթով մարդ մը, որ իր մեկուսացման մէջ շփոթել կուտայ նպաստընկալի մը հետ, քանի մը նկանակ կը խնդրէ հազիւ լսելի ձայնով մը:

Ճշդում մը. «Ոչ ճերմակէն» երբ կշիռը կը պարպուի զոյգ մը ճերմակ հացերէ, սեւերու ի խնդիր:

Մաղի վերածուելու ճամբուն վրայ եղող վերարկուին մէջ փաթթուած այս մարդը կը կապէ գիս, որ դեռ կը յամառի կրել փողկապի պատրանքով կախուած դեղնորակ լաթի կտոր մը:

Ձեռք մը կ'երթայ գրպանէն ներս ու երկվայրկեաններու փնտռտուքէ մը վերջ մետաղի կտոր մը կ'երկարի մինչեւ փռապանին ափը:

Քսաննոց մը, որ չէր կրնար վճարել երկու քաշ ճերմակ հացին գինը:

Ահա թէ ինչու տրուեր էր սեւ հացին ապսպրանքը:

կը հեռանայ ան մնացորդի քանի մը տասնոց գրպանած:

Կը հարցնեմ փոապանին անոր մասին, որուն ելքին բացառաբար յարգալիր բարեւած էր:

Քանի մը կարճ ու երկար նախադասութիւններ, եւ արդէն պատմուած է կենդանի փլատակի մը երէկի շքեղութիւնը:

1922-ին, այս ափերուն համար բռնադատուած այցելուներէն է: Մարդ մը որ կ'նար երէկ, կրունկները ամուր զարնելէն անցնիլ, եւ որուն ճամբուն վրայ, այսօրուան խուսափողներէն շատեր պատիւ պիտի նկատէին բարեւի մը փոխանակութիւնը:

Իսկ հիմա՞:

Վայրէջք մը մինչեւ սեւ հացին, երբ ճերմակը կը դառնայ թոռնիկին կիրակիի անակնկալը:

Պատմութիւնը մարդու մը, եւ ո՞վ գիտէ քանի՞ քանիներու, որոնք թարմ ճերմակ հացի կողինծը պիտի ծամէին համադամի պատրանքով ինչ փոյթ՝ թէ ձկնկիթի բոլոր գոյները օր մը շարուած էին իրենց տան սեղաններուն վրայ:

Պատմութիւնը մարդու մը, որ փողկապին տեղ կապեր է լաթի կտոր մը,զոր ապահովաբար տանտիկինս մերժեր իր շան վիզին իսկ անցնել:

Վէպը մարդու մը, որ երէկ, կայֆատօնի սա օրերուն մանանաւանդ, ծավբաճեայի խիցեր կը թոցնէր աւ կրնար լուսայորդ սրբահներու զարդ ոեւէ իրան պարուրել հեզասահ վալսի մը ի խընդիր, այսօր, դժուար թէ մայթերն իսկ այցելէ, տեսնելու մարդակապիկները, որոնք չգիտեմ ինչու, հանապազօրեայ իրենց Բարեկեցդանէն տարբեր բան մ'ըրած ըլլալու ինքնախաբէութիւնը կը փորձեն:

×

Սեւ հացին պէս կեանքին մութ անկիւններէն վերարտադրուած վրձնում մ'ալ այս մէկը:

Հիւանդ մօտեցում արդարեւ, երբ այնքան խինդ ու ինքնամոռացութեան ճիգ կայ սուղ սրահներէն մինչեւ թափուր արուար-

ծանին կապելան:

Եւ արդարեւ, ի՞նչ իմաստ այս յածումներով, երբ կը տեսնես ճերմակ հացին ցանկութիւնը աչքերուն մէջ պտտցնող սա մարդը, առանց ճերմակ հացը իրը դարձնել կարենալու:

Չե՞ս եզրակացներ թէ անգիր օրէնք մը կը վարէ մարդ-ա նասուններու մեր երփներանգ բազմութիւնը:

Ու չե՞ս հաւատար թէ ճակատագրականութիւն մը իր խօսքն ունի արգանդէն դամբան՝ կեանք կոչուող մեր հրմշտուքին մէջ:

Այլապէս,

Ինչպէ՞ս մեկնել սեւ հացը հասած սա մարդուն վէպը, կամ ինչպէս ներել սա փայտահատին՝ որ կացինի կոթին տեղ փղոսկրեայ գաւազան մը կը ճօճէ:

Կեանքի անմեկնելի հարցականներէ մին սեւ հացի պատմութիւնն ալ:

1938

ՀԱՅԵԼԻԻՆ ԱՌՋԵԻ

Օձիքին վրայ սահող, պճնեղ փողկապ մը տեղաւորելու տաղտուկը կապեր է վիս փայլուն ապակիի կտորին, ու ես վայրկեաններ կը տրամադրեմ, բաւարարելու համար կապկումի այս պահանջը, զոր քաղաքակրթութեան հետ զուգահեռաբար քալող նորածեւ ութիւնը անուղղակիօրէն կը պարտադրէ իր անհաշիւ եւ ընդունած այլանդակութիւններու կարգին:

×

Ցանկարծական ներհայեցողութիւն մը, եւ արդէն խոհերու թափառում մըն է որ ծայր կուտայ, ժամերու հաշուետուութենէն զերծ, կիրակիի յամեցող այդ պահուն, երբ հայելին կը ստանայ բացառիկ իմաստ, լուռ հարցարան, անարուեստ բայց հարազատ պատկերահան:

Ու կը քալեմ, փողկապը լաւագոյնս տեղաւորելու սնամէջ անծկութեանս առընթեր թեւ առած մտածումի ուղիներէն:

Պահա՞նջ թէ բարեկենդան, վայելչութի՞ւն թէ ոնք, դիմա՞կ թէ գեղեցկութիւն արդեօք կը տանին մեզ հայելիին առջեւ. կը հարցնեմ նախ ես ինծի, որովհետեւ կը հաւատամ թէ երբ կարենանք կաթիլ մը գիտակցութեամբ մենք մեզի մօտենալ, ոչ ոք մեզմէ դուրս, մեզի համար պիտի ըլլար արդարագոյն դատաւորը:

Թափառացած որոնումներս զիս կը բերեն այն եզրակացութեան, թէ անդրադարձումներու ամենէն անկեղծը տուող ապակիի այդ կտորին դէմ յանդիման մենք կը փորձենք ե՛ւ մէկը ե՛ւ միւսը:

Անոր դիմաց կ՛եռեփի պարմանուհին, ի տես իր կոր ու հեշտալիր գիծերուն, երբ գերեվարելու ինքնավստահութեամբ կը շինէ գիծեր եւ կուտայ երանգներ, բոյրերով՛ ընդելուզուած: Անոր դիմաց տակաւին, եղեամ գլուխներ, կը փորձեն մեղմացնել խորշոմներու տուած մղձաւանջը, ազատուէն սիրամարգ դառնալու իրենց ճիգին մէջ դառնալով ծիծաղելիօրէն արգահատելի:

Բայց հայելիին առջեւ, կիրակիի այդ անպատասխանատու ժամերու յամեցումին, յեղակարծ ներհայեցողութեան փորձի մը առջեւ, փողկապը տեղաւորելու մտահոգութիւնն էր որ կարծես

տեղի կուտար:

Ինչ անա՞նկ մտատանջութիւն հանապազօրեայ սա փութկոտութիւնը, որ կը տանի մեզ փայլուն ապակիին առջեւ, ուր ոչինչ կը տեսնենք նոր, եւ ո ր կը գտնենք տարիներով մեզի ծանօթ մե՛ր պատկերը:

Անդիմադրելի պահանջ մը մորթին վրայէն մեզ դիտելու այս անամէջ եւ եւթոյթը, երբ պատեանէն ներս, մեր գոյութիւնն արդարացնող ներաշխարհին որակը մեզի չտար նուազագոյն մտահոգութիւնն իսկ:

Որքա՞ն օրհնաբեր պիտի ըլլար ապակիի այս կտորը, եթէ կարենար տալ գունայորդ շրթներ, այտեր ու թարթիչներ պտտցնող սա անցորդին աներանգ հոգիին պատկերը, կամ տար գոնէ, հետզհետէ ցամքող սա միւսին, մորթէն ներս ապրած բոպկութեան արտացոլացումը, որ կրնայ ժամերով դիտել իր մազերուն փայլը, երփներանգ փողկապն ու նորաձեւութեան՝ իմա՛ բարեկենդանի վերջին լապկումը պտտցնող իր տարազը:

Ու դեռ խղճահարութիւնը, ամօթին վսեմագոյն գիտակցութիւնը ի՞նչ նսեմացումներ, պիտի չկանխէր եթէ հայելիին առջեւ մեր տեսած կնճիռներուն եւ ճերմակ թելերուն առընթեր տեսնէինք ախտաժէտ մոլուցքն ու սուտը մեր հոգիներուն, կամ վերջապէս, դէմ յանդիման գայինք ժաղայելական ժպիտներու տակ դարանակալ ու նենգ մեր խոհերուն եւ զգայնութեանց իրական պատկերին:

Բայց, մեր անամէջ, փքռոյց ծանծաղամտութեան կարթերով այնքան ամուր կառչած ենք հայելիին, որ պիտի յամառինք անոր դէմ-յանդիման, ժամեր ամբողջ յածիլ յօնքեր քերծելով, կրկէսի հտպիտներու վերածուելով, եւ վստահօրէն սակայն երբե՛ք փորձելով տեսնելու մեր ներաշխարհը, բուն մենքը:

Բոլորին հետ, հայելիին առջեւէն թեթեւամիտ անցորդ մ'ալ ես. իսկ այս մրոտումը նկատեցէք յեղակա ծ անդրադարձումի մը փախչող տպաւորութեան արծանագրութիւնը:

1940

"ΘΕΛΕΤΕ ΤΑΙΝΙΕΣ;,,

(''ԺԱՊԱՒԷՆՆԵՐ Կ'ՈՒԶԷ՞Ք.,)

Օրական գոնէ այցելու մը ունինք այս հարցումով,— պա֊րապ պայուսակի մը ծաւալը անութած յանձնակատարներ, զանազան «թրէյտ մարք»երու ներկայացուցիչներ:

Նոր ասպարէզ մը, ուրկէ ներս կը հանդիպիք շուարած ձե֊րերու, գրասեղանները նոր ծգած անփորձներու եւ նոյնիսկ օ֊րիորդներու:

Վերջիններէն զոյգ մը, ուշագրաւ համարձակութեամբ, կը կրկնէ նոյն հարցումը. պատասխանն ալ՝ նոյնքան սովորական: Եւ անոնք, շատերու պէս ծեռնունայն կը հեռանան:

Քանի մը օրեր վերջ, նոյն անձերը, նոյն հարցումով. Նոյն պատասխանը մեզմէ, երբ պաշտօնակիցի մը ականջն ի վար մեղ֊միւ բանի մը բառեր կը փսփսան:

Հետաքրքիր ենք զանազան ենթադրութիւններով եւ քիչ վերջը կ'իմանանք արդէն փսփսուքը:

Տունէն պարտադրուած են որոշ գումարով մը վերադառնալ: պէտք է անպայման բան մը ծախել: Դրամեքենայի ժապաւէն՝ ե֊թէ կ'ուզեն, կամ որեւէ բան, որուն համար յաճախորդ գտնեն:

Կին են եւ ազատ դրամագլուխ:

Անոնք կ'առաջարկեն գումարը, փոխարժէքը ծգելով պաշ֊տօնակցիս ընտրութեան . . .

×

Երէկ, սեմին վրայ էին անոնք դրամատան մը, ուր այնքան պարարտ քսակներ կը լեցուին ու կը պարպուին: Այսօր Աթէնք, հրապարակի մը վրայ, ուր սպասումը բարենիշ չէ առհասարակ: Գուցէ նոյն հարցումով,— «ժապաւէններ կ'ուզէ՞ք»— ու տակաւին ինչ որ կրնան ուզել մարդիկ զոյգ մը գիրգ ու գարուն իրաններէ, որոնք տունը հաց տանելու հարկադրանքն ունին . . .

Այնքան տափակ՝ վստահօրէն պարապ պայուսակ մը միշտ կ՚ընդերանայ անոնց անութին։ Թերեւս երէկ գիրք կար հոն։ Այսօր՝ հաւանօրէն ոչինչ։ Վաղը, ո՞վ գիտէ։ Անոնք գուցէ բնաւ չեն րեւին ժապաւէն կամ «սէր» ծախելու, ինչպէս կ՚ըսէ Ֆրանսացի «Տառապեալ Ֆոյըր» եւ երթան աւելցնելու թիւը ընկերութեան ամենէն մեծ ու ամենէն աժան զոհերու բանակին։

×

Մի՛ գար հարցնել, դժբախտ Հելլէնուհի, մեր ժապաւէնի պահանջը։ Մարդերս, գուցէ գիտենք շատ բան քեզմէ, բայց գրամեքենայի ժապաւէն՝ երբե՛ք։

Հացի դառն հարկադրական այս ճամբէն, վաղը, յաճախորդներուդ տեսակը պիտի փոխուի։ Ու գիտե՞ս։ Թէ որքա՜ն բիրտ ու գարշելի են անոնք, որ քու ամենէն սուղդ կը վճարեն իրենց ամենէն աժանով։

Մի՛ սկսիր վաղուան օրդ մեր ժապաւէնի պահանջը հարցընելով։ վստահօրէն, փինտած յաճախորդդ, վաղդ ալ գնէ քեզմէ, այսօրդ հազիւ վճարելով։

Հաւատա՛ մեզի, անձանօթ Հելլէնուհի, վասնզի մենք մարդն ու մեղքը կը ճանչնանք։ Ու մի՛ գար ժապաւէնի ծայրէն հացդ ապահովելու, ճամբաներուն ամենէն լպրծումը փորձելով։

1935

ՀԱՑԻ ՎԷՐՔ

Երիտասարդ՝ բոլորս ալ:

Մինակ, անպատասխանատու, քիչ մը հարկադրօրէն, քիչ մը բնականօրէն օրուան հետ ապրող:

Կէս գիշեր:

Ու քաղաքի բոլոր մեղաւոր անկիւններուն ծանօթ եւ քաղաքը հասակ նետած բայց հոգին դեռ պոհեմ ընկեր մը՝ կարապետը կը դառնայ մեր խմբակին, միշտ արթուն Ա.թէնքի մայթերէն տանելու մեզ գետնամած դռնէ մը ներս:

×

Ա.ղբատ ճազ մը կ'աղմկէ կէս ամայի սրահին մէջ, ուր այցելուէ աւելի տանտիրուհիները կը սպասեն՝ շուայտ, դառնօրէն պարտադրական ասպնջականութիւն մը ցոյց տալու, նորեկի գրպանին դատարկման հեռապատկերով:

Հելլադայի մտերիմ, բայց տակաւին խորթ՝ անոր վիպական ու կծու «ըէչինա»յին, Մարքոյի կիսատ բաժակի մը շուքին՝ պահ մը մնացի մինակ, ես ինծի հետ:

Ֆապարէն նոր պատկեր մըն էր Մարսէյլի քաֆէ-շանթաններէն վերջ:

Ցաճախորդի սպասումէն յոգնած, կը դեգերին՝ մատի վրայ հաշուըւած այցելուներու շուրջ, Ա.ղերսարկու աչքեր՝ որոնց մէջ ժըպիտը այնքա՜ն բռնազբօսիկ է ու ակամայ, որ կը սկսի թարթիչներու բաց խփիկով մը ու կը հատնի շրթներու ծայրին, ձգելով կարծես խորունկ քամահրանքի գիծ մը ե՛ւ իր, ե՛ւ մեր ողբերգա— կատակերգութեան վրայ:

×

Ընկեր մը անունը կը հարցնէ մեր ինքնակոչ սեղանակցուհիին:

Ցիմա՜ր ...

Ընդհանուր Ա.պահովութիւնն իսկ դժուար թէ ունենայ անոր աւազանի անուանակոչումը: Կը խօսի խորթ յունարէնով մը, կը պատմէ Ա.լճէրիայէն. ճամբէն բաւական քալած վաստակաբեկ մը, որուն աչքերուն մէջ սակայն Ա.րեւելքը դեռ բոց ունի:

Սիկարէթ մը, եւ գուլաներ արդէն շղարշ մը կը ձեւացնեն իր

գանգրահեր գլխուն շուրջ:

Ան ալ մեզ կը դիտէ: Սովորական յաճախորդներէ տարբեր ըլլալ կը թուի իրեն մեր խմբակը: Կը հարցնէ: Կը ստենք՝ ազգանունէ զատ ամէն տեսակը հաւատացնել փորձելով: Կը մնայ սեղանակից մինչեւ շաբաթուան ապսպրանքը, որուն համար ստանալիք միջնորդչէքը գուցէ ըլլար նաեւ այդ օրուան օրապահիկը: Կը մերժենք շիշերու պահանջը եւ մեր «բարեկամուհին» յուսախաբ՝ բայց փափկանկատօրէն կը լքէ մեր սեղանը, երթալ պատմելու համար օրուայ տագնապը, մայթերէն նոր վերադարձած իր արհեստակիցին, որ քիչ առաջ սրահ մտաւ այնքան ազա՞տ, սեփական երդիքի մէջ իյլալու պատրանքը տալով շուրջիններուն:

Հացի վէրք ...

×

Սեղանէ սեղան, հոս գլանիկ մը պահանջելով, հոն՝ անպատկառութենէ ծնած յախուռն մտերմութիւն մը փորձելով, իսկ անդին՝ զոյգ մը ծերերու բով, համակ շռայլանք:

Կը մօտենայ ան կեղծամը գլխուն, ցամաք ու ագռաւի դիմագծով մարդուկի մը: Գործի ընկերը՝ բոլորը այս դժբախտ ու պատրանաթեր անկիւններուն: Մարդ մը որ ծագէ ծագ կը սակարկէ, հարկադրօրէն ժպտուն, այլ ճմլուած ու յոգնած մարմիններու եւ հոգիներու հետ...

×

Մարֆօի կիսատ բաժակը կը յամառի մնալ:

Տխուր է պատկերը իր պարտադրած խոկումներով, ինչ փոյթ թէ ճազը, կը ճգնի խեղթեցնել՝ գիշերէն, տօթէն ու մտածումէն ընդարմացած սակաւաթիւ յաճախորդները:

Տասնեակէ մը աւելի են նմոյշները կենդանի միսի այդ վաճառքին: Անոնց սպասող աչքերուն մէջ կը կարծեմ կարդալ կեանքէն խորունկ հիասթափութիւն մը եւ հեգնութիւնը՝ որ կը սահի անոնց ժպիտներու հատնումին:

Աւելի քան տասնեակ մը, սպասումէն ձանձրացած, կը ծըխեն, կը պատմեն իրարու, կը թափառին սեղանէ սեղան, կը հարցընեն, կը պահանջեն ու այնքան սովոր մերժումին՝ չեն հետաքրքրուիր գլխիկոր:

Հացի վէրք...

×

Քապարէ: Անճարակներու, ապուշներու, քիչ մըն ալ անբաններու հաւաքավայր.— ահա հապճեպ եզրակացութիւնս:

Դէմքի անկիւնը, ճկուն ու թարմ «քոյր» մը արդէն իսկ կը խնդայ այցելուի մը քթին, շաւիբաճեայի բաժաններ պարպել տալով, միսի ու սրահի ջերմութենէն արբշիռ նորեկին ի հաշիւ:

Վաղը, նոյն անկիւնը, պիտի գան անկասկած ուրիշներ ու պիտի գտնեն նոյն հոլանի իրաններն ու դիւրամատչելի շրթները:

Վայելք՝ որ չի բաւարարեր հոգին, որ մակերեսային է ու սուտ մանաւանդ:

Արբեցում մը՝ որ ծախու է իբրեւ նիւթ եւ որուն պիտի մերժէի խառնուիլ: Սիրահար ամէն խեղճութեան՝ բայց պիտի պահանջէի կաթիլ մըն ալ բաւարարութիւն միսէն ու քիմքէն անդին:

Մինչ Քապարէն՝ հացի վէրք է, մարդկային պալար:

×

Մի հարցնէք պատմութիւնը անոնց, որ հիւանդագին կը ժրպտին, ձեզ եւ զիրենք խաբելու համար: Ոչ մէկ մարդկային ես կը հաճանձայնի բոլորին քմահաճոյքին ենթարկուելու: Այսպէս էին եւ Քապարէի մեր անկոչ սեղանակիցները երէկ, երբ դեռ չէին հանդիպած ստահակի մը, որ մեղքէն վերջ պիտի նետէր զիրենք մայթերու բարեացակամութեան: Կամ այն ատեն, երբ տունէն հացը պակսելուն, գտնուեր էին մարդիկ, սակարկելու համար անոր կուռական գօտին, երբ ան, պարկեշտ աշխատանքի ի խնդիր գացեր էր ափ առնելու հաստափորի մը դուռը:

×

Քապարէի գիշերը ալ չ'երկրորդուիր, որովհետեւ հոն շռայլուած ժպիտներու եւ գգուանքներու մէջ կը զգամ գոհհկացնող թշուառութիւնն ու գետնաքարշ եսի երկունքը, կը տեսնեմ մանաւանդ սուր, շա՜տ սուր հեգնանքը, որ կ'երկարի մեր անկոչ սեղանակիցներու շրթներու փոսիկէն, մեր եւ իրենց մտքէ, ստորնացուցիչ ինքնախաբէութեան վրայ:

1935

ԳՈՉԷԹՆԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Այնքան յաճախ կը յիշեմ անհունին չափ հրաշագեղ ու խորհրդաւոր հեղինակը 19րդ դարու Աւետարանին, երբ հիւղաւանի համայնապատկերէն դուրս՝ կը բերեմ բախտաւոր սեմերը, ուր Գոզէթ մը, գուցէ արեւածագն իսկ կանխած, մարմար սանդուխներու վրայ կը քաւէ ծնողներու մեղքը:

Աղօթասաց հոգիներու բարութեան հետ ունեցած հաղորդութեան պէս ջերմիկ զգացում մըն է որ կը պարուրէ հոգիս, երբ առաւօտներուն, ժամերը ծախած մարդու աճապարանքին մէջ կը հանդիպիմ դեռ չկազմուած իրաններու այս ներկայացուցիչներուն, վարդագոյն մսերնուն ցուրտին կապոյտը խառնած այս Գոզէթներուն, երբ անոնք կը հաշուակցին կաթնավաճառին հետ, կամ այնքա՞ն կանխահասօրէն ճարտար իրենց մատներով լաթի մը կտոր կը քամեն դոյլին մէջ, սրբելու համար մինչեւ կէսօր ընկողմանող իր տանտիրուհւոյն սեմը:

Կը հանդիպիմ անոնց, երբեմն իրենցմէ քիչ թեթեւ մանկիկ մը գրկած կամ կառքի մը մէջ քշելէն, երբ տանտիրուհի մայր մը կը հեռեւի հեռուէն, ամուսինն անութած կամ ընկերուհիի մը հետ, խոհանոցէն մինչեւ դրացուհւոյն սովորական սիրարկածը հասնող դէպքը վերածելով ժամեր տեւող վէպի մը:

Ու դեռ տիպարներ անոնց մէջ, արբունքի մեղապարտ գիտակցութեամբ, որոնք կը տեսնեն իրենց սպասարկած երդիքներու շուայտ յանցապարտութիւնը, կ'անդրադառնան իրենց լայնցող զիստերուն եւ բարձրացող կուրծքերուն, օր մըն ալ փորձուելով քնացող տան խոհանոցը տանիլ պատանի կաթնավաճառը, կամ ժամադրուիլ դրացի նպարավաճառատան աշկերտին հետ:

Զարթօնքը, զոր կը ստանան անոնք տանտիրուհիին կեանքը ընդօրինակելէն...

Գոզէթներ են անոնք, աւելը ձեռքերնին, զոր կը շարժեն յաճախ զոյգ թեւերով, միշտ զգոյշ՝ փոշիին հետ չաւելելու համար իրենց փէշերն ալ:

Գոզէթներ են անոնք որ բարեացակամ ընկերութեան մը շուքին, օտար սեմերու աւելածութեան պահուն պիտի ունենային ա-

նուիրած պայուսակ մը նման անոնց որ կ'անցնին ամէն առաւօտ աղմուկով ու համազգեստաւոր, որոնց ի տես ցանկութեան ու ափսոսանքին աղերսն է որ կը սահի անոնց քնատ ու տամուկ աչքերէն:

Յոհանոցի ու տանտիկինի դասընթացքին վաղաժամօրէն պարտադրուած աշակերտուհիներն են անոնք որ ծնողական գիրկին տէղ ունին գետնայարկ խուց մը, խոհանոցին առընթեր, անառակ արտահատորի մը ուղղութիւնք աղապատանք-կշտամբանքին տեղ բիրտ դիտողութիւն մը, այբուբենարանին ու գրչատուփին տեղ աւելն ու դոյլը:

×

Գօզէթներ այսպէս, երբեմն բոպիկ, երբեմն պաշտօնական՝ իրենց ճերմակ գոգնոցներու եւ գունաւոր ժապաւէններու մէջ, երբեմն աւելածու՝ սեմերը ճերմկցնելով, երբեմն մեղապարտ՝ տանտիրուհին ընդօրինակելով, երբեմն սեւեռուն ու պաղած աչքերով դրան սեմին փողոցը աղմկող տարեկիցներու վրայ, ուր կը կարդաք մանկունակ ընչաքաղցութեան մը հատնումը:

Գօզէթներ այսպէս, յաճախ մատղաշ ու գեղադէմ, որովհետեւ պէտք է գոհացնել տանտիրուհիին գեղագիտական ճաշակն ու տանտիրոջ ախորժակը...

Գօզէթներ՝ կապուտցած բումբերով, նորաբոյս կուրծքերու պարզունակ խոովքով, երբ անցնող համարձակ պատանիին հրայրոտ ակնապկութեան ի լուր, կը շիկնին ու կը խնդան,—«խոնարհ»-ներու բաւարարութի՞ւն:

Գօզէթներ այսպէս:

Կեանքէն, այս հրաշալի՞ հանելուկէն պատկեր մըն ալ անոնց վիպակը:

1937

"ՏԱ ՏՂՔԵՐԱ,,...

«Փաոքե քա քիհխեռա»...

Ֆաղաքի մայթերէն մինչեւ կայանի օձի ճամբաները եւ ա-ւելի հեռուն, գիւղերու աղքատ հրապարակներէն մինչեւ մերձակայ կղզիներու քարափին վրայ արձագանգող կանչն է որ կը փորձէ համոզել ուննկղիրը:

Վիճակահանութեան տոմսերու պատմութիւնն է ան իր աղ-մուկովն ու աղմկարարովը, որ կը դառնայ հետզհետէ գունագեղ ու յարաճուն, ուր կը բազմանան միջնորդները կապոյտ թռչունին, միշտ տարակուսող բայց միշտ ալ յուսացող մարդոց բազմութե-նէն ներս:

×

Թափառում ու կանչ,— ահա դրամագլուխը նոր օրերու այս աստպարէզին, զոր կը ճոխացնեն ոմանք համոզելու ճարտար գիւ-տերով, ոմանք խրտչեցնող համարձակութեամբ, ուրիշներ, կալ-ուածին անճարակները, աղերսարկու նայուածքի մը կամ տկար կանչի մը ապաւինած, աշմանդամներ՝ հազիւ նկատելի, եւ կոյրեր՝ յամառ պոռչտուքով:

Մարդոց վէպէն երանգապնակ չինական նուագախումբ մը յիշեցնող ջղագար երաժշտականութեան մը ընկերացած՝

«Փաոքե քա քիհխեռա»...

«Ավրիօ, ավրիօ»...

Ծերունիներ, կիներ, խեղդուկ ձայներով, պատանիներ՝ հա-մակ եռանդ ու աղմուկ, որոնք կը հասնին ամէն անկիւն, լաճեր, որոնց մօտ լացը այնքան սովորական է երբ մեծերէն համրուած տոմսակներէն հատ մը կը կորսնցնեն, կամ կ'ապտակուին՝ երբ կանխահասօրէն իրենց պարտադրուած հացի փնտռտուքը մանկու-նակ տենչանքի մը գնով անգիտացեր՝ ու զացեր են թափառիլ պո-ղոտաներու հետաքրքրական ցուցափեղկերուն առջեւ:

×

«Փաոքե քա քիհխեռա»...

Հանապազօրեայ յանկերգը ամէն քայլափոխի, վաճառորդ-

ներու կողմէ լաւատեսօրէն զարդարուն բառամթերքով մը, երբ կը փորձեն մեր ծրին ու առատը փնտռող տկարութիւնը, որ կ'առաջարկեն իրենց իսկ չհաւատացած հազարներու շլացուցիչ հեռապատկերով:

Մարդկային ներաշխարհին այցելուներն են անոնք, որ այնքան մօտէն կը կարդան «բախտ»ով ապրող, «բախտ»ին կառչած եւ «բախտ»էն ծախողածներու մեծ բազմութեան մը վէպը:

Յուսախաբութեանց ի՞նչ պատմութիւններ ունին անոնք իրենց գնորդներու կալուածէն ներս:

Քանինե՞ր կը գնեն տարիներու սպասումով եւ քանինե՞ր չհաւատալ ու հեգնել կը ծեւացնեն «բախտ»ին վաճառորդը, վիճակահանութեան օրը սակայն, չկարենալով դիմադրել «բախտ փորձել»ու տկարութեան, երբ ան կ'աւետէ միլիոններու տիրանալուն ժամն իսկ, փայտին ճեղքէն կախ վերջին տոմսակը ցոյց տալով:

«Կապոյտ թռչուն»ն է որ կը փախչի կոյրի մը ափէն կամ տղեկի մը գաւազանին ծայրէն, երբ մետասաներորդ ժամու անցորդ մը կ'անցնի վաճառորդին քովէն . . .

Բախտի պատմութիւն, որուն կը հաւատան այնքան շատեր, կեանքի ամէն երեւոյթ կապելով այս շատ տարօրինակ, գունագեղ, ամենիմաստ բառին, որուն ամբողջ նշանակութիւնը կը թուի ըլլալ խոշոր ցնորք մը, երփներանգ պղպջակի մը հանգոյն պատկերաւորուած, մարդկային տկարութենէն, տենչանքէն ու ինքնախաբէութենէն՝ անրջական գոյութիւն մը ստացած:

Բախտի պատմութիւն՝ զոր կը հեգնեն՝ միշտ ալ զայն եզրակացնելով եւ որուն համար կը տարակուսին՝ առանց սակայն ակնկալութիւնը կորսնցնելու:

Բա՜խտ, բա՜խտ, յաւիտենական կանչը դիւր վաստակին, վիճակահանութեան տոմսակով մը կ'աղապարուած, որուն ցնորապատումին արծանգանգը կը բերեն մեզի ամէն անկիւնէ, «բա բիհխեռա»ն ծայնող ծերեր ու լաճեր . . . :

1936

ԿԱՎՈՇՆԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Կը քերեմ բարափի մայթերը, հոն ուր յարաշարժ ու բիրտ մարդոց բազմութիւն մը կը վազէ, կը հայհոյէ ու կը սակարկէ բարբառներու ամենէն գռեհիկովը:

Հոն են արեւածագէն առաջ ու հոն կը մնան մայրամուտէն վերջն ալ խումբը ամէն օր աճող եւ գաղտագողի ճամբորդին մօտեցող անչափահաս բեռնակիր-բոշաներու, սակարկող վարիչներու կռուազան գործակալներու, պատրաստակամութիւնը մուրացկանութեան հասցուցած միջնորդներու եւ վերջապէս երիւներանգ ամբոխը անհաշուելի տարրերուն, որ կը կերակրէ ամէն բարափ:

Ողջերթի մը հարկադրանքը կը տանի զիս նորէն կայմերու շուքին:

Մայրամուտի պահն է. քնութենէն սահմանուած հրաժեշտի ժամը, երբ ուշացած ճամբորդներ կը փութան քակուող սանդուխներն ի վեր, երբ ծխնելոյզները կը հեւան թանձր գուլաներով:

Սոյլ մրն ալ եւ արդէն նաւը կը շարժի փրփրադէզ աւազանի մը մէջ, անփոյթ՝ բարափի բացուող անութներուն, սրբուող աչքերուն հանդէպ: Մինչ անհոգի այդ վանգուածը՝ ամէն օր կեանքէն վէպեր շալկած, կենդանի իմաստ զգեցած ծուածեւ ու փախչող կաթսան՝ բարափէն հեռացող նաւը, իմաստ կը ստանայ:

Ծուզումէ աւելի մտածումի թելով մը կը վերադառնամ ժամերուս տիրոջը, երբ դատարկապորտ լաճերու տարօրինակ խմբաւորում մը քայլերս կը տանի իրենց մօտ:

×

Վարսայարդարի այցէն ամիսներ խնայուած գլուխներ, ուրկէ կը կախուին երկարած ծնօտներ փոսացած այտերով: Աչքեր՝ բոցացուրկ եւ կարմրած կոպերով, գոյնը անանուն շապիկներու մէջ պարտկուած ոսկրուտ իրաններ, բոկոտն բոլորն ալ. խումբը անոնց վերջապէս որոնք անյագօրէն, եղբայրօրէն կը ծխեն սալայատակէն վերցուած կիսախանձ գլանիկ մը, կը պատմեն իրարու տրախմինեբու վէպէն բարբառներու ամենէն ոամկականովը, կամ կը հայհոյեն

երէցներն իսկ նսեմացնելով, երբ օտար բեռնակիր մը կը միջամտէ իրենց աժան սակարկութեան:

Բախտակից մըն են շրջապատեր. պատանի մը իրենց պէս. գլխահակ ու հեւատ. հիւանդ է ապահովաբար: Ո՞վ գիտէ քանի անգամ վազեց կայարանէն քարափ, թաց մարմինը տալով փչող զեփիւռին, կամ ո՞վ գիտէ տակաւին՝ թէ երէկի մայրամուտէն վերջ որ լաստին անկիւնը գնաց կծկուիլ առտուան նաւերը սպասելէն:

Հետաքրքիրները ինծի պէս. կը հարցուփորձեն ոմանք, մինչ ուրիշներ կը թելադրեն «տուն» երթալ:

Բարի՞ խրատուներ, ժամանակավրէպ տիրացունե՞ր, կենցաղագիտութեան շողոքորթնե՞ր:

Կարծէք կամուրջի մը տակ, լքուած մակոյկի մը անկիւնը, կամ քարափի բազմութիւնը բաւարարող կապելաներու սեմերուն գիշերող կավռոշներ չկան մեր օրերուն:

Հետաքրքրութենէ հազիւ պղատոնականութիւն հասնող շրջապատի հարցումին կը պատասխանեն հիւանդին ընկերները՝ թէ ան տուն չունի:

Համեմատօրէն երէց մը իրենցմէ, կ՛առաջարկէ իր գիշերուան ապաստանարանը որ ծանօթ է բոլորին, կը թելադրեն դեղահատի տեսակ մը:

Բայց պէտք վճարել դեղահատին:

Տառապանքին եղբարութիւնն է որ կը յայտնաբերեն շքեղօրէն, երբ կավռոշները կը սկսին քրքրել իրենց գրպանները:

Այրի կնոջ լուման իսկ պիտի նսեմանայ այն հանգանակութեան քով զոր այս բունազուրկ ընկեցիկներն ըրին այդ պահուն:

Կը հեռանամ՝ ուրիշներու կարգին, մետաղի կտոր մը տալէ վերջ, ու կը հարցնեմ գոյութեան արդարացումը այս պատկերներուն:

Հիւանդ կավռոշը կը դարմանեն ուրիշ կավռոշներ, եւ այդ նոյն կավռոշներէն կը ծնին 19րդ դարու Աւետարանին հոյակապ էջերը:

Ջարափի կավռոշները պիտի վազեն, հեւան, սակարկեն, կրուին ու հանգանակեն, մինչ անդին չորքոտանի մը, իր անասնական խոյանքին մէջ դրամագլուխի վերածուած, քաղաքակրթութեան

չասպետներու ձեռքով, պիտի կապէ իրեն մարդկային զանգուածները, որոնք ակնապիշ՝ պիտի հետեւին անոր խօլարշաւ վազքին։

Ինչպէս չի կրկնել դասականութեան անցած գահաժառանգին հետ՝ թէ բան մը կայ փտտած ու բան մը կայ փոխուելիք իր Տանիմարքային դուրս ամէն աստղի տակ։

Ազնուական կավռօշներու գոյութիւնը վկայ՝ երբ անոնք կը հայհոյեն լիաթոք, կը սակարկեն՝ անօթութեան հեռանկարէն կարելի զիջումով, բայց մանաւանդ երբ անոնք կը հանգանակեն իրենց ամբողջ ունեցածովը։

1937

Ի ԽՈՐՈՑ ՍԻՐՏԻ

Նուէր՝ Բարեկամներուս

Չէի հաւատար քարեկամութեան,
Տղու օրերէս, յոռետես ներաշխարհ մը, շռայլուած փնտրտուքին մէջ իսկ պահեր էր գիս, այլոց հանդէպ պատուարով մը։
Աբուլալա Մահարին կարդացեր էի պատանի օրերուս։
Բոլորին հետ եւ ինքն իր մէջ մինակ քալելու տարօրինակ ուղի մը կեանքիս ճամբան, որ անքարտաւան եւէ կամ անհոգի այլամերժութենէ չէր գար։
Չեմ ատած մարդիկ. սիրեր եմ շատեր ու կը հաւատամ թէ կարելի է մարդերը հասցնել տեղ մը, ուր բոլորն ալ կարելի ըլլար սիրել։
Աւետարանին դասը չէ այս.
Կը խոստովանիմ, որ կարճ տափատներու շրջանէն եղեր եմ հին ու նոր ուխտի խեղճ ուսանողը։
Կը հաւատամ, թէ մարդորդիէն ու մարգարէներէն աւելի հին՝ գոյութիւն ունի մարդկային խիղճն ու տրամաբանութիւնը, որոնց ներդաշնակութենէն կարելի էր ապահովել առաւելագոյն Ճըրիստոնէութիւնը։
Մարդը սիրելով հանդերձ, անոր հանդէպ ապրեր եմ վերապահ, կեանքէս չպակսեցնելով հանդերձ խանդը։
Գիտեմ թէ հարկ է արտասուել, խնդալու իրաւունքին համար.
Հարկ է տառապիլ՝ կռանուելու համար,
Հարկ է չունենալ՝ իւրացումը ըմբռշխնելու համար,
Եւ հարկ է մինակ ըլլալ, բարեկամութիւնը գնահատելու համար։
Ոտներս կրնաս չբաժնել ընթերցող բարեկամ.
Ես իմ հաշուոյս կ՚ըմբռնեմ զանոնք եւ կը հաւատամ անոնց։
Վստահ եղիր, որ ներհայեցողութեանդ ուղիներէն պարկեշտ փնտռտուքն ու յուշերու քրքրումը ընելէ վերջ, քու ալ եզրակացութիւնը տարբեր տեղ պիտի չյանգչէր։

Հաւատացի բարեկամութեան, երբ օր մը, իմ տարակուսած մարդերը սեմ մը ցոյց տուին ինծի։

Հաւատացի բարեկամութեան, երբ օր մը, անուն-մականուններով անծանօթ մարդեր, փորձեցին հոգիներու կամրջումը մինակ տղուն հետ, որ պարտադրօրէն, սահմանէն անդին էր գացեր, համազգեստի մը տակ, իր չհաւատացած առաքելութիւնը պտտցնելու...

Հաւատացի բարեկամութեան երբ օր մը, գիրին համար ալի առի քանի մը դուռ...

Եւ հիմա, երբ կը թերթեմ Ալպոմը ապրնջական սեմէ մը պատմող լուսանկարներու,

Երբ կը բանամ կապոցը, այլազան հասցէներէ կազմուած զինուորական նամականիին,

Կամ երբ կը դարձնեմ, մամուլին տակ հետզհետէ սեւցող պրակներու էջերը, որոնք իմ ու մարդոց կեանքէն բաներ մը կը ծգտին ըսել՝ կը մտածեմ:

Կը մտածեմ ու կը զգամ թէ այդ բոլորին ի տես, աւելի ջերմ ներաշխարհ մը կարելի է սնուցանել հանդէպ անոնց, որոնք օր մը անտուն՝ տնեցի րրին գիս, որոնք սեփական երդիքէ հեռու եւ մարդու կարօտ օրերուս՝ դարձան մտերիմ նամակագիրներ, եւ որոնք, սա կամ նա ձեւի աջակցութեան անբարբառ ակնկալութեան պատասխանեցին իրենց կարելի ընթաւոջումով, մին իր քրտինքով, միւսն իր շնորհով, ուրիշ մը՝ նիւթին ստացագիրն ալ մերժելով..

Բարեկամներ էին:

Ու վստահ ըլլան անոնք, որ փոխադարձաբար, բարեկամութեան հաւատաւոր մը կռանեցին իմ մէջ։

Վաղը, հոգիէս մասնիկ մը վերցուցած ափիս մէջ, ջերմօրէն պիտի զոդեմ զայն անոնց ափերուն, հաւաստիացնելով, թէ իրենց մէջ եւ իրենցմով

կը հաւատամ բարեկամութեան:

1947

Ο ΚΥΡ' ΠΑΝΤΕΛΗΣ

Փիրէայի ծովափէն դէմք մըն ալ այս մէկը:

Աշխարհ պտտած ծերունի մը, որ այդ թափառումներէն մը-նացած դրամագլուխով կը հասկնայ շատերու լեզուէն եւ փոխադարձաբար կը հասկցուի շատերէ:

Երիտասարդ օրերուն կուշտ ապրած ծերունի մը, որ մինակ է քալեր բազմաթիւ ոստաններու մայթերէն ու մինակ ալ մնացեր է այսպէս իր կեանքի վերջալոյսին:

Կարօտախտ, հայրենաբաղձութիւն, քիչ մըն ալ հայրենի հողէն հաց ճարելու փորձ, զինք կը բերեն մինչեւ այս բանուկ նաւահանգիստին մէկ անկիւնը, ուր Փիրէացին ժամադիր կ'ըլլայ ծովու օդ, ծայնասփիւռ ու թարմ ծուկ ապահովելու, ամէն իրիկնամուտի:

Կը հանդիպի ամէն օր, քարափին մերձակայ ընկերոջ մը խանութը, որուն յաճախորդի սպասման ծանծրոյթը կը փարատեն ընկեր ներ: Երիտասարդ այցելուներու ներկայութեան,այս ծերունին, տարիքին յատուկ պատմելու իր փափաքովը կը քրքրէ Հրոյ Գլուխէն Քամչաթքա, Պրօտուէյէն Զուլուներու հիւղակները երկարող յիշատակներու դէզը:

Կը պատմէ երէկը զուարթ, հպարտ ու կը մեղմանայ իր ծայնը, երբ կը հասնի ներկային:

Ծխուր ու ցամաք ծերութիւն մը: Մինակ է ան:

Մօտաւոր երէկին, օրական քան տրախմիի եկամուտ ապահովող մակոյկը, փոթորկոտ գիշեր մը փշրուեր է ծովափի խութերու վրայ, Ջիր Փանտէլին թողլով անճար, երբ քարափէն զինք ճանչցող սրճարանատէր մը նոյն փշրանքը կը խոստանայ ի վարձ տասնեակներով աթոռներ շարելու եւ վերցնելու աշխատանքին:

Կեանքը՝ տխուր մայրամուտ մը արդարեւ, երբ ան կ'ապաստանի, խորշի մը մէջ օրօրուն մակոյկէն ճարելու դժուար ապահովուող հացը:

Կորսուած նաւակին յիշատակը իր վերջին ցաւն է, աւելի

խոցող քան զրկուած կեանքի մը ամբողջ իրականութիւնը։

Կը յամառի նորի մը տիրանալ ու ծայրայեղ խնայողութենէն հաւաքուած տասնոցները արդէն իսկ թիւ մըն են տուեր իր գրպանին, որուն համար ան, հպարտօրէն կ՛արտայայտուի, նոր մակոյկ մը ունենալու բացարձակ ինքնավստահութեամբ։

Ցետո՞յ։

Ա.թոռներու աշխատանք՝ 20, մակուկավարութիւն՝ 20, գումար՝ 40։

Ու Ֆիր Փանտէլին փրկուած է։ Գոնէ ինք կը հաւատայ ատոր։

×

Ֆառասուն տրախմի։

Կեանք մը ունենալու ամբողջ իտէալ - բաւարարութիւնը՝ ընկերութեան պարտադրած ուղիէն անոր ինկած բաժինը։

Ու մտածել որ Ֆիր Փանտէլին մէկն է այն ստուարաթիւ զանգուածէն, որ ծուխին հետ հաշտուած, վազող անիւներու ժամադիր, սալին վրայ ք տնաթոր, հարկադրօրէն 40 տրախմիներով միայն կը շինէ իր սպանիական դղեակներու ամբողջ կառուցուածքը։

×

Առջի օր ան գուժեց նոր մակոյկի մը ի խնդիր ըրած խնայողութեան կորուստը։

Ոչինչէն խնայելու նոր սկզբնաւորութիւն, ու Ֆիր Փանտէլին դարձեալ աթոռ կը շարէ ծովափը, ուրիշներու նաւակները դիտելէն, ճակատագրականութիւնը հեգնող հրաշալի փիլիսոփայութեամբ մը, զոր կը ներշնչեն իրեն, գաւաթ մը ըէյինան ու լէվէնտիօ եղանակի մը մոլտուքը։

Ան իմ տեսած սակաւաթիւ մարդերէն է, որոնք իրենց եղեամ գլուխներուն տակ իսկ կը յամառին հոսանքն ի վեր նաւել։

1936

ԱԻԱԳ ՇԱԲԱԹ

Խունկ ու աղօթք:

Մարիամներու եւ Զաքէոսներու բարի օրեր, երբ թզենիին, բլուրի լանջին, ծովու ափին, քիչ մը հինէն կաղապարուած եւ շատ բարի քարոզներու ունկնդիր Մագթաղինացիներով ու մանուկներով շրջապատուած, կրօնք կը հիմնէր Նազարէթի ուշիմ ու գեղեցիկ ատաղձագործը:

Ու պատմութիւնը կը դառնայ վիպական, մինչեւ Կանա եւ Կափառնայում, վարագուրուելու համար ոլորտներու ետին, հրաշալի ղիցաբանական դէպքով մը:

Բայց . . . այսչափ միայն:

×

Եւ մարդիկ կ'աղօթեն:

Կ'ոգեկոչեն իտէալ վարդապետին կեանքի վէպը շինած, ազնիւ ու առինքնող դրուագներ:

Կ'աղօթեն հոս մանաւանդ այնքան ջերմեռանդօրէն: Մին խունկով, միւսը մոմով, ուրիշ մը ատրճանակի բլթակով: Կը խառնուին Աւագ Ուրբաթի թափօրներուն, հօտի մը հաւատարմութեամբ, թաղելու՝ Մսուրի մեծ մանուկը, կամ հրճուելու Էմմաուսի ճամբուն վրայ ման եկող «Յարուցեալ» վարդապետի աւետիսին ի լուր:

Կ'աղօթեն ու հաւատացնել կը կարծեն իրենց վերացումը աւազ Շաբաթով. կը մերժեն ստամոքսի պահանջը, կ'արգիլեն միսը շուկայէն, եւ, ո՜վ կատակերգութիւն, մորթուիլը խնայուած գառնուկին տեղ հայրենիքի ծառաստանէն պատմութեան-կաղնի մը կ'իյնայ, հայրենիքի փութկոտ փայտահատներու տապարէն:

×

Կը մտածեմ: Երէկ դպիր, տիրացու, վարդապետ ըլլալու եռանդէն այնքան պարկեշտ ազտիկ քրիստոնեայ: Այսօր, պարապ մը հոգիէս ներս, զոր շինեցի գիտակցօրէն եւ կը պահեմ գիտակցօրէն:

Մ՚եպտիկ այնքան՝ որ պիտի մերժէի հաւատալ թէ մեր օրերուն կարելի է հոգեկան պահանջն ունենալ աղօթելու: Անպատկա՞ռ՝ գուցէ. բայց պարկեշտ՝ իր խոստովանութիւն:

Ու տակաւին, կ'ընդվզիմ երբ բարի ու անըմբռնելի խաչեա-
լին ստուերը կը հանդիպի աչքիս, հատնող կանթեղի մը դեղին լոյ-
սին տակ, որուն ներքեւ մոմ կը տնկեն պաշտօնէ կամ ամբոխային
հարկադրանքէն ներս սպրդած այցելուներ։

×

Աւագ Շաբաթ։
Ու թելը կ'երկարի մինչեւ իմիններս.
Մէկ մարդ եւ այսքան խո՞ւնկ, այսքան ձէ՞թ, այսքան ծա-
ղի՞կ եւ այսքան յուղարկաւո՞ր 1900 տարիէ ի վեր։
Ու կը հարցնեմ՝ քանի՞ խնկաման, քանի՞ կանթեղ, քանի՞
պսակ եւ քանի՞ յուղարկաւոր միլիոնաւոր գողգոթաներու յիշա-
տակին, որոնց խնայուեցաւ «հրաշալի յարութեան» մը սփոփարար
պատրանքն իսկ։

Վեղարաւորներ ու փակեղաւորներ եւ դեռ այս ժողովուր-
դին անունով մայթեր մաշեցնող հացկատակներ ու լրվաճքեճներ,
որոնք կը խօսին գուցէ տարին եօթանասուն քարոզ «տուրբ»երու
յիշատակին, Նունիկներու եւ Սեդրոսներու ի լուր, բայց կը մեր-
ժեն նոյնիսկ ներկայութիւննին, ժողովուրդի մը մահացման հոգե-
հանգիստին համար, երբ հրաւէր իսկ ունին։

Յարգել յիշատակը իտէալ Մարդորդույն՝ մարդկային է, բայց
ընդվզեցուցիչ է բեռնաւորել զայն պատշաճութիւններու վերածուած
ծիսակատարութիւններով, թատերականացնելով, տպաւորութիւն-
ներու ամենէն արբեցուցիչը ստեղծելու գինով եւ մոռնալ իր մէջ
սկզբունքի վարդապետութիւնը Պարկեշտութիւն չէ կրկնել իր խօս-
քերը, որոնք արժեքաւորուեցան երբ Նազովրեցին ապրեցաւ զա-
նոնք. ու երեւոյթը կը դառնայ խրտչեցուցիչ, երբ կը տեսնէք հո-
գիներու սնանկութիւնը զինք վարդապետելու կամ յիշատակելու
յաւակնութեամբ կամարներու տակ խճողուածներու։

×

Խաչեալի մռայլ նկարին առջեւ կը մնայ խնկամանը, ու վխ-
տիէ վեհութիւնը կը հասնի իր լրումին, երբ Աւագ Ուրբաթի մէջ
վայրկեան մը մինակ կանգ կ'առնէք այն խաշոր աշտանակին առ-
ջեւ, ուր երկար մոմ մը, իր բոցիկով տարուբեր, երանգներու շը-
ւարուն պար մը կը փորձէ մութ գոյներու վրայ։ Կը մտերմանանք
սկզբունքին համար խաչուած այդ գերմարդում։ Չէ՞ք զգացեր սա-

կայն բողոքը որ կուռի ձեր հոգիէն ներս, անոնց համար որ զայն խաչեցին։ Մարդկային է հաշուեյարդարի այդ պահանջը, որ կը ծնի բարի Աաչեալի նկարէն ու կը հասնի մինչեւ Ապրիլ 24։

Իսրայէլի մեծ զաւակը իր արհաւիրքը ապրեցաւ երազի մը չափ, մինչ մարդկութիւնը, որուն փրկութեան պատրանքն ունեցաւ, իրմէ աւանդ՝ արդարութեան ու եղբայրութեան շքեղ սկզբունքներէն շատոնց է մերկացուցեր ինքզինք։ Պիտի խաչէին զինք նորէն, եթէ փորձէր կեանքի մեր նոր տաճարէն ներս խարազանել, աւելի քան Երուսաղէմի լումայափոխ մեր «Քրիստոնեա»ները...

×

Աւազ շաբաթ։

Ու մարդիկ կը քալեն պատկերներու եւ խաչվառներու ետեւէն թափօրներով, թատերական երկիւղածութեամբ։

«Սիրէ ընկերդ քու անձիդ պէս». —մինչ քրիստոնեան այսօր հաշիւ ունի իր սեմէն ներս։

Ու դեռ ոչ ոքի պիտի ներէր Նազովրեցին արդարութեան ասունով՝ ճամբորդէն ապրող պոռնիկին քար նետողներուն։

Դառն հեգնանք մը կը փսփսան երաժշտութիւնն ու սաղմոսները այդ թափօրներուն, որոնց մեղեդիի մէջէն կը քալեն «բարեպաշտ»ներ դէպի անարդար ինքնագոհացում։

Հոգիներու պատուաստ։

Ահա պահանջը, որուն ա՛լ չի հասնիր կարծէք շքեղ Նազովրեցին իր աւազ շաբաթովն իսկ։

Նոր Գողգոթայի մը զոհողութիւնը երբեք՝ որուն գնահատութիւնը վեր է մարդկային հասկացողութենէն։

Նոր խարազանակիր մը սակայն մեր տաճարներէն ներս՝, եւ այդ աւելի անողոք քան ան՝ որ այցելեց 19 դար առաջ։

Ու այն ատեն, գուցէ ես ալ դառնամ կամարներու երբեմնի պարկեշտ այցելուն։

1935

ԽՂՃԱՀԱՐՈՒԹԻՒՆ

Պատերազմով պարտադրուած «պոչ»ին կցուած կը սպասէինք հանրակառքի, միաժամանակ ունկնդրելով, ծանծրախտէն ջղայնացած ճամբորդներու ակնարկութիւնները:

Անկիւնադարձին կ՚երեւայ կանանչ հանրակառքը ճապաղ ու սուր ճռնչիւնով, եւ դեռ հանգրուանին կանգ չառած՝ խուճապ մը ամէն կողմէ, ստեղծելով կապիկներու անտառի մը պատկերը, ուր ամէն երկոտանի, հանրակառքէն ներս պարտկուելու փորձէն յուսահատ, թառ մը գտեր ու մագլցեր է չնախատեսուած անկիւններ:

Ինչպէ՞ս այդ խճողումին մէջ տաղտկալի պիտի չթուէ՞ր ձեզի սա մարդը, որ կը յամառէր շրթներուն փակած պահել գլանիկ մը, շուրջիններուն վրայ ցրիւ տալով մուխի գուլաներ:

Այս տիպարներէն յիշեցնող երիտասարդ մը քովս ի վեր, սիկառը բերնին, ու թեւերը իջած վերարկուին գրպանները՝ ուշադրութիւնս գրաւեց:

Հանրակառքի ցնցումներէն տարուբեր, ամէն ճամբորդ կը ջանայ տեղ մը կառչիլ, մինչ ճանապարհակից, անտարբեր՝ ձախ ու աջ կատարած իր ճօճումներուն՝ կը յամենայ անգիտանալ իր առջեւ գտնուող երկաթեայ ծողը, շարունակելով թեւերը գրպաններէն ներս պահել:

Անփութութեան ի տես, զարմացումս հետզհետէ կը հասունայ, վերածուելու համար նողկանքով լեցուն դիտողութեան մը անզուսպ փափաքին, վերջիվերջոյ պոռալու՝ այդ մարդուն երեսին, թէ իր անտարբերութիւնը շնական երանգ ունէր ...

×

Շատ փութկոտ եղած էի անծանօթի հասցէին ունեցած եզրակացութեանս մէջ:

Մտածումս հազիւ լեզուիս հասած, շրթներուն ծայրը սպառած գլանիկը նետելու համար, իմ երիտասարդ ճանապարհակիցս դուրս կը բերէր գրպանը պահած իր թեւերը, ու մատներէ զատ ամէն բանի նմանող զոյգ մը անկերպարան մագնդիկներու մէջ սեղմուող սիկարէթը կը շպրտուէր գետին:

Դաստակէն վար, երկու ծեռքեր իրենց աստուածազօր մատներով գոյութիւն չունէին ...

Կրեր էի մէկը այն սառեցնող ու ներյոյզ տպաւորութիւններէն, որ մարդ կ'ունենայ անսպասելի յայտնութեան մը կամ դառն խոստովանութեան մը դէմ յանդիման:

Ցուրտ անակնկալէն դէպի կարեկցութիւն, եւ յետոյ փութկոտութիւն մը դէպի մտերմութիւն՝ հանգրուաններ են որ մարդ կարծէք կը հանգուցէ արագ ու այնքան համարձակ, երբ սա երէկի անծանօթին ու իր միջեւ գտնուող անջրպետին անակնկալ անէացումը կը ստեղծէ հոգեյորդ անվերապահութիւն մը:

Անվարան հարց կուտամ.

—Ալպանական ճակա՞տը արդեօք: Կարծէք, համարձակութիւնս յանդգնութիւն նկատած՝ նախ նայուածք մը կ'ուղղէ ան ու կը յարէ՝

—Այլապէս ո՞ւր կրնայի տուած ըլլալ զանոնք:

—Հայդուկային կռիւներուն, Ազատագրական պայքարի օրերուն. Ո՞չ ապաքէն այս երկիրը իր յաղթական պարտութենէն վերջ աւելի զոհեր ունեցաւ, քան պաշտօնապէս յայտարարուած պատերազմին.

Անակնկալօրէն իր ամենէն զգայուն լարերուն աղերս ունեցող ակնկալութեանս, արագօրէն արտաբերուած քանի մը բառերով՝ որոնք խօսակցութեան վերջ տալ կը պարտադրէին կարծէք՝ պատասխանեց՝

—Ոչ. խրամէն դուրս երկարած ափերուս մէջ պայթող ծեռնառումը մը տարաւ մատներս եւ ուրիշ ինչ որ կրցաւ.թէեւ կ'ուզէի զանոնք ունենալ մեր անփառունակ նահանջէն վերջ ալ:

Ու շեշտը աւելի կտրուկ՝

—Այդ մատները աւելի օգտակար կրնային ըլլալ հոս՝ քան հոն: Մաքրուելիք աղտը մեր ծոցին մէջ աւելի մեծ է քան մեր սահմաններէն անդին գտնուածը:

Հաշմանդամը լռեց,

կը մտածէր գուցէ իր անծանօթ խօսակիցին համարձակութեան վրայ, որուն հետաքրքրութիւնը կրնար եւ պղատոնական երանգ ունենալ:

կը մտածէի նաեւ ես, որ տարուբերումին համար գինով ըս-

տահակի մը եզրակացութիւնն էի ունեցեր, իր նմաններուն հաշւոյն եւ իր նմաններէն պարտադիր այս հաշմանդամին մասին, ու հազիւ յանգած նոր եզարկացութեան մը. լռած խօսակիցս, նահանջողականութեան ու հիասթափումի ամբողջական իմաստը պարփակող հելլէնական Δὲν βαριέσαι դառնօրէն կ'արտասանէր, ու կը պատմէր, թէ ինչպէս, օր մը, եւ այսպէս օրե՞ր, ամիսնե՞ր, ինքն ու իր բախտակիցները դարձեր էին «հերոս»ներ, հայրենիքի անփոխարինելի աւանդներ, որոնց երկանիւ կառքերու մայրաքաղաքի պողոտաներէն տողանցելը՝շքեղ նուիրումի մը պատրանքը կուտար դիպուածի գթութեան քոյրերուն:

Ամիսներ ալդարեւ. Ու օր մ'ալ «հերոս»ները անցեր էին պատմութեան եւ իրենց այցելու ընկերակից Աթենուհիները, դարձեր էին նոյնքան բարեհամբոյր հիւրընկալներ եփներանգ եկեղեցիներու...

×

Համաձայն էի իր եզրակացութեան:

Ինք մէկն է այն բազմամիլիոնէն որուն անունով ծագէ ծագ գոեհկօրէն սակարկելէ յետոյ, այսօր, մետաղի կտոր մը կը կախեն կուրծքէն, քանի դեռ իր «հոգէ սափոր»էն կենդանի բան մըն է մնացեր, կամ, կ'արտասանեն յանկերգ—բառակոյտ մը ծանօթ ու անծանօթ դամբաններու վրայ, բայց չեն դադրիր դաւադրելէ. թատերականացնելով ինչ որ կայ առաքինի, փորձելով անգամ մըն ալ Մորփէոսի օրօրին յանձնել ողջերը, զերդ խոյեր, Սադայէլական նոր ողջակիզում ներու համար:

Սակայն, ան վճռած է ծեորերէն զատ բան չտալ այլեւս:

Այդպէս որոշած են նաեւ բոլոր անոնք որ դեռ իրենց բաց աչքերով կը հետեւին նորանոր խեղկատակութեանց:

Բոլոր անոնք, որոնց գանկերէն ներս կը հաստնայ մերժումը ոեւէ նոր փորձի ու քաղաքակրթութեան ժխտումը պիտի ըլլար:

Բոլոր անոնք, որոնց հոգիներուն աղերս ունի մօր արցունքը, օրրանէն հասնող ճիչը, աստղազարդ կամարներու տակ զուգերգի մը ունկնդրութիւնն որ բերթողի մը սիրոյ տաղասացութիւնը:

Ու վճռած են այսպէս ա'լ տուրք չտալ հոն՝ ուր Արէան ու Մամոնան դարանակալ կը սակարկեն:

×

Քեզի՛ հետ հաշմանդամ անծանօթ բարեկամ, ու բոլոր քեզ նմաններու հետ, որ խնայենք մեր մատները, մեր ոտքերը, մեր կուրծքը, մեր գանկը, ու այդ խնայումին մէջ յայտնաբերենք ընծայումը յաղթանակի մը, որ փոխան աւերակներու՝ տուներ կառուցուին, որ փոխան խաչաստաններու՝ հացին երգը հնչէ ոսկեբանգ ցորեաններէն, որ փոխան վայող սեւազգեստ մայրերու, կարմրաթուշ մանուկներուն կանչին օրհնաբեր զուարթութիւնը հոսի:

Ու տակաւին քեզի՛հետ, անծանօթ բարեկամ, եւ մի՛զարմանար, որ քեզ ողջերթ մաղթելէս առաջ, մեր այս անակնկալ հանդիպումի հանգրուանին, սրտբացօրէն խոստովանիմ մեղքս, թէ գլանիկը շրթունքիդ, անտարբեր օրօրուելուդ, ստահակի մը տեղ դրեր էի քեզ, ու հիմա, փութկոտ եզրակացութենէս խղճահար՝ կուգամ ներողութիւն խնդրել մտածումիս համար.

Որովհետեւ, չգիտէի թէ, դաստակէդ վար մատներ չունէիր շուրջիններուդ պէս տեղի մը կառչելու:

Մարդերու վճռով եւ մարդերու համար տուեր էիր զանոնք:

Թոյլ տուր որ մարդերս կրենք, ակամայօրէն, հարկադրօրէն տարուբեր՝ մարմինդ:

1946

ԵՐԲ ԿԸ ՏՈՂԱՆՑԵՆ...

Օրեր, շաբաթներ, եւ դեռ ամբոխային պոռթկումը կը թուի հասած չըլլալ իր լրումին, ու կը շարունակուի պողոտաներէ տողանցքը անմօրուաններէ մինչեւ սեւազգեստ այրիներու, իտէալ ու պահանջ ցուցատախտակներու, լիաթոք կանչերէ յոգնած հազագներու, երէկի տիրակալէն յիշատակ սաղաւարտներու, վանականներու հանգոյն հերոսատիպ հայդուկներու:

Հիացումի ու խնդակցութեան ծափերով կ'ողջունեմ մարդկային ամենէն արդար ու ամենէն բնական իրաւունքը՝ ազատութիւնը վերագտած եւ շփանալու չափ մեծ երէկ մը ապրած հեղլէն ժողովուրդը:

Մայթի մը վրայ, շարքերէն քիչ հեռու անոնց, որոնք իրենց հոյասքանչ նուիրումին հատուցումը կ'ըմբռշխնեն բացարձակ իրաւունքով, պարտադրուած աշխարհաքաղաքացիի հայկական հանգամանքով, կը փորձեմ մարդկային երանգ որոնել հոգիիս ծալքերուն մէջ:

×

«Խեղճ»երու եւ «ոտնաբոպիկ»ներու բազմութիւն, «անպատասխանատու-խաժամուժ» եւ դեռ շարքը մօտեցումներու «բարձր» քաղաքականութեան չասպետներէ, արիւնաքամ տարիներուն ճաշացուցակը փոփոխութեան չենթարկած կրեատսներէն, կամ պուրպոնեան այլամերժ գանկեր պտտցնող քաղաքական մունետիկներէ:

Եւ սակայն «խեղճ»երու, «ոտնաբոպիկ»ներու է սահմանուած արիւնի տուրքը, դժբախտաբար պայմանադրականը պատմութեան բոլոր անկիւնադարձներուն:

Անոնց նմանները գրեցին վէպը մարդկային քաղաքակրթութեան հանգրուաններուն, ծագէ ծագ: Տափաստաններու մէջ սերած Լիճքընեան ազատախոհ ու ժողովրդավար սերունդ մը, շուայտ վերապլի շուքին արդարօրէն ընդվզող կավոշներ, Քրէմլինի ցարական զեխութիւնը հարկադրօրէն վճարող մուժիկներ, հայ հերո-

սամարտի պանթէոնը կերտած փաղանգը մեր գեղջուկին, մեր միջակորեայինն, մեր գաղափարական տեսլահարներու, որոնց նման հոս ալ նոր «խենթ»եր, քրիստոնէականէն աւելի մեծ դար մը, Պէրիկլէսի դարը մարդկութեան շնորհած հեղլէններու հեռաւոր մնացորդացը իր ելոյթով։

Առնավայել 1821-ի վերածնունդը, գրեթէ համահեղլէնական բնոյթով, համամարդկային վսեմ տեսլականով շաղախուած։

Կը դիտեմ խելացնոր ու ազատ այս ամբոխը, կ'ունկնդրեմ զայն երբ զիրար կը հրեն բազմիմաստ կանչեր, ոտխին ու վարձկանին կապարէն ինկածներու շղարշուած ցանկին հետ հաշուետուութեան պահանջ գոռացող զանգուածներ։

Այլ անկիւնէ պոչ մը, որուն վայելչազգեստ պաւ:մանուհիներուն կանչը կը յիշեցնէ ինծի մեր ծովէ ծով երազները՝ կ'ընդվզեցնէ եղեամ գլուխ մը, հանդիպակած մայթին վրայ, որ հարց կուտայ թէ քանի՞ զոհ տուին ազատագրական պայքարին։

Ու յանկարծ փղձկում մը։

Սեւաթաթախ մայր մը կ'արծագանգէ իր վիշտին ցասումը, թէ բոլո՞րը կ'ապրին, բայց իրը չկայ։

Ինչի՞ւ թէ իրը ըլլար միակ բացական...

×

Բայց, անծանօթ մայր, մարդկային հասկացողութեան բագինին աստուածները կը թուին աւելի անյագ ըլլալ քան Մողոքը։

Այսուհանդերձ, կ'ուզենք հաւատալ, որպէս միակ գրաւականը մեր բանաւոր գոյութեան, թէ պատարագը որ կը մատուցուի մէջ ընդ մէջ եւ դարերու յամառութեամբ, համամարդկային իտէալ հասկացողութեան խորանին առջեւ, օր մը, անպայմանօրէն վարձահատոյց պիտի ըլլայ իր սպասարկողներուն հանդէպ։

Ու այն ատեն, տողանցքի մը փղձկումիդ ծանօթացած մայր, քու եւ այլոց մէկ հատիկներուն համար ցասումի կանչին տեղ, բոլորս ալ պիտի դառնանք ծայնակիցները տեսլահար առաքեալներու սրբազան ոգեկոչման։

Այսպէս կ'ուզենք հաւատալ յանուն մեր մարդկային առաքելութեան։

1944

„ԱՂՋԻԿ-ՏՂՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ„

Չակերտեցի:

Տարիներ վերջ, քիչ մը կարօտ, քիչ մը մտածում, տարեր են զիս քրքրելու՝ նշխար յիշատակներով մտերիմ Սելանիկը:

Կը բարեւեմ հիներու հետ նորեր ալ:

Ծանօթ մը, որուն դիմագիծերուն մէջ կը կարդամ աղօտ յուշեր, կը բարեւէ այնքան համարձակ ու մտերիմ:

Սովորական հարցուփորձէն վերջ յանկարծ անսպասելի ընդմիջում մը.— «Կը կարդանք թերթը, քիչ մըն ալ աղջիկ տղու պատմութիւն գրեցէք»...

Տարեկից մըն է խօսակիցս.

«Աղջիկ-տղու պատմութիւն» կը փնտռէ ան, երբ մեր շուրջը ամէն բայլափոխի, շրթներու վրայ, թուղթի վրայ կը կարդանք կամ կ'ապրինք այդ աժան «պատմութիւն»ը: Բեմ, Գիր երգ, քիչ բացառութեամբ, չի՞ն պատմեր «Աղջիկ-տղու պատմութիւն» մը: Ու մտածել որ այս յորդումին մէջ, իմ յիշատակելի ծանօթս, սովն ունի «Աղջիկ-տղու պատմութիւն» կարդալու ...

Ու քիչ մըն ալ մտերմօրէն, երիտասարդ բարեկամ:

Ինչո՞ւ գրել «Աղջիկ-տղու պատմութիւն»ներ, երբ կ'ապրին վէպը բոլոր «աղջիկ-տղայ» հոգինները, մայթերէ մինչեւ ծառուղիի մը գաղտնապահ ստուերներուն մէջ, կամ, վիպական ու հատնող տեսակէն՝ միւս-մինակ, բայց բոլորն ալ կը շինեն «աղջիկ-տղու պատմութիւն»ը իրենց ճամբով:

Չանա դո՛ւն գրել զայն, ընկեր, բարեկամ, ծանօթ, տարեկից, ի՞նչ փոյթ թէ ոիւնակի մը վրայ չըլլայ ան. դուն քեզի, դուք ձեզի: Վէպ մը սակայն՝ որ չհասնի մինչեւ մայթերն ու մոռացումը:

Մի՛ փնտռեր «աղջիկ-տղու պատմութիւն»ը ուրիշներէն: Շատ ուրիշներ այդպէս կ'ըսեն՝ իսկ անոնք որ կը փնտռեն անծանօթ «աղջիկ-տղու պատմութիւն»ներ դատապարտուած են չունենալու իրենց վէպը:

Ու հաւատա՛ տակաւին, հի՛ն ծանօթ, թէ ամէն հոգիէ ներս կայ «աղջիկ-տղու պատմութեան» մը անհրաժեշտ ատաղձը:

Դրէ՛ «աղջիկ-տղու» քու պատմութիւնը, երիտասարդ բարեկամ, ու այն ատեն այնքա՞ն անիմաստ պիտի թուին քեզի ուրիշներու պատմած կամ ապրած «Աղջիկ-տղու» պատմութիւնը:

1935

ՅԱՃԱԽՈՐԴՆԵՐՍ

Օր մը տոմսակ, օր մը բուրդ, օր մըն ալ կաշի էի ծախեր:

Աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել, թէ ժամերս էի ծախեր անոնց վաճառումով:

Երկինքի մը տակ, ուր ապրողներու ստուարագոյն զանգուածը, առեւտուր կոչուած շահադիտական փոխանցումը կ'ընէ, խառնուեր էի հարկադրօրէն անոր, վաճառումի տասնորդէն ապահովելով, անասնականի երանգ ունեցող կարիքը:

×

Հիմա երբ կը հաւատամ կեցած ըլլալ նշանակալից անկիւնադարձի մը սեմին,

Երբ ժամերու նոր տեսակի վաճառումի մը մէջ կը յուսամ գտնել աւելի մարդկայնականութիւն. աւելի մտերիմ աշխարհ մը, կը ձգտիմ յուշագիր էջերու մէջ յաւերժացնել համրանքը անոնց, որ տարիներ ամբողջ եղան աստւպային անցորդներ յաճախական այցելուներ, յոգնեցուցիչ սակարկողներ, կուշտ գնորդներ կամ դիպուածէ շահուած բարեկամներ:

×

Ցաճախորդներ, նաւային գործակալութեան մը գրասենեակէն ներս, ուր ունեցայ շուկայի դասընթացքին անդրանիկ մկրտութիւնը, եւ ուր, ուսանողական սեղաններէ փոխադրուած ներաշխարհ մը արծանագրեց, շուարուն քայլափոխերու հետ, կեանքէն ու մարդոցմէ տրուած թիւ մէկ հիասթափութիւնը:

Ճամբորդներ, սեռի, գոյնի, տարիքի այլազանութեամբ:

Ճամբորդներ՝ որոնց խառնուած ազգակիցներս գաղթի օրերը կը յիշեցնէին իրենց այլանդակ կապոցներով, ժամանակավրէպ իրերու ցուցադրումով:

Օտար ճամբորդներ, ջուրի, հողի եւ օդի ճամբաներու աւելի տեղեակ քան բազմաթիւ գործակալները, որոնք ակնբախ ստնքով մը կը պտտցնեն, իրենց այցելած պանդոկներու նշանակներով ծածկուած պայուսակնին:

Ճամբորդներ՝ երբեմն մինակ, հացի երկունքէն ճարահատ,

Աւետեաց երկիրներու փնտռտուքին ի խնդիր, կը տրամադրեն տարիներու ամբողջ խնայողութիւնը, հեռաւոր նաւահանգիստ մը տանող տոմսակին համար:

Լուռ ու խոհուն տիպարներ են ասոնք, նաւու կամրջակէն նայուածքնին յառած հեռաւոր կէտերու, կամ ուրիշ ճանապարհորդներու համար բարափի վանդակորմը եզրող խառնիճաղանչին:

Մինակ ճամբորդներ. որոնց մարդ չէ ընկերացեր մինչեւ բարափ, եւ փոխադարձաբար, անոնք թաշկինակ չեն օրօրէր ոչ ոքի:

Հարուստ երանգապնակ՝ ճամբորդներն իրենց տեսակով:

Ճամբորդներ, նպաստընկալի հոգեբանութեամբ, ծածուկ պահուած ոսկիի դէզերով իսկ գրասենեակը շփոթող՝ հնավաճառներու շուակային հետ:

Ճամբորդներ՝ կուշտ եւ հպարտ:

Ուրիշներ, որոնց ամէն մէկ այցը կը դառնայ տաղտկալի:

Ու ճամբորդներ ասոնց քով, որոնց բարեւն իսկ կը տանի ինքնաթելադեր ընդառաջումի:

Ծանօթութիւնները, մտերմութիւնները որոնք թեւ կ'առնեն յեղակարծօրէն ու կը դառնան յիշատակ, այնքա՜ն արագ...

×

Փողոցի անկիւնի առեւտուրին յաճախորդները ասոնք ալ:

Կանացի աշխարհէն էր բացօդեայ կրպակին այցելուն, տարրը՝ հոգեբանական նոր դասընթացքի մը տեսակը յաճախորդներու՝ որոնք այնքան շա՜տ կը խօսին եւ նոյնքան քիչ կ'ունկնդրեն...

Ու տիպարներ անոնց մէջ.

կենդանի պուպրիկներ, մակերեսային խոհականութեամբ, նորոյթի երիվարին փաշը փռնելու մտահոգութեամբ:

Շփացած եւայի թոռներ, որոնք շոայլօրէն կը վճարեն, քրմայքներու բաւարարութեան ի խնդիր:

Գունաներկ մազերով երիտասարդ մնալ յամառող պառաւներ, կրտսերներու նմանելու իրենց նկրտումին մէջ կապիկներու վերածուած:

Տարօրինակ տանտիրուհիներ, խոհանոցէն, օրօրոցէն աւելի ցուցափեղկի մը բովանդակութիւնովը մտազբաղ, որուն համար պիտի վճարեն վաղը, անաշխատ կեանքի մը մութ եկամուտը...

Տանտիկին յաճախորդներ, որոնց համար տունը դարձած է

օթեւան, խոհանոցը՝ վարձկանի մը կալուածը, օրօրոցը՝ վճարովի ստնտուի մը սեփականութիւն ու կարի ասեղը մատ ծակող հերիւն:

Կը վճարեն այս յաճախորդները. բայց իրենց աւելորդէն իսկ տրուածին համար սակարկելէն:

×

Կաշիի յաճախորդներ.

Կալուած մը, ուրկէ ներս սպրդեր են առնականացած կանացի տիպարներ ալ:

Խառնուրդը՝ մաքուր աշխատաւորներու եւ անպարկեշտ արհեստաւորներու:

Անոնց մուտքը միշտ պահանջկոտ, յաճախ բիրտ ու երբեմն ալ իմաստակութենէ հասնող համայնագէտի հովը ունի:

Երբեմն սակաւախօս վճռական հարց-պատասխանով մը գործերնին վերջացնող:

Երբեմն տասը տեսակ հարցումով խանութի բովանդակութեան շուրջ առանց գիտնալու իր փնտռածը:

Ինչ բացառութեամբ՝ վճարումին մէջ յամեցող. ծգծգումի տկարութիւն.

Ընտանեխնամ բազմութիւն մը կաշիէ կօշիկ շինողներու բազմութիւնը որ յամեցաւ սակայն մնալ որկորին գանգատով, նոյնիսկ անցնող օրերէ վերջ, երբ դեղին մետաղով կը փոխանակէր կատուի մորթի, խաւաքարտի եւ տախտակի խառնուրդը...

×

Հիմա, երբ նշանակալից անկիւնադարձ մը պիտի գայ վարագուրել անհոգի, անհրապոյր շրջանի մը պատմութիւնը, թուղթին կը յանձնեմ յուշերու այս քանի մը տողերը հասցէին անոնց, որոնք, ապրուած երէկի մը անմիջական ուղեկիցները եղան, ու տոմսակի, բուրդի կամ կաշիի փերեզակութեան դասընթացքին, միասնաբար քալեցին շուկայիկ ճեմարանի ուղիներէն:

1947

ՌԱՏԻՕ - ԱՆԳԱՐԱ

Պուրասը ...

Այսպէս կը սկսի կարծեմ, համաշխարհային խիղճին հաշուետու, եւ գանկին տեղ ֆեսը փոխած վհիվհեցիկին հեռարձակումը:

Այդպէս ալ սկսաւ ապահովաբար այդ գիշեր, երբ դիւային բաւարարութեամբ կը հեռարձակէր, թէ հայրենիքի սահմաններէն փախստական, վրիպած հայանուն մը կամ հայանուններ, շունչերնին առեր են իր սահմաններէն ներս:

×

Երեւոյթին ի տես կը նսեմանամ իբր մարդ, ու կ'ընդվզիմ՝ իբր հայ:

Հաշուեպահանջ չեմ Անգարայի ծայնասփիւռէն: Ան, իր ըմբռնած առաւելագոյն հայրենասիրութիւնն է որ կը փորձէ:

Մեր հաւաքական անէացման մէջ իր գոյութեան երաշխիքը տեսնող Թուրքն է, որ մեր օրերու քաղաքակրթութեան նոր զէնքը, ծայնասփիւռը կը գործածէ, ողջակիզել չկարողացած ժողովուրդին Ցարութեան ի տես:

Մենք եւ ան, դարերով դուկից, դարերով հաշուեառ-հաշուետու, արիւնքամ Թուականներու խորաքանդակ յուշերովը բեռնաւոր, չենք զարմանար, որ իր ձեռքը մնացած վերջին կապարը նետէ, մեզ խոցելու, մեզ աղճատելու, դէպի հայրենիք՝ մեր կամրջուած հոգիները անճիտելու համար:

Չենք զարմանար, որ ան ապաստան տայ իր քամբախտ զոհերու շառաւիղներէն գիջացած հոգիով խմբակի մը, այդ ստոր ապօրէնութեան մէջ ապահովելով, բարոյական նոր հարուածի մը սահմանուած կացինին կոթը:

Չենք զարմանար, որ Թուրք խօսնակն ու գրչակները, յանկերգի վերածեն մեր հայրենիքին հաշոյն կատարուած վայրերանութիւնը եւ միաժամանակ շողոքորթեն վաթան տալարի *զեղումներով:*

Բայց կը զարմանանք հայրենակից, որ զոհաբերութեանց ա-

մենէն խժդուժին այնքան թարմ տպաւորութեան տակ իսկ, կը յամառիս աշխարհի բոլոր լեզուներէն առաջ ունկնդրել Ռաֆիօ Անգարայի լեզուն։

Մահիկը լքելէ քառորդ դար վերջ ալ կը յամառիս, բունիկէդ ներս իսկ տակաւին բարբանջել այդ լեզուն։

Խրախճանքներուդ մէջ՝ պահը կը դառնայ աւելի մտերիմ, երբ երկարաձիգ վանէները կը սկսին արձագանգել։

Անոնց հանդէպ տածած ժամանակավրէպ կարօտդ կը յագեցնէիր ատենին, ծայնապնակներու հարուստ ղէզովդ, ուր հայկական մէկ երգի տեղ տասն թրքական դազէլ կը հաշուէիր։

«Եւրոպականացած» թուրքը իր հագած գառնուկի մորթին հետ ունեցաւ նաեւ ծայնասփիւռը, իսկ դուն, բախտաւոր հայրենակից, քու ծածուկ շահէդ, ծայնագիրը փոխանակեցիր ռաֆիօյով, եւ հիմա, Անգարան կուգայ_սպեղանի ըլլալ վաթանցատլարի կարօտախտիդ։

×

Չհանդուրժելով հանդերձ յայտնաբերած տկարութիւնդ դէպի ռաֆիօ Անգարայի երգն ու բառը, գիտեմ թէ պարտաւոր եմ յարգել մտածումիդ եւ զգացումներուդ անկախութիւնը։

Եւ հաւատա՛ որ իմ քամահրանքիս մէջ պիտի ըլլայի անարձագանգ, եթէ Ռաֆիօ Անգարան, բոլոր այլ կայաններու պէս նկատէիր հեռարձակումի սովորական կայան մը։

Փաստ է որ, քեզմէ շատերուն համար այդպէս չէ ազգակից բարեկամ։

Համոզուած եմ թէ Ռաֆիօ Անգարաց, իր բարբառած վանկերով, մեծամասնութեանդ համար կը մնայ տակաւին ամենէն աւելի փնտռուած լեզուն, եւ հոնկէ հասնող չքնաղ խորհրդածութիւնները կը նկատես թելփեաց պատգամ։

Գիտես անոր ժամերը՝ ժումերէդ աւելի ճշգրիտ կերպով։

Անոր շնորհիւ աւելի ծանօթութիւն ունիս Անգարացիներու կենցաղին, քան հայրենիքիդ հին ու նոր պատմութեան։

Ներաքսարհիդ այս յօժարութեամբը դէպի Ռաֆիօ Անգարան անբնական չէ որ հայրենիքիդ հասցէին եղող բարբանջանքներէն, քու եւ անոր միջեւ հազիւ ծգուած մազէ կամուրջը ենթարկուի ան-

ներելի տատանումներու:

Ձեմ զարմանար, որ դրոշմէդ առաջ խանութի եւ տան մը-տահոգութիւնն ունեցող աշխարհաքաղաքացիի ներաշխարհդ, իւ-րացնէ թունալից դեղահատերը:

Ձեմ զարմանար վերջապէս, որ Ռասիօ Անգարայի մաղձ ու շողիք թափող հեռարձակումէն տարուբեր, գաղջ վերապահութ-եան շապիկը հագնիս:

×

Ո՛չ Հայրենակից.

Պիտի չըսէի որ ամուր փակէիր Անգարա տանող սլաքին ճամբան:

Հարկ է որ գիտնանք մեր հաշուետուին կեանքին փուլերը, ինչպէս պիտի ընէր կուռող բանակի մը սպայակոյտը:

Բայց այդչափ միայն.

Իսկ մնացածին համար պէտք է հասկցնել, Սադայելական խրախճանք ունեցող վհհվհտճիկին, որ մեր հայրենասիրութիւնը չէ կապուած քանի մը վիժածներու ելոյթին:

Պէտք է թմբկահարել Անգարային ի լուր, որ դարերով հայ-րենաբաղձ, անմար մորենի այս ժողովուրդը, սեփական երդիքի մը կարօտ-պահանջը չսակարկէր, այսօր գուցէ պակսող, բայց անպայ-մանօրէն վաղը յորդելիք ցորենի հատիկով:

Հարկ է պայթեցնելու չափ բարձրագոչ ըլլալ Նուրհիճ էր-հեվճեւու թմբկամաշկերուն, թէ այս ժողովուրդին միջազգայնա-ցած վերջին փերեզակին իսկ սիրտին մէկ անկիւնը խորան մը կայ հայրենիքին համար, որուն անմար կանթեղին պլպլացումը, մըրիկ-ներն ալ չեն կրցեր մարել:

Թող վստահ ըլլայ Ռասիօ Անգարաճ, որ մերինները կրնան վայրկեան մը տատամսիլ, սրբազան անկիւնադարձին առջեւ, բայց անպայմանօրէն օր մը, եւ շատ մօտ օր մը, մեզմէ իւրաքանչիւրը պիտի ըսէ իր ներկան հոն՝ ուր պարտի ըլլալ իբր հայ:

Պիտի ըլլայ այն երկրէն ներս, որուն սահմանապահներու հայեացքը միշտ Արարատի կողերը կը քերէ...

Պիտի դառնայ ականջալուր հոն՝ ուր ամէն քայլափոխի խօ-սում է Երեւանը եւ ոչ Ռասիօ Անգարաճ.

Պիտի դառնայ քաղաքացին պետականութեան մը, որ մարդկային դատերու արդարագոյնին պահանջատէրն է:

Եւ լսէ՛ Ռաֆիօ Անգարա, որ ցոյց տուած փախստականներդ անգամ, անառակ որդիի ինքնագիտակից զղջումով պիտի վերադառնան Մայրերու Մօր՝ Հայրենիքի գոգը:

Գիտցի՛ր որ երէկ ալ գտնուեցան փախստականներ, ճիշդ քու հաշուած քանի մը հատին պէս, բայց նոյն այդ փախստականներէն այսօր կան Սովետ հայ քաղաքացիներ մեր հայրենիքէն նեղ, եւ նոյնիսկ անուններ, ակնդէտ սպասող քալելիք կարաւաններուն:

Լսէ՛ Անգարա, որ այս հողմացրիւ բազմութիւնը անպայմանօրէն պիտի դառնայ իր երկիրը, երբեմն վիպական վոսփորդ ճեղքելով, երբեմն երկինքդ ակօսելով, երբեմն ալ սահմաններդ քերելէն:

Պիտի դառնայ իր տունը իբր տանտէր, ըլլալու համար մըղձաւանջ-դրացիդ, այնքան ատեն որ յամենաս անպարկեշտ հաշուեյտու մնալ ...

×

Իսկ մինչ այդ, հայ հայրենակից, Ռաֆիօ Անգարայի ուննկդրութեանդ բով մի՛ մոռնար խանդավառօրէն, պարտաղրօրէն ուղղել սլաքը հայրենիքիդ խօսնակ՝ ՌԱՏԻՕ-ԵՐԵՒԱՆԻՆ:

1947

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿ

Ա. ՄԱՍ

1.—Հայապատում էջ 7
2.—Երբ կը Տօնեն » 10
3.—Ոգեկոչում » 13
4.—«Ընտանեօք» » 16
5.—Դեղնած Թերթիկ մը Մեծ Եղեռնավէպէն » 18
6.—«...Զիմ Կիլիկիա» » 21
7.—«Միջինդ քանի՞ է» » 23
8.—Մինչ հիւղաւանը կը քանդեն » 25
9.—«Էրած սրտի» մը Պատմութիւնը » 30
10.—«Կը Փնտռուի» » 32
11.—Վարդիվառը » 35
12.—Հայ Երգի Մեսրոպին » 38
13.—Երգի ճամբէն » 40
14.—«Պիտի շարունակուի մինչեւ վերջին մարդը» 43
15.—Նորաձինի մը տուած խոհերով » 45
16.—«Ո Թուրքոս Կրէկօր» » 48
17.—Արտասանեցին .. Մեներգեցին... Բանախօսեցին... 51
18.—Երբ Հացին Անկախութիւնը կ'ապահովեն » 55
19.—Բառօլա » 58
20.—Հասցէներ Գրելէն » 62
21.—Ստացագիրի մը տուած Խոհերով » 65
22.—«Պատիւ ունինք...» » 69
23.—Երբ «Մաքուր Տուն» մը կ'այցելէինք » 75
24.—Թուղթի պարկի մը վէպը » 79

Բ. ՄԱՍ

25.—Ալպոմիս հետ էջ 83
26.—Երանգապնակ » 87
27.—Համապալթանեան Մրցում ները » 92
28.—Այցելուն » 94
29.—Պանդոկապետս » 96
30.—Դէմ դիմաց » 98
31.—Դրացուհիս » 101
32.—Մուրացիկներ » 103
33.—Աղօթողներ » 108
34.—Լուցկիի վէպը » 113
35.—Բանուորուհիներ » 115
36.—Նոյ. 11ի Խաչաստաններ 117
37.—Գերեզմանատուն » 121

38.—Ամանորի Գիշերով » 125
39.—Բարեպաշտներ » 128
40.—Բարե(պատեհա) պաշտներ » 130
41.—Մինչ մեր կատուն կը խոմբայ մեղկօրէն » 132
42.—Մայրերու Պատմութիւն 134
43.—Հոգեպարար գիշեր » 139
44.—Աստուն-Անաստուն » 144
45.—Γιατί! Γιατι! Γιατί! » 147
46.—Արդար վաստակ » 150
47.—Սեւ հացի պատմութիւն 153
48.—Հայելիին առջեւ » 156
49.—«Θέλετε ταινίες;» » 158
50.—Հացի վէրք » 161
51.—Գօզէթներու Պատմութիւն » 163
52.—«Τὰ Τυχερὰ»... » 165
53.—Կավոշներու Պատմութիւն » 167
54.—Ի Խորոց սրտի » 170
55.—Ὁ Κὺρ Παντελῆς » 172
56.—Աւազ Շաբաթ » 174
57.—Խղճահարութիւն » 177
58.—Երբ կը Տողանցեն » 181
59.—Աղջիկ-Տղու Պատմութիւն » 183
60.—Յաճախորդներս » 184
61.—Ռատիօ-Անգարա » 187

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.
FL0024933

ЦЕНА
II
4455

838
10-

1520
10—

Հրատարակությունը „ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ”